

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO  
V OLOMOUCI  
KATEDRA SLAVISTIKY**

Ruská literatura 19. století jako zdroj přemýšlení o Rusku  
v díle T. G. Masaryka

Russian literature of the 19<sup>th</sup> century as a source for  
assessing Russia in the works of T. G. Masaryk

**VYPRACOVAL:** Bc. Miroslav Holub

**VEDOUCÍ PRÁCE:** Mgr. Patrik Varga, Ph.D.

**2023**

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně a uvedl všechny použité prameny a literaturu.

V Olomouci, 28. 4. 2023

---

podpis

Děkuji Mgr. Patrikovi Vargovi, Ph.D. za konzultace, rady a připomínky, které mi během psaní diplomové práce poskytl. Rád bych poděkoval i své rodině, Míše a přátelům za jejich podporu během mého studia.

---

podpis

## Obsah

Úvod .....	6
1 Tomáš Garrigue Masaryk a vývoj jeho vztahu k Rusku do roku 1884 .....	8
1.1 Masarykovy první vzpomínky na Rusko .....	8
1.2 Masaryk na studiích v Hustopečích .....	9
1.3 Masarykova studia v Brně.....	10
1.3.1 České rusofilství v 60. letech 19. století .....	11
1.4 Masaryk pod vlivem císařské Vídně.....	12
1.4.1 Masarykova názorová krize .....	13
1.5 První seznámení Masaryka s ruskou literaturou v Lipsku .....	15
1.5.1 Masarykova kritika Ruska v jeho spise <i>Sebevražda</i> .....	16
1.6 Masarykovo působení v Praze .....	17
1.6.1 Masarykova rozprava <i>O studiu děl básnických</i> .....	18
2 Obraz Ruska v Masarykově periodiku <i>Athenaeum</i> .....	20
2.1 Masarykův obrat v roce 1885.....	23
2.2 Ruská literatura v <i>Athenaeu</i> .....	24
3 Masarykovy cesty do Ruska .....	26
3.1 Masaryk a slavjanofilství .....	27
3.1.1 Masarykova rozprava <i>Slavjanofilství I. V. Kirějevského</i> .....	28
3.2 Masaryk a ruské pravoslaví.....	29
3.2.1 Ruský mnich v Getsemane .....	30
3.2.2 Vladimír Solovjov .....	31
4 Masaryk a ruská literatura 19. století.....	33
4.1 Masaryk a L. Tolstoj .....	34
4.1.1 Hovory v Jasné Poljaně .....	36
4.1.2 Masarykovy reflexe osobnosti a děl L. Tolstého v revue <i>Čas</i> .....	37
4.1.3 Masarykův komentář k vybraným literárním dílům L. N. Tolstého.....	39

4.2	Masaryk a A. Puškin .....	41
4.2.1	Zobrazení Ruska v románu <i>Evžen Oněgin</i> .....	42
4.3	Masaryk a M. Lermontov.....	43
4.3.1	Zobrazení Ruska v díle M. Lermontova .....	44
4.4	Masaryk a N. Gogol .....	46
4.4.1	Masarykovo zhodnocení Gogolova realismu .....	46
4.4.2	Kritika ruské církve s ohledem na Gogolovu mystiku .....	48
4.5	Masaryk a I. Gončarov.....	49
4.5.1	Zobrazení Ruska v dílech I. Gončarova .....	50
4.6	Masaryk a I. Turgeněv .....	51
4.6.1	Rusko jako směs Hamletů a Don Quijotů.....	52
4.6.2	Zobrazení starého a nového Ruska v románu <i>Otcové a děti</i> .....	54
4.6.3	Náboženská otázka v díle I. Turgeněva .....	56
5	Masaryk a F. Dostojevský .....	58
5.1	Vývoj Masarykova vztahu k Dostojevskému .....	59
5.2	Masarykovo zhodnocení uměleckých děl Dostojevského .....	61
5.3	Ruský charakter u Dostojevského.....	65
	Závěr .....	66
	Резюме .....	70
	Bibliografie .....	80
	Anotace .....	84
	Annotation .....	85

## Úvod

Centrálním tématem předkládané diplomové práce je analýza vztahu Tomáše Garrigua Masaryka k Rusku na základě jeho dlouhodobého studia ruské literatury 19. století. Jelikož je takto definované téma velmi široké s ohledem na požadovaný rozsah a podmínky zpracování diplomové práce, hned v úvodu deklaruujeme, že jsme se jej podle vybraných kritérií rozhodli ohraničit. Předně jsme se rozhodli naši analýzu zakončit s koncem 19. století, díky čemuž vzniká prostor pro její další rozpracování v budoucnu, s ohledem na význam událostí, které se v Rusku odehrály začátkem 20. století a které bezpochyby reflektoval i Masaryk. V rámci formátu diplomové práce není možné zanalyzovat veškeré texty, ve kterých se Masaryk odkazuje na ruskou literaturu. Omezíme se proto jen na ruskou literaturu 19. století, přičemž si uvědomujeme, že Masarykova reflexe Ruska probíhala i ve spojitosti s ruskou literaturou 20. století. V předkládané diplomové práci věnujeme ruské literatuře 19. století samostatnou kapitolu, neboť tvoří z hlediska tématu její nejpodstatnější část. V rámci této oblasti literatury dále zužujeme oblast zkoumání pouze na vybrané autory a jejich díla, která sám Masaryk vymezil jako nejpodstatnější zdroj svého přemýšlení o Rusku, přičemž zdůrazňujeme, že všechny tyto texty mají beletristickou povahu.

Vytyčili jsme si několik cílů, které má tato diplomová práce naplnit. Prvním cílem je na základě analýzy vybraných Masarykových spisů, vybraných recenzí z periodik *Athenaeum* a *Čas* a doplňkové sekundární literatury zmapovat vývoj Masarykových názorů na Rusko v 19. století. Druhým cílem práce je pak nalezení a analýza elementů ruské skutečnosti, kterým Masaryk v rámci formulací svých postojů k Rusku přisuzuje největší význam. Třetím naším cílem je zanalyzovat Masarykův vztah k vybraným ruským spisovatelům a dokázat, že právě jejich díla ovlivnila jeho celkovou představu o ruské skutečnosti.

Z Masarykových prací jsme pro tento účel vybrali především třísvazkový spis *Rusko a Evropa*, který se jeví jako nejrozsáhlejší a současně i nejkomplexnější Masarykova práce o Rusku, což nám potvrdil i V. Doubek, současný český historik a pracovník Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky (k roku 2023), na kterého jsme se v rámci zvýšení validity diplomové práce obrátili. Specifičnost našeho výběru tohoto spisu spočívá také v tom, že zde Masaryk popisuje Rusko jako svébytné téma, snaží se jej pochopit a vyložit, což koresponduje s vytyčenými cíli naší práce.

Práci uzavírá závěr a resumé v ruském jazyce.

# 1 Tomáš Garrigue Masaryk a vývoj jeho vztahu k Rusku do roku 1884

Jak už název předkládané diplomové práce napovídá, ústřední postavou našeho bádání je politik, sociolog, filozof, vědec, pedagog, žurnalista a první prezident Československé republiky Tomáš Garrigue Masaryk. Cílem první kapitoly je vymezit a okomentovat události Masarykova života, které se dle našeho názoru významně podílely na formování jeho vztahu k Rusku do roku 1884. Následně budou tyto události zasazeny do dobového historicko-společenského a společensko-kulturního kontextu. Uvedené kontexty vyzdvihujeme také proto, neboť soudíme, že jejich zohlednění je nezbytné pro adekvátní interpretaci vybraných Masarykových postojů a názorů, které budou v práci později analyzovány a interpretovány.

## 1.1 Masarykovy první vzpomínky na Rusko

Tomáš Garrigue Masaryk se narodil 7. března 1850 v rodině panského kočího. První informace o Rusku se dozvídal už na císařském statku v Hodoníně v rodinném kruhu. V předmluvě k prvnímu dílu *Ruska a Evropy* sám Masaryk uvádí, že: „(...) *Ruskem jsem se zabýval už od mládí; ba smím říci, od svého dětství. Jako dítě slýchal jsem všelijaké epizody z ruské kampaně roku 1849, kterou rodina na Slovensku zažila.*“ (T. Masaryk, 1996 I:9) Masaryk zde má na mysli participaci ruské armády na žádost císaře Františka Josefa I. za účelem potlačení maďarské revoluce v Rakousko-Uhersku mezi lety 1848-1849. Je tedy přirozené, že se Masaryk chtěl o zemi, kterou znal z vyprávění rodičů, dozvědět více.

Nejvýznamnějšími vzpomínkami z dětství jsou pro tuto práci vzpomínky týkající se náboženského významu Ruska. Tyto vzpomínky se ukáží být velmi podstatné pro budoucí nahlížení Masaryka na Rusko jakožto i na pozdější interpretaci vybraných literárních textů. Dané vzpomínky se váží k jeho náboženské výchově a přesvědčení. K náboženství Masaryka vedla od počátku jeho matka Terezie Masaryková, což byla žena velmi zbožná a věřící. Sám Masaryk vzpomíná, že „*si matka ráda zašla do kostela, ale neměla k tomu mnoho kdy, odřikávala si tedy modlitby podle modlitební knížky; ta knížka byla plna obrázků – pamatuju se na obrázek umučeného Krista krví se potícího, ten měla nejraději. Aji já jsem se na něj rád zadíval.*“ (K. Čapek, 1969:10) V hovorech s K. Čapkem nepřímo zdůrazňuje, že velmi rád chodíval s matkou na poutě a že nejkrásnější zážitky si odnášel z kostela. (K. Čapek, 1969:14-15) Jeho náboženské city velmi ovlivnil také čejkovický kaplan, páter Franc Satora, u kterého byl jako chlapec ministrantem. Masaryk vypráví K. Čapkovi, že pátera „*přímo miloval*“. (K. Čapek, 1969:16)



Vidíme tedy, že Masaryk měl v dětství velmi silné katolické zázemí ze strany matky. K. Čapekovi dokonce vypráví, že si „nedovedl v té době ani představit, že může být nějaká jiná víra.“ (K. Čapek, 1969:16) Když jednou ve starém kalendáři narazil na zmínky o pravoslavné víře, zůstal šokován. I po letech si svou reakci vybavuje a vypráví: „(...) a nemůžete si představit, jak jsem byl zneklidněn zprávou, že také jiná víra, než naše má poutě, poustevníky, svaté a zázraky. Imponoval mně tenkrát argument, že katolíků je víc než protestantů a pravoslavných.“ (K. Čapek, 1969:16-17) K tomuto tématu se dále vrací v předmluvě k prvnímu dílu *Ruska a Evropy*, když uvádí: „Velice pak na mne působilo vypravování kalendářní o svatyních a zázracích v Rusku – trápila mě pochybnost, jak se mohly v zemi nekatolické dít zázraky, a nedovedl jsem pochopit, co je to církevní schisma, jak se církev mohla rozdělit.“ (T. Masaryk, 1996 I:9)

Jak vidíme, prvotní informace o Rusku se zaryly hluboko do Masarykovy paměti. Pro jeho další vztah k Rusku se nám jeví velmi podstatné podtrhnout, že Masaryka už tehdy zaujala na Rusku především jeho náboženská stránka, pravoslavná církev. Když o mnoho let později Rusko poprvé navštívil a viděl tam v odlehlých poustevnách a kláštorech mnichy, poutníky, starověrce a mužiky, říkal o nich: „Mnich v Getsemane, poutníci, starověrci, sedlák, všichni mě přenášejí do věřícího dětství – tak jsem věřil a jednal, když jsem jako chlapec chodil na pouti, tak věří a jednají dosud děti a ženy našich slováckých sedláků, když putují k zázračnému obrázku Panny Marie na Hostýně, tak věřila a učila mě matka; ale dětství mimulo navždy, právě protože dětství muselo ustoupit zralejšímu věku...“ (T. Masaryk, 1996 I:15) Z tohoto Masarykova tvrzení je možné vyčíst jistou kritickou reflexi Ruska a přicházíme k Masarykově často tematizované opozici: dětství – dospělost, Rusko – Evropa... Soudíme, že tato narážka souvisí s tím, že Rusko je z pohledu Masaryka dítětem, které nemá rozum a musí dospět. Dospělý je z Masarykova pohledu on sám jakožto racionálně smýšlející Evropan.

## **1.2 Masaryk na studiích v Hustopečích**

V letech 1861–1863 navštěvoval třináctiletý Masaryk německou reálnou školu, tzv. reálku, v Hustopečích. Školu řídili němečtí otcové-piaristé. V poněmčených Hustopečích přebýval u svého strýce a tety, jejichž rodina byla také německá. (K. Čapek, 1969:30) Je třeba si uvědomit, že drobná německá buržoazie měla k Rusku velmi negativní vztah. J. Dolanský uvádí, že tyto antipatie z německé strany vznikly v reakci na krymskou válku. (J. Dolanský, 1959:72) Toto školní a rodinné zázemí mohlo způsobit, že se během polského povstání proti Rusku roku 1863 postavil „zuřivě na stranu Poláků“, jak o tom

vypráví K. Čapkovi. (K. Čapek, 1969:38) Ve své předmluvě k prvnímu dílu *Ruska a Evropy* tento životní milník rovněž vyzdvihává, a dokonce mu přisuzuje zásadní roli pro své další studium Ruska: „*O několik let později polské povstání roku 1863 mě rozrušilo; byl jsem na straně revoluce a Poláků, ale zároveň jsem byl veden k tomu, poučovat se o Rusku.*“ (T. Masaryk, 1996 I:9) Vidíme tedy, že Masaryk již od raného mládí přijímá informace kriticky a tyto informace jsou mu následně podnětem k dalšímu bádání.

Také je důležité uvést, že zde můžeme s určitostí vyloučit, že by jeho sympatie s polským lednovým povstáním pramenily z nějakých pocitů slovanské solidarity mezi Čechy a Poláky. Vycházíme z dopisu T. Masaryka L. Čechovi z ledna 1877, ve kterém jeho autor jednoznačně uvádí, že: „*Až v 15. roku jsem se teprve naučil znáti vlastenecké smýšlení, (...).*“ (M. Hýsek, 1929:143) Připomínáme, že během svých studií na škole v Hustopečích byl Masaryk o několik let mladší.

J. Dolanský uvádí, že polské povstání je jedním z důvodů, proč měl Masaryk po celý život právě k Polákům tak blízko. Podle J. Dolanského vycházejí jeho sympatie právě z katolicismu a silného vzdoru Poláků vůči carskému Rusku. (J. Dolanský, 1959:73) Je nutné však zmínit, že se Masaryk v pozdějším věku katolickému prostředí intelektuálně vzdaluje. Každopádně lze bezesporu říci, že polské povstání z roku 1863 nikterak neposílilo Masarykův kladný poměr k Rusku, ba naopak. Jestliže se mladý Masaryk už dříve díval s nedůvěrou na ruské pravoslaví, měl nyní kromě náboženských otázek o důvod více, aby odmítal carskou říši i z politického hlediska, což se opět projevilo v jeho pozdější politické a publikační činnosti.

### **1.3 Masarykova studia v Brně**

Od roku 1865 studoval Masaryk čtyři roky na německém gymnáziu v Brně. Mladý student zde první rok bydlel v chudé rodině prostého ševce Kmenta, díky čemuž se přiblížil k českému smýšlení. Právě tehdy se „*(...) naučil znáti vlastenecké smýšlení, které na gymn. Brněnském nejvyššího stupně dosáhlo.*“ (M. Hýsek, 1929:143) V hlavním městě Moravy tehdy probíhaly ostré sociální boje a časté byly i národnostní třenice mezi Čechy a Němci. O těchto třenicích a národnostním sebeuvědomění vypráví i Masaryk, který byl dle svých slov temperamentní a věkově starší než jeho spolužáci: „*Tehdy jsem měl první konflikty jako Čech...*“; „*V Brně jsem pochopil své češství.*“ (K. Čapek, 1969:35-36)

### 1.3.1 České rusofilství v 60. letech 19. století

Z. Nejedlý (1953) popisuje, jak Čechevé a Slováci jakožto porobené národy v rámci habsburské monarchie, projevovaly okázalou úctu carskému Rusku především proto, aby tak vyjádřily protest proti svému národnostnímu útlaku v Rakousku-Uhersku. Na celé české a slovenské rusofilství lze pak podle Z. Nejedlého (1953) nahlížet jako na demonstrační prostředek proti Rakousku. (Z. Nejedlý, 1953:54-55) Toto tvrzení je bezesporu zavádějící svou jednostranností, nicméně jej zde přesto uvádíme, neboť pro potřeby naší práce poskytuje užitečné pozadí pro další úvahy. Z logické povahy věci můžeme odvodit, že Brno jakožto třetí plocha dvou národů poskytlo útočiště českému rusofilství, které bylo právě v 60. letech 19. století na vzestupu, o čemž pojednává například J. Jirásek (1946). (J. Jirásek, 1946:53-73) Podle J. Jirásky měla obecně šedesátá léta velký význam pro česko-ruské vztahy, neboť v nich došlo k několika významným událostem. První událostí je samozřejmě polské povstání (r. 1863), kdy část Čechů sympatizovala s Ruskem (např. F. Palacký) a část s Polskem (např. A. Stašek). Dalšími význačnými událostmi autor shledává organizaci národopisné výstavy v Moskvě (1867) a realizaci zájezdu Čechů do Ruska. (J. Jirásek, 1946:31-34)

J. Dolanský hodnotí tehdejší české rusofilství velmi kriticky. Hovoří o „*rusofilství bez hlubšího politického rozhledu, jehož nositelkou byla zvláště drobnější buržoazie a maloburžoazní inteligence.*“ (J. Dolanský, 1959:15) Podle Dolanského si čeští rusofilové neuvědomovali, že v Rusku vládne car železnou rukou, a zemi i panovníka si velmi idealizovali. V carovi bylo snazší vidět symbol ruské síly, moci a slávy. Český lid velebil cara Alexandra II. za to, že zrušil nevolnictví, a mnoho Čechů věřilo, že ruský car jednou přinese svobodu z područí Rakouska-Uherska také českému národu. J. Jirásek toto smýšlení definuje jako tzv. poetické rusofilství. (J. Dolanský, 1959:15-16) (J. Jirásek, 1946:74)

Kritický pohled J. Dolanského na tehdejší české rusofilství sdílí i současný (2023) český historik a slavista R. Vlček, který píše, že druhá polovina 19. století byla charakteristická tzv. panrusismem. Panrusismus dále definuje jako *smýšlení spočívající v tom, že v Rusku je zdroj všeho pozitivního a že tudíž i ruská podoba panslavismu je vhodnou k napodobení.* (R. Vlček, 2012:8) S Dolanským se Vlček shoduje v názoru, že české rusofilství v 60. letech 19. století bylo „*velmi nekritické a halasně*“ a že došlo k jeho posílení především po rakousko-uherském vyrovnání, přičemž ale současně zdůrazňuje prvotní vznik obav v tehdejší společnosti, aby inklinace k Rusku neohrozila budování

české národní identity. Nehledě na to však Vlček píše, že většina české společnosti věřila v pomoc carského Ruska. (R. Vlček, 2012:8) R. Vlček dále uvádí, že se sympatie k Rusku v 60. letech projeví zvýšeným zájmem o vše, co nějak s Ruskem souviselo. Začaly se vydávat učebnice ruštiny, organizovaly se jazykové kurzy ruského jazyka a také na veřejnosti zaznívala ruská hymna. (R. Vlček, 2012:9)

A nyní se vracíme zpět k Masarykovi, studentovi brněnského gymnázia, který se velmi hlásil ke svému čerstvě uvědomělému češství. Bylo logické, že k němu něco z tehdejšího českého rusofilství proniklo, dá se tedy očekávat, že se jeho vztah k Rusku musel o něco zlepšit. Ze vzpomínek na školu v Hustopečích víme, že byl Masaryk „(...) veden k tomu poučovat se o Rusku.“ V Brně pak měl společenské zázemí k tomu, aby se o Rusku něco opravdu dozvěděl. Sám Masaryk píše v předmluvě k prvnímu dílu *Ruska a Evropy*: „Učil jsem se sám (to bylo v Brně), a rozumí se, nešlo to s přízvukem; a nebylo ruských knih, a proto jsem se pídil po překladech a začal takto své studium Ruska ruskou literaturou.“ (T. Masaryk, 1996 I:9) Zde tedy vidíme jeho první cílený a uvědomělý zájem o Rusko a ruskou literaturu. Rusky se učil sám čili se nepřipojil k žádné z četných skupin rusofilské mládeže, které si tehdy občas rády zademonstrovaly proti Vídni. (J. Dolanský, 1959:74) Důvod proč Masaryk zvolil cestu samostatných studií lze vysvětlit velmi pragmaticky – gymnazista se stal už ve svých šestnácti letech domácím učitelem v rodině brněnského policejního ředitele Antona Le Monnierera. Doučováním syna policejního ředitele si v této rodině získal významné místo, a především finanční zabezpečení, což absolutně vylučovalo jakoukoliv účast na shromážděních rusofilů, které Le Monnierova policie tvrdě pronásledovala.

Shrňme-li tedy pokrok, jaký Masaryk za svých brněnských let na cestě k Rusku učinil, budeme se opírat o publikaci J. Doležala, který píše, že se „*Masaryk naučil rusky do té míry, že si vydělával překlady z ruštiny a francouzštiny něco málo peněz, aby si mohl koupit aspoň nejnmutnější knihy.*“ (J. Doležal, 1921:14) Celkově by se dalo říct, že brněnská léta odstartovala onen obrovský zájem, který Masaryk o Rusko později jevil.

#### **1.4 Masaryk pod vlivem císařské Vídně**

Na podzim roku 1869 devatenáctiletý Masaryk přesídlil do Vídně společně s celou rodinou Le Monnierových, u kterých zde bydlel. J. Doležal uvádí, že si Masaryk k šéfovi vídeňské policie vybudoval silný vztah, když jej označuje za „*jediného pravého dobrodince*“ a „*šlechtěného muže, kterému děkuje za potomní vypěstování svého*

*charakteru.*“ (J. Doležal, 1921:14) Naproti tomu ve svém vyprávění K. Čapkovi Masaryk Le Monniera nikterak nevychvaluje, ba jej dokonce ani nezmiňuje, což je velmi zvláštní, neboť právě díky osobě Le Monniera se dostal do nejvybranější vídeňské společnosti, z níž on sám vyzdvihuje své působení u bankéře Schlesingera, kde si pravidelně vydělával sto zlatých měsíčně. (K. Čapek, 1969:44) Domníváme se, že se v pozdějším věku chtěl distancovat od šéfa německé policie, který svého času velmi aktivně působil proti Čechům, jak uvádíme výše.

Toto společenské prostředí obklopující čerstvě dospělého Masaryka nevyzdvihneme náhodou. Domníváme se, že právě z hlediska analýzy Masarykova vztahu k Rusku je zapotřebí podtrhnout, jaká společnost působila bezmála dvanáct let (1869-1882) na jeho vývoj. Již výše jsme nastiňovali, že mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem panovalo napětí. J. Dolanský o Masarykovi píše velmi kriticky, že si v císařské Vídni „v nejvyšších kruzích rakousko-uherské byrokracie a představitelů finančního kapitálu zvykl mladý Masaryk docela jinému pohledu na Rusko, než jaký měla tehdy česká společnost u nás a Vídni podlehl.“ (J. Dolanský, 1959:76) Zde ale musíme J. Dolanskému razantně oponovat a odmítnout okamžitý a strmý pád Masaryka do propasti nekritického myšlení. Jeho vztah k Rusku procházel i ve Vídni pomalým vývojem. Poukazujeme na publikaci Z. Nejedlého (1932), ve které autor dokládá Masarykův zápal a nadšení pro studium ruského jazyka, a to konkrétně na příkladech milostných dopisů, které posílal Masaryk Anně Chotěnovské v letech 1870-1871. Tyto dopisy obsahují velké množství rusismů, které Masaryk ať už podvědomě, či záměrně užíval: „*Já tolik Vám vždy píšu, neračte už zlit', ostatně s dovolením Vaším slečno dlužna jste nudit se prepiskou mojí.*“ - „*Da – jak jsem se vyrážel?*“ - *Na snadě, že odkážete mne v mínění tom, že snad poněkud derzko smýšlím: nět však pravda.*“ - *Těžko mně bylo stanovit' se na tomže sostojení.*“ - „*Tolko snem vše dumanie tvoje.*“ - „*Vše bys uničtožil.*“ - „*Obrazy driernejší mizia z duše tvé.*“ - „*Smát dlužen jsem se samému sobě!*“ (Z. Nejedlý, 1932:305-306)

#### **1.4.1 Masarykova názorová krize**

Na druhou stranu tak dlouhý pobyt v rakouské společnosti mohl Masaryka jen těžko neovlivnit. V příhodách, které se udály během jeho pozdějších vídeňských let, již pozorujeme značné ochladnutí prvotních sympatií k Rusku. V době Velké východní krize (1875-1878) probíhalo na Balkáně mnoho osvobozeneckých bojů, které měly za cíl pomoci tamějším národům k nezávislosti na Osmanské říši. Z. Nejedlý (1930) píše, že česká veřejnost s velkým nadšením sledovala postup Ruska, které zde pomáhalo jižním

Slovanům. Nicméně rakousko-uherská politika naopak směřovala proti Rusku. Žárlila na ruský vliv v balkánských zemích, protože v něm viděla ohrožení svých vlastních zájmů. (Z. Nejedlý, 1930:290)

Dalo by se tedy očekávat, že se Masaryk smýšlející dle svých slov česky a zabývající se Ruskem postaví na stranu české veřejnosti. Na základě vzpomínek J. Herbena uvádí Z. Nejedlý (1930) příhodu z roku 1876, kdy nadšení čeští studenti podporující Rusko zazpívali před Masarykem ruskou hymnu. Masaryk měl reagovat velmi odmítavě a měl tyto studenty žádat, aby zazpívali také některou z národních písní Polska. A když studenti pravili, že žádnou neumějí, zazpíval píseň sám. (Z. Nejedlý, 1930:290) Celý tento akt působí jako jakési projevení vzdoru proti Rusku, založenému právě na jeho dřívějším vztahu k Polákům.

Ještě otevřeněji vyjádřil Masaryk svůj postoj na jaře roku 1877, kdy vypukla otevřená válka mezi Ruskem a Osmanskou říší. Masaryk napsal 1. května 1877 z Lipska své přítelkyni a velké české vlastence Zdeňce Šemberové do Vídně dopis, ze kterého citujeme: „*Srdce slovanská zajisté plesati budou nad bojem rusko-tureckým: podivno, že vždycky soustrast míváme s nešťastnými, a proto nemohu si pomoci se soucitem s Turky. Dejme tomu, že vlastní vinou si všechno zavínili: nyní však bojují pro všechno, co člověku svato; kdo by se jich rád neujal?*“ (Z. Nejedlý, 1931:315) Z dopisu je patrné, že Masaryk cítí soustrast s Turky a neprojevuje žádné sympatie k Rusku, naopak. Dle našeho názoru zde Masaryk jednoznačně ukazuje, že stojí na úplně opačné straně než Češi, ke kterým se on sám hrdě počítal.

O to překvapenější jsme, když pročítáme Masarykovu stať *Zákony osvěty a budoucnost Slovanstva* (červenec 1877), kterou přetiskl z *Moravské orlice* ve své publikaci (1931) Z. Nejedlý. Všimněme si data vydání (jen o dva měsíce později, než odeslal výše citovaný dopis). V této práci Masaryk velmi oceňuje Rusko, doslova uvádí: „*velestát slovanský pro ideu naši v boj vytáhnul.*“ (Z. Nejedlý, 1931:315) A dále uznává, že: „*(...) Co Rusko v novější době pro osvětu a člověčenstvo učinilo, (...), vymocuje i obligátním nepřátelům našim obdivení a úctu.*“ (Z. Nejedlý, 1931:327) Vidíme zde zřejmý rozpor mezi tím, co říká svému nejbližšímu okolí a veřejnosti. Obě stanoviska vyjádřená krátce za sebou v roce 1877 se navzájem vylučovala. Domníváme se, že s ohledem na periodikum *Moravská orlice* chtěl Masaryk jako uvědomělý Čech působit na české rusofily a vyjádřit své stanovisko, přičemž však předpokládáme, že se jedná pouze

o jeho taktické manévrování, nikoliv o skutečný postoj s ohledem na to, co psal své přítelkyni Z. Šemberové. Sám Masaryk ve studentském almanachu z roku 1906 uvádí, že měl tehdy „*neujasněné rusofilské názory.*“ (T. Masaryk, 1906:15)

### 1.5 První seznámení Masaryka s ruskou literaturou v Lipsku

V roce 1876 odjel Masaryk už jako doktor filozofie na necelý rok na studijní pobyt do Lipska. Tento pobyt byl pro něj z několika hledisek velice významný. Zaprvé je to proto, neboť si zde našel nevěstu: Američanku Charlottu Garrigue. Jejím prostřednictvím se tak dostal do ještě užšího svazku se západem. Po sňatku s Charlottou Garrigue v Americe (1878) se začal podepisovat Tomáš Garrigue Masaryk. K. Čapkovi vyprávěl: „*Já jsem svým vzděláním vědomě Evropan; chci tím říci, že mně kultura evropská a americká (...) duchovně stačí... A jako Evropan jsem západník – to říkám vůči těm slavofilům, co v Rusku a Slovanstvu vidí něco nadevropského. Nejlepší Rusové byli také západníky!*“ (K. Čapek, 1969:54) Povšimněme si, jak ostře se T. G. Masaryk staví proti Rusku a odmítá jakoukoliv jeho nadřazenost vůči Evropě. J. Dolanský uvádí, že se Masaryk poprvé začal opravdově hlásit k „*evropanství*“ a „*západnictví*“ právě v Lipsku i oba termíny – „*Evropan*“ a „*západník*“ – užíval ve spojení se svou osobou teprve od těch dob. (J. Dolanský, 1959:81-82) V lednu 1877 posílá Masaryk L. Čechovi z Lipska dopis ve kterém píše: „*Jsem Čechem duší tělem a nebude doba, v které bych zapomněl na řeč, kterou jsem od mládí za mateřskou měl; mimo české vlastenectví jsem však kosmopolita, a tím budiž všechno řečeno.*“ Masaryk tedy věřil, že lze spojit české vlastenectví s kosmopolitismem. (M. Hýsek, 1929:143)

Během svého pobytu v Lipsku si Masaryk přečetl román I. S. Turgeněva *Dým* (1867). Pro celou koncepci této práce je nutné podtrhnout, že Masaryk na ruská literární díla nepohlíží pouze z uměleckého hlediska, ale že „*z ruských spisovatelů čerpal znalost Ruska*“, jak sám zdůrazňuje v předmluvě k prvnímu dílu *Ruska a Evropy*. (T. Masaryk, 1996 I:9). Budeme-li tento Turgeněvův román číst pozorně, všimneme si, že se stal předlohou pro spoustu Masarykových názorů a úvah. V páté kapitole románu hlásá hlavní hrdina románu Potugin, který je mimochodem velkým kritikem slavjanofilského Ruska a zaníceným obdivovatelem evropské kultury, nadšeně: „*Jsem západník, jsem oddán Evropě, to jest, přesněji řečeno, jsem oddán vzdělanosti...*“ (I. Turgeněv, 1955:35) Přidržíme-li se tedy úsudku J. Dolanského, že Masaryk používá termín západník od dob, kdy studoval v Lipsku, není těžké si logicky odvodit, kde našel tento svůj vzor – v ruské literatuře.

Turgeněvův *Dým* však vyvolal ještě jednu otázku, kterou Masaryk později vyzdvihuje v souvislosti se svými cestami do Ruska. V kapitole čtrnácté oceňuje Potugin velmi skepticky samostatnou ruskou kulturu. Doslova říká: „*Naše staré výmysly k nám dolezly z Východu, nové jsme s bídou dovlekli ze Západu, ale pořád vykládáme o svébytném ruském umění!*“ (I. Turgeněv, 1955:90) Tato fráze nám víceméně sděluje, že podle Potugina čisté ruské umění neexistuje. Masaryk „*čerpající z ruských spisovatelů znalost Ruska*“ bere tuto Turgeněvovu myšlenku velmi vážně a má za to, že spisovatel ve svém románu opravdu líčí ruskou skutečnost. Domníváme se, že především na základě četby tohoto románu zaujímá Masaryk k Rusku velmi kritický postoj, který později dále rozvíjí ve svém díle *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty* (1904)<sup>1</sup>.

J. Dolanský také uvádí, že Masaryk na konci svého pobytu v Lipsku četl ještě právě vydaný Turgeněvův román *Novina* (1877). Tento román mu ukázal revoluční obrázek Ruska, který ale Masaryk ve svých rozhovorech s K. Čapkem blíže nepopisuje. (J. Dolanský, 1959:83) Předpokládáme však, že se tento román stal podkladem pro Masarykovy úvahy o revoluci, jak nám je prezentuje ve svém třetím díle *Ruska a Evropy*. (T. Masaryk, 1996 III:308-309) Masaryk také ke svým vzpomínkám na toto období dodává: „*málokdo tehdy znal tak dobře ruskou literaturu jako já.*“ (K. Čapek, 1969:86)

### **1.5.1 Masarykova kritika Ruska v jeho spise *Sebevražda***

Hned na úvod této podkapitoly musíme zmínit, že Masaryk *Sebevraždu* nepublikuje během svého pobytu v Lipsku, ale v jakémsi mezidobí, kdy se z Lipska vrátil do Vídně a zároveň se připravoval na svůj odjezd do Prahy. Avšak posuzujeme-li jeho vývoj ve vztahu k Rusku, má zmínka o jeho díle v této diplomové práci své opodstatněné místo právě zde. V této své habilitační práci Masaryk zkoumal rostoucí tendence k sebevraždám v moderní společnosti. Jak jsme již naznačili výše, autor v tomto díle mimo jiné vyjádřil svůj kritický postoj k Rusku, ke kterému došel v Lipsku na základě čtení románů I. S. Turgeněva.

V *Sebevraždě* autor velmi kritizuje ruskou pravoslavnou církev. O náboženských poměrech v Rusku Masaryk doslova píše, že: „*Veliká masa ruského lidu je při své nevědomosti a nevzdělanosti přísně církevní a nábožná; pro ruského sedláka byla poslední válka s Tureckem opravdovou válkou náboženskou. Jako lid je i duchovenstvo nevzdělané,*

---

<sup>1</sup> Dílo vyšlo v němčině již v roce 1881 pod názvem *Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der Gegenwart*, do češtiny bylo přeloženo až v roce 1904.



*bez theologického a jiného vědění.*“ (T. Masaryk, 1998:172) Masaryk tedy poukazuje na zaostalost Ruska, spočívající v nedostatečné (náboženské) vzdělanosti. Vidíme, že víceméně parafrázoval výše citované myšlenky Turgeněvova Potugina.

Velmi letmo se Masaryk v *Sebevraždě* dotýká také ruské literatury. V souvislosti s ní vyzdvihává problém ruské melancholie, který podle něj Rusko šíří. Autor hovoří o této melancholii jakožto o „(...) *zlu, které stále více a více odvrací od života, není než omrzlostí života, vznikající beznábožností.*“ (T. Masaryk, 1998:172-173) Masaryk míní, že Rusové propadnuvše této melancholii shledávají život temným, nudným a bezútěšným, kvůli čemuž prý pošlapávají ideály svého národa. Tyto melancholiky dále připodobňuje k charakterům Oněgina, Pečorina a Něždanova – pozdějším představitelům tzv. „zbytečných lidí“ v ruské literatuře. Z této části Masarykovy habilitační práce můžeme mimo jiné vyčíst, že Masaryk četl kromě Turgeněvova románu *Novina*, jehož hlavním hrdinou je právě Něždanov, také romány *Evžen Oněgin* od A. Puškina a *Hrdina naší doby* od M. Lermontova.

Posledním problémem, kterého se Masaryk ve své habilitační práci v souvislosti s Ruskem dotýká, je problém nihilismu. Vnímá jej zde jako přímý důsledek reformy Petra I., které měly za následek poevropštění Ruska. Autor doslova uvádí: „*Od násilných oprav Petra Velikého vane dusným Ruskem volný dech evropské osvěty a plodí onen stav, který bývá označován charakteristickým jménem, nihilismu. Osvěta se nevyvinula z národního ducha organicky, nýbrž byla násilně vnucena; a jak jsme již viděli, nezprostředkované poznání příliš vysoké kultury vede k zániku.*“ (T. Masaryk, 1998:172) Opět zde vidíme narážku na zaostalost Ruska, která je nyní doplněná kontrastivním zdůrazněním „*příliš vysoké kultury*“ evropské. Dále nám z uvedené citace vyplývá, že Masaryk vnímá reformy Petra Velikého jako nepřirozenou cestu pro vývoj Ruska.

## **1.6 Masarykovo působení v Praze**

S těmito představami o Rusku přichází v roce 1882 jako vídeňský docent do Prahy, aby zde působil na nově otevřené české univerzitě. Do Prahy přicházel s velkými obavami, zda jej český národ přijme. Karlu Čapkovi o tom vyprávěl: „(...) *můj přechod z Vídně do Prahy byl pro mne novou krisí, kterou jsem prožíval ve Vídni – bál jsem se malosti Prahy, byl jsem lidem docela cizí a životu národnímu odcizen, třebaže jsem příležitostně vystupoval jako český spisovatel.*“ (K. Čapek, 1969:67) Masaryk zde má jistě na mysli své příspěvky do *Moravské orlice*, z nichž jsme jeden citovali v podkapitole 1.4.1, ve

kterém se snažil Čechům přiblížit opěvováním Ruska. Masarykův strach z nového prostředí a sžití s českým národem ukazujeme i na další jeho vzpomínce: „(...) měl jsem jisté obavy ze své češtiny a bál jsem se tehdejších českých poměrů literárních a filosofických. Prahy jsem neznal. Brzy jsem se dostal do opozice proti názorům u nás běžným.“ (K. Čapek, 1969:73) Masaryk se tedy v Praze cítil jako cizinec a není divu, že jej český národ zprvu nepřijal, když přicházel z Vídně, tehdy hlavního města Předlitavska – protipólu českými rusofily opěvované Moskvy.

Masarykův pocit, že je v něčem „životu národním odcizen“, souvisel samozřejmě také s jeho vztahem k slovanským věcem a k Rusku. Uvědomoval si, že česko-ruské vztahy jsou problémem velmi zásadním, ke kterému si bude muset najít cestu, chce-li se sblížit s Čechy a jejich mentalitou. Předpokládáme, že i proto ve svých vzpomínkách na pražská léta popisuje: „Problém, který mě tehdy zajímal nejvíc, bylo slovanství.“ (K. Čapek, 1969:86) A Masarykovým klíčem k přiblížení se Rusku a klíčem k pochopení českých sympatií měla být ruská literatura, ke které přilnul již dříve. Doslova uvádí: „Už ve Vídni jsem se začítal do ruské literatury; potom v Praze mě zaujala docela.“ (K. Čapek, 1969:86) Tento zvýšený Masarykův zájem o Rusko a ruskou literaturu bezpochyby nejlépe zachycuje jeho časopis *Athenaeum*, který univerzitní profesor sám založil, neboť se mu zdálo, že „nám chybí orgán odborné kritiky.“ (K. Čapek, 1969:82)

### **1.6.1 Masarykova rozprava *O studiu děl básnických***

Ještě předtím, než analyzujeme vybrané příspěvky v Masarykově *Athenaeu*, chtěli bychom v této podkapitole zdůraznit, že příchod Masaryka do Prahy neznamená okamžitou změnu jeho vídeňského smýšlení ani bezprostřední zaměření se na problém slovanství. V prvních letech svého pražského působení uskutečnil několik přednášek, ve kterých se zaměřil výhradně na západní filozofy, konkrétně na D. Huma (16. říjen 1882), B. Pascala (15. listopad 1882) a T. Bucklea (20. květen 1884). Problém slovanství zde ustupuje do pozadí před dějinami filozofie z pohledu západních filozofů. (T. Masaryk, 1998:49-144)

Dalším důkazem toho, že určitou dobu trvalo, než Masaryka ruská literatura „zaujala docela“, je jeho rozprava *O studiu děl básnických* z r. 1884. Masaryk v ní přichází s příspěvkem pro výklad poezie a literatury vůbec. V rámci této rozpravy odkazuje na mnoho spisovatelů z nejrůznějších zemí. Lze si však všimnout, že autor v textu převážně odkazuje na německé, rakouské a anglické spisovatele. Spíše méně v práci

zmiňuje francouzské a italské spisovatele jakožto i spisovatele spadající do období antického Řecka a Říma. Pro tuto diplomovou práci je však nejpodstatnější pozornost, kterou autor věnoval ruským literátům. V celé této rozpravě zmiňuje ruské spisovatele pouze v jednom odstavci při výkladu o melancholii. Masaryk zde doslovně píše: „*Kdo např. z této stránky analyzuje život básníků ruských, diví se arci, že tolik jich bylo nešťastných: Puškin, Lermontov, Gribojedov byli zabiti; Bestužev, Rylějev oběšeni; Radiščev zastřelil se<sup>2</sup>, Baťuškov se zbláznil; Gogol a Žukovskij v mysticismus a pološilenost upadli, a Lomonosov, Milonov, Kostrov, Sumarokov, Sokolovskij, Guber, Jazykov, Poležajev, Grigorjev (Ap.), Mej, Ševčenko, Pomjalovskij aj. – kořalkovali. Že v případě tomto rozhodně historické a sociální příčiny děsný tento stav vysvětlují, není pochybností.*“ (T. Masaryk, 1998:159) V závěru rozpravy autor přidává krátkou poznámku o Lermontovově Pečorinovi jakožto příkladu „úsečného vystihování charakteru“. (T. Masaryk, 1998:168). Zatím co z Goetha, Schillera, Shakespeara aj. Masaryk citoval celé básně nebo aspoň výňatky z nich a uváděl na konkrétních uměleckých dílech ukázky literárního rozboru, z ruské literatury se mu vybavil pouze Pečorin. Dále stojí za povšimnutí samotný jazyk citací – zatímco z němčiny, angličtiny a latiny citoval přímo v originále, z ruštiny nebo ostatních slovanských jazyků neuvedl kromě češtiny ve své rozpravě ani jediné slovo.

Není těžké odhadnout, jaké emoce směrem k ruské literatuře musela ve čtenářích příslušná výše citovaná část práce vyvolávat. Domníváme se, že v této části rozpravy byl Masarykův cíl jasný – podtrhnout tragičnost v ruské literatuře a prezentovat ji českému publiku jako odstrašující příklad. A nejen to – podle Masaryka je příčinou oné tragičnosti samotné Rusko, konkrétně jeho „*historická a sociální situace*“. Autor nikterak nekomentuje přínos jednotlivých ruských autorů pro vývoj literatury. Na základě této Masarykovy rozpravy docházíme ke dvěma závěrům. Zaprvé můžeme jednoznačně potvrdit, že Masarykovi byla za jeho raných pražských let ruská literatura ještě velmi vzdálená – nahlíží na ni velmi kriticky a neshledává ji významnou pro studium básnických děl. Druhým závěrem je, že Masaryk ruské autory rozhodně neklade na stejnou úroveň jako autory západní, o čemž svědčí i počet citací těchto autorů ve srovnání s jediným krátkým odstavcem věnovanému ruským literátům. Příčinu vidíme v jeho německém

---

<sup>2</sup> Zde se autor mylí, neboť podle dostupných zdrojů zemřel A. Radiščev na následky otrávení. Některé prameny také uvádějí přirozenou smrt, avšak žádný nezmiňuje zastřelení.

vzdělávání, v rámci kterého mu jistě byla především vštěpována jména jako Goethe, Schiller, Shakespeare aj.

## 2 Obraz Ruska v Masarykově periodiku *Athenaeum*

Periodikum *Athenaeum* založil Masaryk již v říjnu 1883 a byl jeho redaktorem až do roku 1888. K. Čapkoví Masaryk vypráví, že mu *Athenaeum* sloužilo jako „*myšlenková stříkačka*“, což koresponduje s širokým a polytematickým zaměřením daného periodika. (K. Čapek, 1969:67) O polytematičnosti *Athenaea* nemůže být sporu, poněvadž v něm nacházíme příspěvky z nejrůznějších oblastí. Ve vysvětlivkách k programu samotní autoři vydělují hlavní oblasti svého vědeckého zájmu takto: matematicko-přírodní vědy (matematika, mechanika, fyzika, chemie), biologické vědy (biologie, zoologie, botanika) a psychologicko-sociologické vědy (psychologie, sociologie, politika, právo). Vedle těchto hlavních oblastí autoři periodika zmiňují ještě další oblasti zájmu, které lze v periodiku nalézt a to konkrétně: filologii, teorii a dějiny umění, estetiku, teologii, logiku, didaktiku a filozofii. (T. Masaryk, 1883, I:63) Pro tuto práci je nejpodstatnější fakt, že *Athenaeum* neopomíjí ani literaturu, o čemž svědčí i samotný podnázev periodika: „*listy pro literaturu a kritiku vědeckou*“.

Redakce *Athenaea* dále ve vysvětlivkách k programu prohlašovala: „*Kdo čítati bude část tu, pozná, o čem v Anglii, ve Spojených Státech, Němcích, Francii, Belgii atd. pojednávají nejlepší listy kritické, a tím způsobem pozná literární zájmy celého vzdělaného světa, zároveň pak už v tom míti bude jaksi bibliografii kritickou.*“ (T. Masaryk, 1883, I:62) Všimněme si, které státy zde byly zahrnuty do onoho „vzdělaného světa“. Rusko zde zahrnuto nebylo, což víceméně koresponduje se závěrem, že Masarykovi bylo v tuto dobu ještě velmi cizí. Nebylo zde zmíněno ani Polsko které, jak víme, měl Masaryk vždy velmi rád. Toto prohlášení mimo jiné také odráží západnické smýšlení pražského docenta jakožto i informaci, ke kterým autorům si chodil pro příklady z literatury.

Ještě v témže ročníku *Athenaea* se o měsíc později (prosinec 1883) objevila první zmínka o Rusku jako takovém. Konkrétně se jedná o Masarykovu recenzi publikace *Geschichte der Revolutionären Bewegungen in Russland* od A. Thuna. Masaryk v recenzi vyděluje tři etapy vývoje ruského revolučního hnutí, a to konkrétně nihilismus, socialismus a terorismus. Nihilismus Masaryka velmi zajímal i později, neboť mu ve svém díle *Rusko a Evropa* věnuje nemálo prostoru a vnímá jej jako anarchistický ateismus se základem v Evropě. (T. Masaryk, 1996 III:25-33) V recenzi Masaryk vyděluje nihilismus jako

„*karikaturu liberalismu*“ a terorismus jako „*karikaturu praktické revoluce*“. (T. Masaryk, 1883, I:86) Z toho nám vyplývá Masarykův postoj vůči ruskému revolučnímu hnutí – odsouzení. Masaryk vnímá řešení revolucí v liberalizaci ruské vlády, nikoliv však revoluční cestou. Na jednu stranu dílo A. Thuna chválí, když říká: „*P. Thunovi, ruskému Němcovi, podařilo se znalostí ruského jazyka vniknouti v revoluční literaturu; též dostalo se mu, žijícímu ve Švýcarsku, mnohé podpory a vydatného poučení od Rusů. Snesením bohatého materiálu je dílo prof. Thuna snad nejlepším pramenem k dějinám ruchu revolučního v Rusku. Dosti dobře zpracováno jest vše, co týká se ruských poměrů národohospodářských, státní správy a novějšího zákonodárství.*“ (T. Masaryk, 1883, I:85-86) V dalších částech recenze je však Masaryk k Thunovi spíše kritický. Německému profesorovi vyčítá, že při výkladu dějin ruského revolučního hnutí nezohledňuje náboženské, mravní a kulturní aspekty ruského života, které mají podle Masaryka na vývoj tohoto hnutí značný vliv. Největším nedostatkem spisu Masaryk shledává fakt, že zdroje práce A. Thuna vycházejí pouze z revoluční literatury a že si autor „*(...) pranic sobě nevšiml i hlasů jiných, najmě takových, kteří nevycházejíce od orgánů vládních — (na př. Samarina a j.) — k posouzení revoluce nutně jsou potřebny. Tím se stalo, že p. Thun viděl celou revoluci jen se stanoviska revolucionářův.*“ (T. Masaryk, 1883, I:86) Masaryk tedy nepovažuje dílo A. Thuna za vědecky objektivní.

Na základě této recenze můžeme určit několik věcí. Zaprvé si je třeba opět uvědomit, že článek byl psán pro české publikum, které Rusko vnímalo jako ideální protipól Vídně. Masaryk zde nepíše o kdovíjakých úspěších Ruska, nýbrž si vybírá téma revolucí, které se zde odehrávají. A nepíše o nich pouze jako o historických událostech. Z jeho recenze cítíme i jistou potřebu odsouzení a odmítnutí těchto událostí. Druhou věcí je jeho kritika nezohlednění vybraných aspektů ruského života. Bezpochyby má Masaryk pravdu v tom, že nelze zkoumat ruské revoluce bez adekvátního zohlednění sociokulturního kontextu a příslušných náboženských a mravních aspektů. A konečně třetí připomínka, která se týká Masarykova problému objektivity Thunovy monografie. Soudíme, že Masarykovi chyběl v Thunově práci hlas autority, který by revoluci jako takovou odsoudil, což je možná i důvod, proč se dovolává právě slavjanofila Jurije Samarina. Zde můžeme vidět souvislosti mezi pozdějším sympatizováním Masaryka s myšlenkami slavjanofilů a jeho odmítáním otázky revoluce.

Další recenze, která odráží Masarykův vztah k Rusku, se objevuje v *Athenaeu* v dubnu 1884. Masaryk zde kritizuje rozsáhlé dílo *L'Empire des tsars et les Russes*, jehož

autorem je francouzský spisovatel A. Leroy-Beaulieu a do němčiny jej přeložil L. Pezold. Masarykovi se dílo francouzského spisovatele zamlouvá, doslova uvádí že: „*Leroy-Beaulieu v celku střízlivě a optimisticky dívá se na nynější stav Ruska; s upřímnou sympathií pátrá po jádru věci, vnějšek sebe neutěšenější nezastrašuje ho a přesvědčení nebéře, že vystůně se veliká říše z nynější nemoci dětské. Nihilismus zajisté nezdá se mu býti ničím jiným než historickou nevyspělostí: Rusové i v radikalismu chtějí předčiti ostatní národy, k západu chovají se jako mladíci k starcům, domnívají se, že všemu lépe rozumějí.*“ (T. Masaryk, 1884, I:218) Zde nejspíše vidíme zrod Masarykovy úvahy a myšlenky, kterou jsme již jednou v této práci nastínili (viz podkapitola 1.1), pomocí níž otevírá své rozsáhlé dílo *Rusko a Evropa*, kde píše: „*Rusko uchovalo dětství Evropy, representuje v ohromné mase selského obyvatelstva křesťanský, zvláště byzantinský křesťanský středověk.; (...) Rusko je, čím Evropa byla.*“ (T. Masaryk, 1996 I:15-16) Masaryk však zachází ještě dál, když píše: „*Rusové prý málo myslí, ale prakticky; dějiny ruské prý zvláštní neplodnost a chudost dokazují. Pěkně jednáno je o míru a j. Povšimnutí zasluhuje, co řečeno je o spotřebě lihovin; nepije prý se tolik kořalky, jak obyčejně se myslívá, opilství ubývá; že však vůbec pití nemírnější je jaksi nutným zlem, vykládá chudobou, jednotvárným životem a špatnou stravou národní.*“ (T. Masaryk, 1884, I:218)

Masaryk vnímá a interpretuje Rusko jednoznačně negativně o čemž svědčí jeho spojení dětství a nemoci a použití kontrastu starci (západ) – mladíci (Rusko), z čehož cítíme, jak moc klade důraz na zaostalost Ruska oproti Evropě. Kritizuje také ruské dějiny, vyzdvihuje chudobu, opilství a stereotypní život. Z této recenze již rozhodně není pochyb, jaký obraz Ruska chtěl Masaryk ve svém prvním ročníku *Athenaea* předat českým čtenářům. Samotnou recenzi zakončuje větou: „*Spisu p. L. doporučujeme všem, již zabývají se studii ruských poměrů, co nejvřeleji.*“ (T. Masaryk, 1884, I:218) Z tohoto závěru cítíme jistou ironii a posměch nad těmi, kteří k Rusku inklinují.

Na těchto vybraných recenzích chceme čtenářům ukázat, jak moc kriticky Masaryk na Rusko nahlížel za prvních let svého pobytu v Praze. Rozhodně nelze hovořit o nějaké hlubší analýze problému Slovanstva. Naopak máme pocit, že se Masaryk snažil naklonit české rusofilny myšlenkám, které si s sebou přinesl z Vídně. O to pozoruhodnější je jeho obrat, který se nejprve projevil právě ve vztahu k ruské literatuře.

## 2.1 Masarykův obrat v roce 1885

Nespokojenost českých čtenářů s koncepcí *Athenaea*, která byla orientována západnický a proti Rusku a zanedbávala význam a důležitost nejen ruské, ale i české literatury, vyústila v jeho značnou kritiku. Jako zlomový rok pro Masarykovu změnu přístupu k Rusku vnímáme rok 1885, kdy se redakce *Athenaea* na tuto kritiku rozhodla reagovat ve druhém ročníku periodika. V únoru 1885 zde publikuje již druhé vysvětlivky k programu, kde obhajuje své západnické postoje. Doslova uvádí: „*Řeklo se, že prý píšeme málo o knihách českých a slovanských vůbec, a mnohem více o německých. K tomu máme krátkou odpověď: to bohužel odpovídá našim poměrům literárním. A že nemáme širšího rozhledu po světě slovanském? Budme upřímní: kolik u nás lidí zná slovanskou literaturu a kolik opravdově z ní čerpá? Kdo má do „Athenaea“ o slovanském světě vědecky psáti? – My nejen že nemáme posud v (novější) literatuře kupř. ani sebe menšího původního spisu o Rusku – Dějiny literatury! – ani překladů nemáme spisů tak výtečných, jakými jsou Leroy-Beaulieu, apod. a neostýchám se pověděti, že takovou neznalost Slovanstva, jaká se jeví u nás, sotva kde jinde nalezneme, povážíme-li, že si hrajeme na šířitele idee slovanské.*“ (T. Masaryk, 1885, II:121)

Z vysvětlivek je patrné, že redakce *Athenaea* vnímala kritiku čtenářů jako nespravedlivou. Orientaci na německá díla referující o Rusku hájí tím, že se redaktoři periodika nemohli v této věci odkazovat na české odborníky, neboť zde podle jejich názoru žádní nebyli, o čemž svědčí i jejich neangažovanost v *Athenaeu*. Svě „*listy pro literaturu a kritiku vědeckou*“ pak vnímají jako nástroj šíření alespoň malého množství informací o Rusku, přičemž doufají, že se tak: „*(...) seznámí české vzdělanstvo s věcmi slovanskými.*“ (T. Masaryk, 1885, II:122)

Daná kritika však bezpochyby měla pro redakci *Athenaea* velký význam, neboť po zveřejnění výše citovaných vysvětlivek došlo k veliké proměně obsahu periodika. Celkově se zvýšil obsah zpráv týkajících se Ruska, a to především z pohledu českých autorů. Hned v březnu se v *Athenaeu* objevila recenze monografie J. Hrubého *Ze světa slovanského*, přičemž se autor této recenze zabývá výhradně pohledem na Rusko. (T. Masaryk, 1885, II:177-179) Dále se v témže čísle *Athenaea* objevila pod pseudonymem i drobná zmínka o díle: *Rusko slovem i obrazem* od J. Koláře upozorňující především na ilustrace předních ruských malířů, které se v díle nacházejí. (T. Masaryk, 1885, II:180)

## 2.2 Ruská literatura v *Athenaeu*

Obrat pozornosti šéfredaktora periodika Masaryka dokládá i jeho vlastní zvýšená pozornost vůči ruské literatuře. V březnu 1885 se v *Athenaeu* objevila Masarykova recenze spisu *Ma Religion* od L. Tolstého. Masaryk toto dílo hodnotí jako „*upřímné vyznání člověka bažícího po pravdě.*“ (T. Masaryk, 1885, II:187) Autor nám přináší obraz Tolstého jako básníka-filosofa, kterýžto se z „*nihilisty t. j. člověka, který nic nevěřil*“, stal křesťanem. (T. Masaryk, 1885, II:187) Ve spojitosti s Tolstým se Masaryk v této recenzi vrací k tématu ruské pravoslavné církve. Tolstoj měl na své cestě ke křesťanství podle Masaryka poznat, jak nekřesťanskými jsou různé církve, které sice vzývají k lásce, ale na druhou stranu posvěcují boj národů proti národům. Tak podle Masaryka činila i ruská pravoslavná církev, kterou v této recenzi on sám spojuje s „*nekřesťanskou bezmozkovitostí*“ a nepřímo nám naznačuje její dlouhotrvající zaostalost podobně jako ve své habilitační práci *Sebevražda* (viz podkapitola 1.5.1). (T. Masaryk, 1885, II:187) Tolstého pak přijímá velmi kladně jakožto první ruskou autoritu spadající navíc do oblasti ruské literatury, která mu jeho názory může potvrdit. Tuto recenzi také vnímáme jako jakýsi první pozitivní milník a obraz týkající se ruské literatury, který Masaryk od svého příchodu do Prahy veřejně popsal.

Pomyslná a nesporná kapitulace Masaryka před velikostí ruské literatury a nutností jejího reflektování v *Athenaeu* však přichází v červnu 1887. Děje se tak při jeho recenzi na dílo E. de Vogüéa *Le Roman russe*, kterou otevírá přímou citací francouzského spisovatele: „*Teď znova přišli pro naši literaturu časové hladu a nedokrevnosti; Rusové přicházejí vhod; dovedeme-li ještě zažítati, my napravíme si svou krev na jejich útraty...* „*Po čem lidé poznají, že konec světa přišel? To stane se v ten den, kdy jedna duše již nebude více s to udělati něco pro druhou duši. Dej Bůh, aby ruská duše mnoho mohla udělat pro duši naši.*“ (T. Masaryk, 1887, IV:296) Masaryk tento text vnímá velmi kladně a nikterak jej nerozporuje, o čemž svědčí i jeho komentář: „*těmito krásnými a opravdovými slovy de Vogüé odhaduje světový význam ruské literatury: z knihy jeho vyplývá, že v nynější literatuře jen ruský a anglický román mají cenu a že speciálně pokleslá franc. literatura jen ruskou by se mohla osvěžiti.*“ (T. Masaryk, 1887, IV:296)

Masaryk v recenzi dále kladně vyzdvihuje, že E. de Vogüé přináší výklad nejen literatury, ale i historie ruského národa, což shledává Masaryk jako nezbytný faktor pro posuzování literatury jakožto celku. V této souvislosti zdůrazňuje, že „*objektivný rozbor starší ruské literatury ukáže, že velikolepá moderná literatura dobou starší do značné míry*



*je podmíněná a nový ruský román nepovstal najednou a jako by zázračně v době nové.*“ (T. Masaryk, 1887, IV:296) Podle Masaryka měl francouzský autor věnovat ještě více své pozornosti starší ruské literatuře.

Ve střední části recenze se Masarykova pozornost přesouvá na ruský realismus a ruský realistický román. Masarykovi se realismus jakožto umělecký směr velmi zamlouvá, shledává jej „*novým hnutím vědeckým, který je schopen objasnit a analyzovat stará podání*“ a souhlasí s E. de Vogüém, že jen Angličanům a Rusům lze přisoudit prvky realismu v literatuře, přičemž jej vnímá jako prvek osvětlení a obohacení jakékoliv světové literatury. (T. Masaryk, 1887, IV:297)

Masaryk se v recenzi dotýká také problematiky ruského nihilismu, které již dříve udělil nemalou pozornost. V této recenzi však vystupuje jako obránce ruské a slovanské tradice, když vikontu de Vogüé, který pod pojmem nihilismus rozumí charakter ruského a slovanského ducha, odporuje. Doslova zde uvádí: „*De Vogüé chybuje tím, že jev doby nejnovější vykládá odlehlými příčinami, kdežto historický výklad právě k nejnovějším příčinám má přihlížeti; analyzuje-li se pak novější historie ruská, není nesnadno, hlavní příčiny tzv. nihilismu v době samé nalézt.*“ (T. Masaryk, 1887, IV:297) Masaryk dále odmítá, že by se dal nihilismus ztotožnit s nirvánou, jak zde tvrdí E. de Vogüé, a nevnímá jej ani jako něco tradičního, co je v Rusku přítomno odnepaměti, nýbrž jej chápe jako jev vycházející z aktuální doby. V této souvislosti Masaryk také hájí L. Tolstého, kterého francouzský spisovatel vnímá jako „*představitele nihilismu, jakožto výronu národního ducha ruského.*“ (T. Masaryk, 1887, IV:297) Masaryk však oponuje tvrzením, které vychází ze spisu Tolstého *Ma religion* (viz výše), a zdůrazňuje, že Tolstoj z nihilismu „*vystřízlivěl*“, čímž dokládá, že nihilismus je „*zjev časový a že není samým duchem ruským, slovanským.*“ (T. Masaryk, 1887, IV:297)

V samotném závěru recenze Masaryk popisuje, jak se E. de Vogüé ve svém díle „*zabývá Puškýnem, Gogoljem, Turgeněvem, Dostojevským a Tolstým*“. (T. Masaryk, 1887, IV:297) Podle Masaryka autor největší pozornost věnuje právě Turgeněvovi, kterého označuje jakožto „*missionáře ruského genia*“, a Tolstému, ve kterém vidí „*rozum anglického chemika v duši indického buddhisty*“. Masaryk zde přichází s kritikou, především vůči A. Puškinovi, když píše: „*Tak se nám mezi jiným zdá, že autor přeceňuje Puškýna, o němž pod dojmem poslední slavnosti snad i na Rusi poněkud uveličené názory se šíří.*“ (T. Masaryk, 1887, IV:297) Šéfredaktor *Athenaea* rovněž není spokojen se

zachycením filozofické činnosti L. Tolstého, neboť vikomtovi de Vogüé vyčítá, že ji nedoceňuje. (T. Masaryk, 1887, IV:297)

V závěrečném hodnocení díla francouzského spisovatele Masaryk píše toto: „*Kniha de Vogüé-ova patří k pracím o ruské literatuře nejlepším a zasluhuje, aby se u nás pilně četla; ba přeložiti by se měla – neboť podává nábadný příspěvek nejen k dějinám ruské literatury, ale i k filosofii Slovanstva. Poučila by snad i dotyčné kruhy, že naše sbědovaná literatura, až na velmi skrovnické výjimky, prosáklá francouzským a německým duchem, v ruské literatuře musí hledati, co posud nenašla.*“ (T. Masaryk, 1887, IV:297) Zde vidíme, jaký význam přisuzuje Masaryk ruské literatuře. Vnímá ji dokonce jako zdroj k poučování se o filozofii Slovanstva a řadí ji mezi světovou literaturu předního významu schopnou obohatit německou literaturu, která až do této doby tvořila přední oblast Masarykova zájmu. Vikomt E. de Vogüé tedy Masarykovi otevírá dveře ke skutečnému poučování se o ruské literatuře a studiu děl velikých ruských spisovatelů 19. století. Od konce osmdesátých let se Masaryk stává aktivním propagátorem ruského realismu u nás. Připomínáme však, že ruskou literaturu a její realismus se naučil ctít a vyznávat teprve tehdy, když mu k ní otevřela cestu obdivná kritika Západu. Taktéž zde zdůrazňujeme, že Masarykova pohnutka k hlubšímu studiu Ruska a ruské kultury pramenila z prvotní kritiky pražského prostředí, tedy nikoliv z jeho spontánního zájmu a touhy analyzovat „*problém slovanství*“, jak o tom vypráví K. Čápkovi. (K. Čapek, 1969:86)

### **3 Masarykovy cesty do Ruska**

V letech 1887 a 1888 se Masarykův zájem o Rusko ještě zvýšil, neboť se rozhodl, že východní zemi sám osobně navštíví.<sup>3</sup> V obou případech se tam vypravil na jaře na dobu několika týdnů. Z významných míst, která Masaryk v Rusku navštívil, vyděluje J. Opat tyto: Petrohrad, Moskva, Jasná Poljana, Kyjev a Oděsa. (J. Opat, 1990:192) Samotný Masaryk těmto návštěvám přikládal velkou důležitost z hlediska utváření svého vztahu k Rusku, o čemž i pojednává v předmluvě k *Rusku a Evropě*: „*Později jsem se naučil lépe rusky; z ruských spisovatelů jsem čerpal znalost Ruska a snažil se dodatečně ji doplnit studiem dějin a návštěvami v zemi.*“ (T. Masaryk, 1996 I:9) V rozhovorech s K. Čápkem říká: „*mně to nedalo pokoj: chtěl jsem se podívat na Rus a na pravoslavi zblízka.*“ (K. Čapek, 1969:87) Zde vidíme, jakou důležitost přisuzoval Masaryk ruskému pravoslaví,

---

<sup>3</sup> Třetí Masarykova cesta do Ruska se uskutečnila v roce 1910, ale o té budeme pojednávat níže v souvislosti s L. N. Tolstým.

kteří vzbuzovalo jeho pozornost od raného dětství a na které také několikrát poukazoval v rámci recenzování děl v *Athenaeu*. A konečně třetí příčinou Masarykovy cesty do Ruska je jeho zájem o slavjanofilskou filozofii. K. Čapkovi vypráví: „*Při tom v Kollárovi jsem kápl na slavjanofilství; i v naší politice byli slavjanofilové, ale viděl jsem, že vyznávají to své slovanství jen ústy a bez poznání. Tož jsem studoval slavjanofilství ruské: Kirějevského, to byl filosof schellingovec, a nejvíc Dostojevského. Na něm jsem poznal, jak ruské slavjanofilství je spjato s pravoslavím.*“ (K. Čapek, 1969:86) Z této Masarykovy úvahy můžeme zjistit hned několik věcí. Zaprvé se domníváme, že zde Masaryk považoval za slavjanofily ty lidi, kteří „*vyznávali slovanství*“, tj. myšlenku jakési slovanské vzájemnosti. Ale tato slovanská vzájemnost v nejširším smyslu nebyla nijak totožná s historickým pojmem slavjanofilství – specifické ideologie, která vznikla právě v Rusku. Směšováním těchto dvou pojmů pak Masaryk musel logicky dojít k mylným závěrům v podobných úvahách. Za druhé vidíme, že Masaryk zde poprvé zmiňuje, že začal studovat díla F. Dostojevského a vnímá jej jakožto spojnicí mezi ruským pravoslavím a ideologií slavjanofilství. Na základě Masarykových vzpomínek vydělujeme přední důvody jeho cest do Ruska jako slavjanofilství, pravoslaví a ruská literatura.

### 3.1 Masaryk a slavjanofilství

Profesor Masaryk se v Rusku setkal s několika slavjanofily. Nejvíce jej však ovlivnili dva slavjanofilsky smýšlející filologové. Jednalo se o profesory V. Lamanského a T. Florinského. K. Čapkovi v této souvislosti říká toto: „*Lamanskij mi řekl rovnou, že Rusové mají zájem jen o Slovanů pravoslavné, nejvýše ještě o Slováky, protože jsou stejně naivní jako ruský boží lid; nás Čechy, jako liberály a západníky, by nechali jít k čertu.*“ (K. Čapek, 1969:87) Uvážíme-li, že Masaryk směšoval „slovanství“ a „slavjanofilství“, není těžké si dovodit k jakým závěrům dochází a jak tyto závěry interpretuje v rozporu s tehdejší smýšlením českých rusofilů, kteří vnímali Rusko jako spasitele (viz kapitola 1.3.1). Také zde poukazuje na fakt, že se Rusové obracejí pouze k pravoslavnému světu a o Čechy tedy nejeví žádný zájem.

Ještě intenzivněji Masaryk zdůrazňuje tento názor, když odkazuje na myšlenky hlavního představitele slavjanofilů I. Kirejevského, o kterém říká: „*nejsilnější slavjanofilský myslitel je Kirejevskij; je to nejfilozofičtější hlava, na jeho, třeba dosti fragmentální filozofii náboženství a dějin musíme pohlížet jako na pravé učení slavjanofilské.*“ (T. Masaryk, 1996 I: 236) J. Dolanský se domnívá, že si Masaryk Kirejevského vybral zejména proto, aby na jeho dílech poukázal na rozpor mezi rozumem

a vírou, neboť podle Dolanského byl Kirejevskij přesvědčen, že rozdíl mezi Ruskem a západní Evropou leží právě v odlišném církevním základu, což již dříve několikrát tvrdil také Masaryk. Z této odlišnosti pak měly vyplývat i všechny ostatní rozdíly ve veřejném a státním životě. J. Dolanský dále uvádí, že Masaryk sympatizoval s Kirejevským právě proto, že se ruský slavjanofil pokoušel obnovit syntézu náboženské víry a rozumového poznání, díky čemuž mělo dojít k faktickému sblížení Ruska a Evropy, a to jak po stránce vědecké, tak i po stránce náboženské. (J. Dolanský, 1959:225-226)

### **3.1.1 Masarykova rozprava *Slavjanofilství I. V. Kirějevského***

Své poznatky z obou cest do Ruska týkající se slavjanofilské filozofie Masaryk sloučil a zpracoval je do relativně rozsáhlé rozpravy s názvem *Slovanské studie. Slavjanofilství Ivana Vasiljeviče Kirějevského*, kterou poprvé otiskl v šestém ročníku *Athenaea* na pokračování od 15. prosince 1888 do května 1889. Rozprava byla později vydána i samostatně a celkově se jedná o první Masarykovu větší práci o Rusku. Dílo je rozděleno na sedm částí, přičemž šest částí je věnováno přímo I. Kirejevskému a sedmá je zaměřena na obecný vývoj slavjanofilství. Myšlenky a názory I. Kirejevského autor přináší velmi komplexně a systematicky. Nejdříve jsou zde prezentovány hlavní zásady Kirejevského (I.), následně Kirejevského názory na charakter a vývoj osvěty západní (II.), východní (III.) a staroruské (IV.). Poté reflektuje slavjanofilovy soudy o reformách Petra I. (V.) a v závěru popisuje postoj Kirejevského k problematice „ruské otázky“ (VI.). (T. Masaryk, 1893:1-4)

Hned v úvodu k rozpravě Masaryk podtrhuje její samotný význam. Doslova zde píše: „*V této a následujících studiích shledám ze světové literatury, co k objasnění tzv. slovanské otázky může posloužiti. Především prostuduji ruskou literaturu, proto, že Rusové o věci nejvíce a nejsoustavněji pracovali; vedle ruské literatury domácí i polská podá mnoho zajímavého, ostatní Slované mají poměrně málo. Důležitý jsou pak pro slovanskou otázku především názory Němců, k nim tedy pilně budeme přihlížeti. Konečně vyslechneme Angličany a Francouze.*“ (T. Masaryk, 1893:1) Podle Masaryka tedy leží klíč k řešení tzv. „slovanské otázky“ v ruské literatuře. Soudíme, že by to mohl být další z důvodů, proč se jí pražský profesor začal více zaobírat.

Centrálním tématem statě je však pravoslaví. Tím spíše, že Masaryk k tomuto tématu inklinoval již od raného dětství. Vyzdvihování náboženství v souvislosti se slavjanofilstvím jen dokazuje, jak moc si Masaryk uvědomoval jejich propojení

a vzájemné ovlivňování. Doslova uvádí, že vnímá slavjanofilství I. Kirějevského „*jako pokus o filosofický názor o světě se stanoviska pravoslavného křesťanství*“ (T. Masaryk, 1893:24). Ačkoliv se pražský profesor v rozpravě snažil „*přednést co nejuplněji cizí myšlenky, vlastních předkládaje co nejméně*“, neodpusť si často kritickou poznámku. (T. Masaryk, 1893:1) Především se mu nelíbí, že „*Kirějevský o náboženství a církvi mluví velmi neurčitě, a obzvláště vadí ta neurčitost v tom, co praví o pravoslaví.*“ (T. Masaryk, 1893:56)

Opustíme-li však tematiku rozpravy a zaměříme-li se spíše na její pravděpodobné zamýšlené poselství, narážíme hned na několik Masarykových poznámek, které potvrzují již výše citovanou vzpomínku na V. Lamanského v rozmluvě s K. Čapkem. Domníváme se, že v tom je původní záměr Masarykova studia slavjanofilské nauky, který spočívá především v působení na české rusofilství. Opíraje se nyní o autoritu samotného zakladatele slavjanofilského proudu v Rusku píše: „*Slavjanofilství, jak Kirějevský je hlásá, není tudíž nijak panslavismem, ani kulturním a nejméně politickým... ; Kirějevský sám nazval svůj směr pravoslavno-slovanský ; Neruší Slované Kirějevskému známi nebyli, ani o nich nefilosofoval ; jemu, jak z novějšího vývoje Ruska ani jinak býti nemohlo, šlo hlavně o poměr ruské a německé osvěty, sjednocení východu a západu značí mu přede vším souladné scelení cizí osvěty, přivedené na Rus hlavně Petrem, s osvětou předpetrovskou. Tot' hlavní záhada slavjanofilství Kirějevského.*“ (T. Masaryk, 1893:67) Z celého spisu nám vyplývá, že se Masaryk vskutku snažil vzdělat se v slavjanofilské filozofii, nikoliv však proto, aby jejím prostřednictvím přiblížil Čechy Rusům, ba naopak proto, aby poukázal na fakt, že Češi, jakožto slovanský národ nevyznávající pravoslaví, nemohou očekávat jakýkoliv zájem a podporu ze strany ruských slavjanofilů.

### **3.2 Masaryk a ruské pravoslaví**

Jak jsme již několikrát v této práci naznačili, ruské pravoslaví zajímalo Masaryka již od dětství. Připomeňme, jak kriticky jej popisoval ve své *Sebevraždě*. Shledával je zde hlavní příčinou ruské zaostalosti (viz kapitola 1.5.1). Ve svém *Athenaeu* (1885) jeho kritický postoj přetrval, když spojoval ruskou pravoslavnou církev s „*nekřesťanskou bezmozkovitostí.*“ (viz kapitola 2.2). V myšlenkách slavjanofilů a ruských spisovatelů na problematiku ruského pravoslaví rovněž narážel. Můžeme tedy vcelku spolehlivě předpokládat, že když K. Čapkovi tvrdil, že se chtěl „*na pravoslaví podívat zblízka*“, tak tím mínil opravdový a živý zájem o zkoumání ruského pravoslaví v jeho přirozeném prostředí, tj. v Rusku. (K. Čapek, 1969:87)

V *Rusku a Evropě* (I) vidíme, že Masaryk přikládá ruskému klášteru klíčový význam pro studium ruské tradice. Doslova zde uvádí: „*Duchovní protivu mezi Ruskem a Evropou prožijeme v jejím plném významu v ruském klášteře. Tam nalezneme nejčistší a nejstarší ruský život, staroruské citění a myšlení; tento život se nalezne již v kláštorech petrohradských, ale ještě více v odlehlých kláštorech a poustevnách. Rusko, stará Rus, to je ruský mnich. Měl jsem příležitost prožít to velmi živě hned při své první návštěvě v Rusku.*“ (T. Masaryk, 1996 I:14) Vidíme, že se Masaryk v ruských kláštorech intenzivně seznamuje nejen s pravoslavím, ale také se staroruskou mentalitou, pro jejíž zkoumání vnímá právě ruské kláštery jako bohatý a cenný zdroj.

Z rozhovorů s K. Čapkem nám jednoznačně vyplývá, že Masarykův zájem o ruské pravoslaví tvořil centrální motiv jeho cest do Ruska. Nepopisuje nám ze svého cestování po Rusku nic tak detailně a obsáhle jako své zážitky spojené s návštěvami ruských kostelů, láver a odlehlých poustevn. Vzpomíná na dobu, kdy pobýval v Trojicko-sergijevské lávře, a říká, že zde: „*pozoroval tu nevzdělanost a pověrečnost pravoslaví.*“ Dále dodává, že nerozumí tomu jak „*tím chtěli slavjanofilové zachránit Slovanstvo.*“ (K. Čapek, 1969:87) Na druhou stranu však v *Rusku a Evropě* podtrhuje samotnou atmosféru klášterů a poustevn, která jej „*přenáší svým zařízením, svými poklady a ostatky do Ruska 14. století.*“ (T. Masaryk, 1996 I:14) Ještě dál se však Masaryk ve svém studiu Ruska dostal v odlehlé poustevně v Getsemane, kde na něj největší dojem udělalo setkání s mladým ruským mnichem.

### **3.2.1 Ruský mnich v Getsemane**

Příhodou s ruským mnichem Masaryk uvádí svůj spis *Rusko a Evropa*. Mnicha zde popisuje jako pětadvacetiletého mladíka, který v klášteře a přilehlém okolí vyrostl, o čemž měl svědčit i styl jeho života: mnich vyrůstal v pravověrných představách a ideálech svého kláštera daleko od okolního světa. Masaryk si v této poustevně velmi dobře uvědomuje svoji vlastní cizost, vnímá se jako posel cizího světa. Velmi se podívoval, že mu mnich při prohlídce poustevny ukázal nejsvětější a pro něj jistě velmi významné relikvie. Doslova uvádí: „*A nyní měl mě provázet katakombami a vykládat mi, co jsem viděl – předměty, k nimž se odnášely jeho nejvroucnější modlitby, měly být vykládány Nerusovi, Evropanu, kacíři, jako věci ve výkladní skříni!*“ (T. Masaryk, 1996 I:14)

Masaryk nám dále vypráví, že mnich jím byl rovněž zaujat. Po prohlídce katakomb chtěl evropský profesor odejít, ale mnich se k němu měl přidružit a začít se vyptávat.

Masaryk píše: „*Brzy jsem si uvědomil, že se mnich chce nyní také ode mne něco dovědět a skutečně povolil své zvědavosti úplně uzdu – a jaká to byla zvědavost, jaká žhavá touha dozvědět se něco o světě, o Evropě! Z jeho očí sršelo toto hladové dychtění po světě a nemohl jsem se mu dost navypravovat a navysvětlovat. Konečně se začal vyptávat on Rus Nerusa, na Moskvu, Petrohrad, na Rusko.*“ (T. Masaryk, 1996 I:14-15)

Masaryk s mnichem strávil delší čas, neboť se jej měl strážce Getsemane „*neúnavně znovu a znovu vyptávat, ač se s ním loučil.*“ (T. Masaryk, 1996 I:15) Dále přiznává, že mu ještě dlouho po rozloučení s mnichem vířily v hlavě myšlenky týkající se výrazných rozdílů mezi Ruskem a Evropou, vírou a nevírou. V getsemanském mnichovi a dalších svých zážitcích z klášterů, poutí a setkávání se starověrci vidí obraz starého Ruska z doby před Petrem I. Masaryk si však tento obraz Ruska ze 14. století či ještě starší doby vztahuje na současné Rusko, ačkoliv si bezpochyby uvědomuje, že to je dávná minulost. Ve svém spise (1996) píše: „*(...) dnešní Rusko je takový ruský mnich; Rusko uchovalo dětství Evropy, reprezentuje v ohromné mase selského obyvatelstva křesťanský, zvláště byzantský křesťanský středověk; (...) Rusko je, čím Evropa byla.*“ (T. Masaryk, 1996 I:15-16) Masaryk však myšlenku rozvíjí, konstatuje: „*Mnich v Getsemane, poutníci, starověrci, sedlák, všichni mě přenášejí do věřícího dětství – tak jsem věřil a jednal, když jsem jako chlapec chodil na pouti, tak věří a jednají dosud děti a ženy našich slováckých sedláků, když putují k zázračnému obrázku Panny Marie na Hostýně, tak věřila a učila mě matka; ale dětství minulo navždy, právě protože dětství muselo ustoupit zralějšímu věku...*“ (T. Masaryk, 1996 I:15) Zde tedy nacházíme zrod Masarykovy pozdější polemiky dítě Rusko a rodič Evropa. Vnímá Rusko jako dítě, které musí dospět, aby se jednou vůbec mohlo přiblížit svému rodiči, a kriticky poukazuje na jeho zaostalost. A ačkoliv přisuzuje Rusku mnichovu zvědavost a touhu učit se, zároveň cítíme, že vnímá propast mezi Ruskem a Evropou jako příliš velikou, než aby mohla být v nejbližší době překlenuta.

### **3.2.2 Vladimir Solovjov**

Dalším významným důsledkem Masarykových cest do Ruska je podle našeho názoru fakt, že se Masaryk mnoho dozvěděl o předním ruském mystikovi V. S. Solovjovovi. Již po svém návratu z druhé cesty představuje české veřejnosti v *Athenaeu* (1889)<sup>4</sup> osobnost ruského filosofa, přičemž zdůrazňuje, že o něm bude „*později pojednávat obšírněji.*“ (T. Masaryk, 1887, IV:127) Masaryk zde Solovjova

---

<sup>4</sup> V této době však již Masaryk nepůsobí jako šéfredaktor daného periodika.

prezentuje jako „jednoho z nejpůvodnějších ruských filosofů, jehož směr zasluhuje právě u nás povšimnutí.“ (T. Masaryk, 1887, IV:127)

Ze samotné recenze je zřejmé, které Solovjovovy myšlenky Masaryka zajímaly nejvíce. Autor zde podtrhuje informaci, že k sobě ruský filozof poutal pozornost především srovnáním ruského pravoslaví s katolicismem a výraznou kritikou pravoslavné církve a jejího učení. Masaryk zde vyděluje hlavní Solovjovovu myšlenku následovně: „(...) církev východní má se spojit se západní (katolickou) tak, že by to spojení byl vlastně návrat do lůna církve katolické, při čemž by papež udělal východním národům několik koncesí u věcech podřízených.“ (T. Masaryk, 1887, IV:127) Z uvedené citace soudíme, že si V. Solovjov Masaryka získal právě onou kritikou pravoslavné církve, na kterou samotný Masaryk sám již několikrát poukazoval.

V *Rusku a Evropě* (II) Masaryk dodržuje, co v *Athenaeu* (1889) slíbil a pojednává o V. Solovjovovi podrobněji. Je zřejmé, že mu i po letech zachovává přízeň, když jej zde charakterizuje jako „(...) vlivného učitele nejmladších z těch, kdo hledají Boha, a nejdůležitějšího zástupce náboženské filozofie ruské.“ (T. Masaryk, 1996 II:193) Také jej v textu několikrát označuje jako: „nejvýznamnějšího novodobého náboženského filozofa ruského.“ (T. Masaryk, 1996 II:204-205) Především však Masaryka zajímá idea tzv. volné teokracie, která by podle Solovjova měla vzniknout sjednocením tří hlavních církví a být společně s politickou mocí v dokonalé harmonii. Politická moc má pak za úkol pomáhat šířit křesťanství za účelem vytvoření podmínek pro harmonický společenský život. (T. Masaryk, 1996 II: 200-201) Můžeme říci, že jde o obdobu ruského césaropapismu doplněnou o ideu sjednocení církví.

Odkazuje se na myšlenky Solovjova Masaryk píše, že na Východě „bylo a je pravé křesťanství, ale je niterné, neprohrálo života ani vzdělaností.“ (T. Masaryk, 1996 II:201) Vidíme, že je v tomto případě Masarykova kritika mírnější, přičemž se opírá právě o Solovjovovo vyličení ruského církevního boje, ve kterém je reformační patriarcha Nikon popisován jako Antikrist. Solovjov dále popisuje hony na starověrce, které podle něj vyústily v definitivní porobení církve carem Petrem Velikým a jeho nástupci. Masaryk se zde přiklání k názoru Solovjova, že by se Rusko mělo pokusit vnitřně se sjednotit se Západem a navzájem pochopit odlišnosti, které zde bezpochyby vždycky budou. Jistou obrodu pravoslavné církve pokládá Masaryk, podobně jako Solovjov, za možnou, nýbrž



podtrhuje nezbytnou pomoc a účast katolické církve, která by se právě mohla realizovat cestou volné teokracie. (T. Masaryk, 1996 II:201)

V závěrečné části kapitoly věnované V. Solovjovovi jej Masaryk srovnává se slavjanofily. Dochází k závěru, že slavjanofilové mají se Solovjovem bezpochyby společné uznávání kulturního prvenství náboženství, mystiky, východní teologie a významu ruské církve. Nicméně nám Masaryk také říká, že „svým vývojem dospěl Solovjov k uznání katolicismu a jeho církevních předností před východní církví, a tím vznikly v jednotlivostech odchylky od slavjanofilů.“ (T. Masaryk, 1996 II:203) Zohledníme-li, že se Masarykův vztah k ruské pravoslavné církvi formoval již od jeho dětství, přičemž také sám několikrát poukazoval na ruskou pravoslavnou církev jako na hlavní příčinu rozdílu mezi Ruskem a Evropou, docházíme k závěru, že s V. Solovjovem musel nutně sympatizovat. A to především proto, že ruský filozof sám zmiňuje nedostatky pravoslavné církve a vyjadřuje potřebu její větší propojenosti prostřednictvím své ideje volné teokracie s církví katolickou, kterou uznává a považuje ji za dynamičtější než církev pravoslavnou.

#### **4 Masaryk a ruská literatura 19. století**

Jako třetí z hlavních důvodů Masarykových cest do Ruska jsme již výše uvedli Masarykův zvýšený zájem o ruskou literaturu. Ruská literatura měla bezesporu velký vliv na Masarykovo rozhodnutí Rusko navštívit. Zdůrazňujeme však že v této souvislosti nemáme namysli pouze ryze osobní setkání Masaryka s konkrétními ruskými spisovateli, nýbrž také návštěvy míst, která z jejich děl znal. K. Čapkovi v této souvislosti vypráví: „navštívil jsem Petrohrad, Moskvu, Kyjev a Oděsu – to mě zajímalo vidět všechny ty ulice a místa, která jsem tak dobře znal z Dostojevského, Tolstého a ostatních.“ (K. Čapek, 1969:87)

Důkazem toho, že Masaryk považoval ruskou literaturu za důležitý zdroj informací o Rusku a ruské společnosti, je i jeho předmluva k *Rusku a Evropě*. Toto dílo uvádí jako „studii, usilující o to, postihnout nitro Ruska z jeho literatury.“ (T. Masaryk, 1996 I:9) Dále zde Masaryk uvádí, že: „z ruských spisovatelů čerpal znalost Ruska.“ (T. Masaryk, 1996 I:9). Ve třetím díle *Ruska a Evropy* nám popisuje, nakolik ruská literatura podle něj odráží skutečný stav Ruska: „Mikulášovo Rusko se nám jeví již ve společenském postavení velikých básníků – všichni jsou šlechtici, postavením jsou vojáci, úředníci nebo kvaziúředníci, a právě tyto stavy také zobrazují ve svých dílech. Gribojedov kreslí vyšší

*společnost moskevskou, ostatní ličí vyšší společnost v Petrohradě a na venkově; již Puškin pozoruje lidi z jiných vrstev, právě tak i Gogol, ale jejich hlavní zájem se přece jen obrací na vlastní vyšší společenskou vrstvu.*“ (T. Masaryk, 1996 III:235)

Uvědomujeme si, že v této práci nemůžeme pojednat o všech ruských spisovatelích 19. století, které Masaryk ve svých pracích zmiňuje. Budeme tedy analyzovat Masarykovu reflexi těch autorů, kteří se podle jeho názoru nejvíce podíleli na analýze ruského problému. Těmito spisovateli jsou A. Puškin, M. Lermontov, N. Gogol, A. Gončarov, I. Turgeněv a L. Tolstoj. Masaryk zde svůj výběr zdůvodňuje takto: *„díla uvedených velikých básníků jsou vskutku věnována ruskému problému, který – vedle Dostojevského – právě tito umělci pojali nejhloběji.*“ (T. Masaryk, 1996 III:155) Všimněme si, jak vysoko zpočátku stavěl Masaryk názory F. Dostojevského. Připomínáme zde skutečnost, že se *Rusko a Evropa* mělo původně zaměřit čistě na osobnost F. Dostojevského. Od svého prvotního záměru ale Masaryk upustil, neboť se s Dostojevským později výrazně názorově rozešel, o čemž pojednává např. F. Kautman. (F. Kautman, 1966:40-41)

V tomto Masarykovu výběru ruských spisovatelů však Dostojevský Masaryka velmi ovlivnil, což sám Masaryk připouští a uvádí, že si je vědom skutečnosti, že se ruským problémem zaobírali i další spisovatelé, avšak on se i přesto ve svých studiích miní přídržet těchto autorů mimo jiné právě proto, že *„uvedená řada velikých básníků a básnických myslitelů Dostojevského zajímala nejvíce.*“ (T. Masaryk, 1996 III:155) S tím souvisí i Masarykovo zdůvodnění, proč nereflektuje i další ruské spisovatele: *„Znalec ruské literatury snad pohřešuje, že se nepřihlíží ke Gribojedovu, Někrasovu, Saltykovu a Ostrovskému. Dostojevskij těmto básníkům nevěnoval stejnou pozornost jako ostatním výše uvedeným, a právem, pokud jde o analýzu ruského problému, o objasnění sociálních a historických příčin ruské krize. Přiznávám se, že Saltykova a Někrasova ani já necením tak vysoko, jak se to děje téměř všeobecně.*“ (T. Masaryk, 1996 III:155-156)

#### **4.1 Masaryk a L. Tolstoj**

Část věnovanou ruským spisovatelům jsme se rozhodli uvést představením osobnosti Lva Nikolajeviče Tolstého, a to z několika důvodů. Hlavním důvodem je bezesporu fakt, že hrabě Tolstoj byl prvním autorem z výše citované řady ruských spisovatelů, se kterým se Masaryk osobně setkal v rámci svých cest do Ruska. Právě zveřejnění Masarykovy recenze na spis L. Tolstého *Ma Religion* v *Athenaeu* z března 1885

bylo Masarykovým prvním kladným vyjádřením o ruské literatuře, které se v daném periodiku objevilo.

Masaryk vnímá L. Tolstého jako jedinečnou postavu v plejádě ruských spisovatelů, když tvrdí, že jej vlastně nelze s žádným z nich spojit ani srovnat. Doslova uvádí: „*Tolstoj stojí na místě zcela osobitém. Ani literárně nemůžeme říci, že vychází od toho neb onoho ze svých předchůdců, jak se říká o Dostojevském, že vyšel z Gogola. A můžeme-li například srovnávat a spojovat Turgeněva s Gončarovem, Turgeněva s Puškinem, Tolstého nemůžeme takto spojovat s žádným z jeho předchůdců a vrstevníků.*“ (T. Masaryk, 1996 III:289) Také stojí za zmínku, že se v *Rusku a Evropě* až na výjimky prakticky vůbec neseťkáváme s přímým vyjádřením osobního emocionálního stavu Masaryka k vybraným autorům. Jednou z těchto výjimek je právě vyjádření sympatií k L. Tolstému, kdy Masaryk píše: „*Mám Tolstého velmi rád, osobně má pro mne veliký význam – vytvořil jsem si své etické a náboženské přesvědčení častým přemýšlením o něm, o jeho učení a jeho životě. Ale vidím zcela jasně, že jeho nedostatek je v citění, nikoliv v myšlení.*“ (T. Masaryk, 1996 III:322-323)

Masaryk o Tolstém pojednává jako o ryzím představiteli Ruska. Je pro něj jedním z „*nejruštějších lidí*“, a to především proto, že myšlenky, které Tolstého ovlivnily a na základě kterých jednal a tvořil, vycházejí především z ruských kulturních a společenských poměrů. Ačkoliv Masaryk také připouští působení cizích kulturních vlivů na L. Tolstého, zdůrazňuje, že tyto vlivy na ruského spisovatele působily v menší míře a rozhodně netvořily základ jeho úvah. (T. Masaryk, 1996 III:315) Toto své tvrzení podporuje také argumentem, že L. Tolstoj nepobýval tak často v Evropě jako například I. Turgeněv a ani nežil ve spíše evropském Petrohradu jako například A. Gončarov. Masaryk se domnívá, že ze svého sídla v Jasně Poljaně mohl Tolstoj klidněji a s odstupem posuzovat Rusko a srovnávat jej s okolním světem z ryze ruského hlediska. (T. Masaryk, 1996 III:317)

Masaryk dále zdůrazňuje, že je zapotřebí chápat Tolstého názory na Rusko jako „*opoziční negaci některých složek ruské kultury*“, maje zde na mysli konkrétní příklady: chyby ruského státu, nedostatky ruské univerzity a nezpůsobnost ruské vědy. Podle Masaryka jsou právě tyto tři ryze ruské faktory tím, co Tolstého nejvíce odpuzuje a dohání jej k celkové negaci a anarchismu, což má být jen přirozený důsledek dlouhodobého působení těchto nedostatků, a dokonce v této souvislosti otevřeně dává Tolstému „*úplně za pravdu.*“ (T. Masaryk, 1996 III:316)

#### 4.1.1 Hovory v Jasně Poljaně

Na své první osobní setkání s Tolstým v květnu 1887 Masaryk vzpomíná především v souvislosti s Tolstého touhou přiblížit se mužickému způsobu života. Reálným stavem Tolstého hospodářství byl udiven, o čemž svědčí i jeho reakce, když jel do Jasně Poljany a tázal se, proč je „*dřevěný můstek přes potok, vlastně přes odtok vody, tak špatný, že jej izvosčik se svým vozem musil oklikou objet; sloupy u brány vedoucí do parku byly téměř rozpadlé...*“ a soudil, že tímto zanedbaným hospodářstvím Tolstoj, coby statkář, nedává svým sedlákům nejlepší příklad. (T. Masaryk, 1996 III:311) V této podkapitole bychom se chtěli především zaměřit na první společné debaty obou mužů.

Masaryk ve svém příspěvku ve sborníku *Československé vzpomínky na Jasnou Poljanu* uvádí, že s Tolstým často vedli dlouhé rozhovory týkající se nejrůznějších životních problémů a otázek a dotkli se i „*nejintimnějších záhad duše a srdce*“, což jen dokládá, že si oba myslitelé byli vzájemně sympatičtí. (T. Masaryk, 1925:6) Masaryk tehdy vnímal Tolstého jako morální a duchovní autoritu, neboť k němu měli přicházet nejrůznější lidé hledající u něj rady a slova ulehčení. Masaryk se díky tomu cítil v sídle Tolstého jako v „*náboženském a ethickém parlamentě*.“ (T. Masaryk, 1925:9) Nebyli to však jen Rusové, přicházet měli také cizinci. Masaryk také konstatuje, že měl v sídle Tolstého neustálou potřebu se upřímně zpovídat. (T. Masaryk, 1925:10)

Oba však vedli i mnoho debat týkajících se Tolstého filozofie. Není pochyb o tom, že Masaryk pokládá Tolstého za významného myslitele, když např. českému čtenáři přibližuje tolstojovství, o kterém pojednává jako o „*náboženství humanity, jehož základem má být mír a láska*.“ (T. Masaryk, 1996 III:298) Masaryk však také vyzdvihuje myšlenky tolstojovství, se kterými nesouhlasil. Za jeden z nejvýznamnějších a současně také nejproblematičtějších bodů v Tolstého filozofii považoval Masaryk stanovisko k neodpírání zlému. Masaryk píše, že s Tolstým v této věci velmi polemizoval, neboť měli oba k této problematice zastávat odlišný postoj. Masarykův postoj spočíval v tom, že humanita nezakazuje bránit se v krajním případě také železem, zdůrazňuje však, že je povinností toho, kdo se brání, přestávat na obraně a nedělat nového a dalšího násilí. Odmítá také jakékoliv pomsty. Ačkoliv připouštěl, že jeho hledisko není zcela snadné dodržovat za všech okolností, jednoznačně jej považoval za správnější než úplné neodpírání zlu, které vyznával Tolstoj. Tolstoj pak měl o Masarykovi tvrdit, že je „*člověk kompromisní*“, což Masaryk nerozporoval, nicméně zároveň poukazyval na fakt, že rovněž Tolstoj často kompromisy sám dělá. (T. Masaryk, 1925:7)

#### 4.1.2 Masarykovy reflexe osobnosti a děl L. Tolstého v revue *Čas*

Časopis *Čas* byl založen Janem Herbenem v roce 1886 a později byl spojován s činností Josef Kaizla, Karla Kramáře a Tomáše Garrigua Masaryka. M. Petrušek datuje začátek Masarykova působení v redakci *Času* na rok 1889. (M. Petrušek, 2018) Coby recenzent se zde však Masaryk objevuje již o rok dříve. A zvláště zdůrazňujeme informaci, že po Masarykově příjezdu z Ruska se právě v *Čase* začíná objevovat mnoho recenzí a odkazů na ruskou literaturu, konkrétní autory a jejich díla.

Z Masarykových recenzí je patrné, že se jejich autor zaobíral ruskou literaturou velmi vážně a přikládal jí značný význam. L. Tolstého zde vyzdvihuje jako předního představitele realismu a srovnává s ním české autory. V druhém čísle *Času* z 5. ledna 1888 Masaryk přímo cituje Tolstého *Sevastopolské povídky*: „*Geroj že moej pověsti, kotorago ja ljubju vsěmi silami duši, kotorago staralsja vosproizvesti vo vsěj krasoti jeho i kotoryj vseгда byl, jest i budet prekrasen – pravda.*“ (T. Masaryk, 1888, II:24) V *Rusku a Evropě* se k tomuto citátu vrací a zdůrazňuje, že: „*právě tomuto heslu druhé sevastopolské povídky Tolstoj zůstal věren po celý život; v jeho pravdivosti tkví Tolstého síla, v této pravdivosti je jeho vlastní význam, tato pravdivost je velikým požehnání, které životní práce Tolstého přinesla Rusku, ale také Evropě.*“ (T. Masaryk, 1996 III:298)

V *Času* se tento citát objevil právě v Masarykově recenzi díla *Zlato v ohni* od V. Vlčka, kterému zde vyčítá, že jeho realismus je ve srovnání s ruským autorem nedostatečný, a zdůrazňuje, že „*pravdu, o které Tolstoj mluví, ve Zlatě v ohni postrádáme velice.*“ (T. Masaryk, 1888, II:24) Masaryk však Vlčkovi v recenzi vytýká nejen nedostatečné prvky realismu, ale také jeho nepřirozenost. Několikrát označuje jeho dílo za „*vybájeninu*“, odkazuje se přitom opět na Tolstého, kterého Vlčkovi doporučuje k prostudování: „*Kdyby byl autor studoval Tolstého, byl by se naučil, jak se zvěstuje nezjištěné poranění, neřkuli zahnutí příbuzného. Ať si přečte, jak – (Vojna a mír) – důstojník Rostov kněžně Marii dává zvěst' o bratru jejím Andreji.*“ (T. Masaryk, 1888, II:26)

V *Času* z 20. února 1888 jeho redakce kladně ocenila práci redakce časopisu *Světovzor*, která do příloh tohoto časopisu ve velkém zařazovala ruskou realistickou beletrii a některá díla také vydávala ve formě knih. Konkrétně se mělo jednat o román *Šlechtické hnízdo* I. Turgeněva, novelu *Smrt Ivana Iljiče* od L. Tolstého a o román *Zlatem a mlatem* od A. Michajlova. (J. Herben, 1888, II:75) Novela *Smrt Ivana Iljiče* je v *Čase* také detailně

rozebírána, přičemž je zde prezentována jako „*povídka drobná, ale ceny veliké.*“ (J. Herben, 1888, II:75) Autor recenze pod pseudonymem poukazuje na mistrovství Tolstého, kterýžto „*prostými, ale úchvatnými slovy vypravuje minulost člověka, který měl jediný cíl před očima: úřednickou kariéru. Tento duševný boj, pocit ubývajících sil a vědomí blízkého, úplného zániku a zároveň pochybeného, zmrhaného života jsou vypsány s mistrností vzácnou.*“ (J. Herben, 1888, II:75) V samotném závěru recenze je kniha doporučována všem čtenářům, kteří „*chtějí viděti, co je umění*“, přičemž je zde podtrženo, že „*tak mistrnou analýsi psychologicko a tak úchvatnou ethickou hloubku málokde najdeme i v bohatém romanopisectví našich dní.*“ (J. Herben, 1888, II:75) Z celé recenze je patrné, že si její autor cení Tolstého velmi vysoko.

Z našeho hlediska nejvýznamnější recenzi jednoznačně dokládající kladný Masarykův vztah k tvorbě L. Tolstého a významu, který jí přiřkladal, uveřejnil *Čas* 5. dubna 1890. Jedná se o komplexní recenzi překladu románu *Vojna a mír* od V. Mrštíka, pod kterou je Masaryk přímo podepsán bez užívání pseudonymu. Jejím cílem je „*upozorniti na souborné vydání Tolstého, doporučiti studium Tolstého co nejvřeleji, doporučiti ho číst zejména naši mladší generaci.*“ (T. Masaryk, 1890, IV:219) Zároveň zde autor vyjadřuje naději, že zaujetí povede u čtenářů k zvýšení zájmu nejen o romány Tolstého, ale také o jeho pedagogické a nábožensko-filozofické spisy. Samotný Mrštíkův překlad hodnotí Masaryk velmi kriticky. Vyčítá mu, že dostatečně nereflektuje autorovou psychologickou analýzu, díky čemuž je sice kvalitně popsán vnější děj, avšak na úkor myšlenkového světa Tolstého. Masaryk rovněž mimo jiné poukazuje na skutečnost, že v Mrštíkově překladu zanikla Tolstého sociologická podstata díla, kterou Masaryk shrnuje do otázek: „*Jak vyložiti historický jev hromadný z činností individuálních, jak pochopiti historickou zákonmost posloupní při zdánlivé svobodě jednotlivcově?*“ (T. Masaryk, 1890, IV:218) V. Mrštík se podle Masaryka dopustil také ztráty „*realistické určitosti a konkrétnosti*“, což způsobuje, že z celého díla více vystupuje myšlení překladatelovo než autorovo, což je podle Masaryka jeho hlavním nedostatkem. (T. Masaryk, 1890, IV:218-219)

Tato Masarykova kritika Mrštíkova překladu je dalším příspěvkem k sestavení komplexního obrazu jeho reflexe osobnosti a díla L. Tolstého. Román *Vojna a mír* vnímá jako mnohvrstevnaté dílo na které je třeba nahlížet z mnoha úhlů pohledu, abychom jej patřičně pochopili. Také zde uvádí, že Tolstoj čtenáře v díle „*učí mysliti a cítiti svobodně, samostatně, důsledně, což často bývá překladatelem nezachyceno.*“ (T. Masaryk, 1890, IV:216-218) V recenzi Masaryk také několikrát přímo poukazuje na velikost

a nezastupitelnost Tolstého a podtrhuje jeho význam: „(...) *Tolstoj ukáže nám, jak básník veliký hloub vniká v otázky životní; (...) Tolstoj může ukázati, jak zejména láska a poměr pohlaví vůbec může a má se pojímati přirozeněji; Tolstoj, doufáme, otevře nám smysl pro krásy přírody, ukáže, že obcovati přírodě je skutečně jednou z hlavních podmínek štěstí; Tolstoj ukáže nám, že veliký básník (...) je ten, kdo jemnou psychologickou analýs v obyčejném životě postihuje veliké, vznešené a krásné.*“ (T. Masaryk, 1890, IV:215-216)

Nejsilněji a nejemotivněji vzpomíná Masaryk na Tolstého v nekrologu, který do *Času* osobně napsal dva dny po smrti ruského spisovatele, tj. 22. 11. 1910. Píše zde o něm jako o „*velikém člověku, jenž se stal uznanou mezinárodní mravní autoritou a jehož smrtí jsou Rusko i svět ochuzeny.*“ (T. Masaryk, 1910, XXIV:1) Jak velmi si Masaryk Tolstého vážil dokazuje i jeho osobní vyznání: „*cítil jsem k Tolstému osobně hluboké přátelství a měl jsem ho rád, velmi rád, třeba že jsem nedovedl s ním souhlasit.*“ (T. Masaryk, 1910, XXIV:2) Masaryk v nekrologu vzpomíná na své osobní setkání s jasnopoljanským hrabětem a předkládá české veřejnosti ústřední témata jejich společných rozhovorů (problém neodpírání zlému, postavení mužiků, náboženství a sebevraždy). Připomínáme, že Masaryk v roce 1910 Rusko navštívil a s Tolstým se ještě naposledy setkal, přičemž v nekrologu vzpomíná, že už tehdy nebyl zdravotní stav Tolstého dobrý a on si uvědomil, že jej vidí naposledy. (T. Masaryk, 1910, XXIV:2) Masaryk v nekrologu rovněž zmiňuje Tolstého literární tvorbu, a to především jeho poslední dokončená díla, jejichž názvy Masaryk přeložil jako: *Kruh četby, Na všechny dny, pojednání O sebevraždě*<sup>5</sup> a již dříve dokončená novela *Hadži Murat*, která však měla plánovaně vyjít až po jeho smrti. (T. Masaryk, 1910, XXIV:2)

#### **4.1.3 Masarykův komentář k vybraným literárním dílům L. N. Tolstého**

Masaryk v *Rusku a Evropě* nerozebírá a ani neinterpretuje žádné dílo z literární tvorby Tolstého natolik do detailů, jako tomu činí například v případě děl F. Dostojevského (např. *Bratři Karamazovi*), I. Turgeněva (např. *Otcové a děti*), A. Puškina (např. *Evžen Oněgin*) atp. Masaryk zde konkrétní literární díla zmiňuje pouze jako ilustraci a doplnění pro vysvětlení Tolstého myšlení obecně. J. Dolanský tvrdí, že si Masaryk oblíbil Tolstého nikoliv jako umělce, ale spíše jako náboženského filozofa, přičemž se zde neodkazuje na žádná konkrétní Masarykova tvrzení či vybrané práce, které by tuto myšlenku podpořily. (J. Dolanský, 1959:184) Proto si zde Dolanskému dovolíme oponovat, neboť právě z výše

---

<sup>5</sup> Inspirací k tomuto dílu měla být Tolstému právě Masarykova habilitační práce *Sebevražda*, jak sám Masaryk v nekrologu dokládá.

uvedených recenzí v *Času* vidíme, že Masaryk si Tolstého realismu a uměleckých děl cenil velmi vysoko.

V *Rusku a Evropě* Masaryk rozděluje Tolstého literární tvorbu na dvě období. První období nazývá obdobím uměleckým a datuje jej od roku 1852 do roku 1879.<sup>6</sup> Druhé období označuje jako nábožensko-filozofické a moralistické, přičemž sem řadí všechna díla, která vyšla od roku 1879 do jeho smrti. Nicméně tvrdí, že ačkoliv při komparaci děl z těchto dvou období nachází rozdíly po obsahové stránce, vidí v nich přesto jistou stupňovitost. V *Dětství* (1852) a *Jinošství* (1857) Masaryk pozoruje elementy, které se objevují i ve *Zpovědi* (1879). Tyto elementy však Masaryk konkrétněji nepojmenovává. V *Kozácích* (1863) pak spatřuje Tolstého pozdější názory na válku a morálku, které vycházejí z neprotivení se zlu atp. (T. Masaryk, 1996 III:290-291)

Nejvíce však Masaryk na Tolstého dílech oceňuje „*jejich pravdivé zobrazení a rozmanité stupně náboženského uvědomování*“, v čemž podle něj spočívá mistrné umění Tolstého – přesvědčivě líčit vnitřní život jednotlivých literárních postav. (T. Masaryk, 1996 III:300) Klíčovou myšlenkou pro pochopení Masarykova obrazu soudobého stavu Ruska, kterou zakládá na reflexi Tolstého děl, je důraz na „nicotnost“ ruské aristokracie, což i podle Masaryka je důvod, proč „*Tolstoj působí tak mocně*“. (T. Masaryk, 1996 III:300) Onu nicotnost Masaryk vnímá jako snahu lidí z nejlepší společnosti zahnat dlouhou chvílí a zaplnit vlastní vnitřní prázdnotu různými způsoby: kartami, ženami, koňmi. Masaryk zde vybírá několik příkladů napříč Tolstého tvorbou: Pierra Bezuchova z *Vojny a míru*, který se sází, že vypije láhev rumu na římse okna ve vysokém poschodí, Hadžiho Murata ze stejnojmenného románu, který vyhledává boj s horskými kmeny a vnímá to jako vzrušení. Za mistrnou postavu pro vyjádření této nicotnosti však Masaryk považuje Mariju Alexandrovnu z románu *Rodinné štěstí*, která „*obětuje klidné manželské štěstí malichernému a nicotnému vzrušení a starostem o „společnost“ s jejími návštěvami, plesy, rauty, milkováním atd.*“ (T. Masaryk, 1996 III:300-301) Z dalších děl, která podle Masaryka reflektují nicotnost aristokracie, vyzdvihuje Masaryk novelu *Kreutzerova sonáta*, na které jej zaujalo, jak zde Tolstoj bez příkras popisuje zvrhlý pohlavní život bohatých aristokratických mužů, zdůrazňuje především polygamií a prostituci. (T. Masaryk, 1996 III:305)

---

<sup>6</sup> Jako přelomový moment vnímá Masaryk vydání díla *Zpověď* právě v roce 1879.



Nejvíce autobiografických rysů Tolstého spatřuje Masaryk v postavě Konstantina Levina z románu *Anna Karenina*. Pozoruje zde souvislost s tzv. Tolstého „zesedlačením“. (T. Masaryk, 1996 III:293) Tolstého napodobování mužického způsobu života je pro Masaryka jen a pouze napodobování. Tolstoj se nikdy mužikem nestal, což mimo jiné Masaryk zjistil během své návštěvy v Jasně Poljaně. V *Rusku a Evropě* Masaryk předkládá obraz Tolstého jakožto „*aristokrata, žijícího ve vlastním paláci, ve kterém si nechal zařídit svůj pokoj jako mužickou jizbu; dá si upravit nízký strop, spokojuje se s prostým nábytkem, a tomu říká žít jako mužik – v luxusním saloně svého paláce se stýká se svými vzdělanými a aristokratickými přáteli, jí, co mu starostlivá paní dá čistě a hygienicky připravit svými kuchaři, bydlí část roku v Moskvě, na své vsi může požívat potraviny a lahůdky, které jeho rodina opatřuje z města – toho všeho Tolstoj užívá, ale odsuzuje městský život, obchod, železnice, celou civilizaci a je šťasten, že nosí špatné neforemné boty vyrobené vlastní rukou a obnošené šaty, které jsou však ušité z dobré látky!*“ (T. Masaryk, 1996 III:311) Ačkoliv by se mohlo zdát, že zde Masaryk vnímá Tolstého jako pokrytce, opak je pravdou. Tato Tolstého hra mu imponuje a že ji spíše, než cokoliv jiného vnímá jako Tolstého „*protest proti otroctví společenské etikety a jejich namnoze pošetilých, hloupých požadavků.*“ (T. Masaryk, 1996 III:311)

Masaryk kladl značný důraz na fakt, že Tolstého filozofické názory často vyplývaly z určitých nedostatků ruské skutečnosti, které jej dohnaly až k anarchismu a jejich úplnému odmítání. Tento anarchismus je tedy dalším z autobiografických rysů Tolstého, které Masaryk spatřuje v postavě Levina. Dále píše, že je logické, že se tento anarchismus Tolstého později obrací především proti ruské pravoslavné církvi, neboť si podle Masaryka Tolstoj uvědomil vnitřní spojitost křesťanské, zvláště pak řecké pravoslavné církve se státem, a tím teokratickou podstatu ruského césaropapismu. (T. Masaryk, 1996 III:305)

#### **4.2 Masaryk a A. Puškin**

V kapitole 2.2 jsme uvedli, jak se Masaryk v rámci svého recenzování v *Athenaeu* zprvu vyjadřoval o A. Puškinovi, kterého zde hodnotil jako velmi přeceňovaného autora. Puškina si Masaryk cení především pro jeho uměleckou analýzu tzv. ruského problému. Masaryk kladně hodnotí, že právě básnický přístup umožnil A. Puškinovi „*pochopit dobré a špatné stránky Ruska své doby a zobrazit je umělecky s nesrovnatelnou objektivností a pravdivostí.*“ (T. Masaryk, 1996 III:179) V *Rusku a Evropě* však Masaryk zaujímá k Puškinovi spíše neutrální stanovisko. Také zde polemizuje s ruským literárním kritikem V. Bělinským, který tvrdil, že žádný básník světové literatury nepředstihl Puškinovu formu

a že Puškinovu poezii nelze po stránce obsahové srovnávat s poezií žádného světového básníka. Masaryk zde důrazně odmítá Bělinského názor a upozorňuje na to, že Puškin v mnohém přejímal právě od evropských básníků (Goethe, Schiller, Byron) a že jeho literární tendence tedy vycházejí z učení se od „evropských básnických bohatýrů“, přičemž rozhodně nelze říct, že by je předstihl. (T. Masaryk, 1996 III:161) Tento Masarykův názor vyplývá z jeho následného srovnání Puškina s Goethem. Zatímco Goetheho vnímá jako básníka myslitele, jehož myšlení zahrnuje celé dějiny lidstva i světa (*Faust*), Puškinovo smýšlení a analyzování ruské duše v románu *Evžen Oněgin* podle něj tvoří „jen určitou psychologickou základnu pro pozdější látky historické.“ (T. Masaryk, 1996 III:177-178) Nehledě na tuto skutečnost však Masaryk shledává největším literárním přínosem Puškina právě román *Evžen Oněgin*, neboť jej považuje za věrné zobrazení tehdejšího Ruska. Puškinovu smrt v duelu pak vnímá jako nejpřesnější vyjádření kritického postoje k Rusku. Doslova zde uvádí: „*Smrt Puškinova je nejlepší kritikou Oněgina a tehdejšího Ruska: veliký básník a člověk se stává před pistolí darmošlapa a nechá se zastřelit...*“ (T. Masaryk, 1996 III:179)

#### **4.2.1 Zobrazení Ruska v románu *Evžen Oněgin***

V souvislosti s tímto Puškinovým románem ve verších Masaryk zdůrazňuje, že je pro jeho správnou analýzu a interpretaci nezbytné vzít v úvahu okolnosti vzniku díla. Masaryk soudí, že na Puškina bezesporu působilo především jeho vlastní vypovězení<sup>7</sup>, díky kterému byl básník schopen kvalitně prozkoumat nejen své svědomí, ale také svědomí celé tehdejší ruské společnosti a teprve až na základě tohoto prozkoumání podat psychologickou a mravní analýzu svých hlavních hrdinů. (T. Masaryk, 1996 III:160) Z uvedené Masarykovy myšlenky můžeme usoudit, že vnímá román *Evžen Oněgin* jako zrcadlení tehdejších ruských poměrů, čímž opět potvrzuje skutečnost, že „z ruských spisovatelů čerpá znalost Ruska“ (T. Masaryk, 1996 I:9). Ačkoliv Masaryk poukazuje na skutečnost, že se Puškin v románu vyhýbá otázkám sociálně-politickým, soudí, že „*Puškinův mravní soud, bezohledné odsouzení vlastní doby, politické svobodě více posloužilo než uškodilo.*“ (T. Masaryk, 1996 III:160)

Důležitým elementem, na který Masaryk poukazuje v rámci své úvahy o románu, je tzv. ruská nemoc hlavního hrdiny. Tato nemoc se má podle Masaryka projevovat především smutkem, nezřízeným způsobem života a nudou. Masaryk jej shledává mravně

---

<sup>7</sup> Soudíme z kontextu, že zde má Masaryk na mysli Puškinovo vypovězení mezi lety 1824-1826.

zchátralým v duši a prezentuje jej jako suchého egoistu, oddaného nekonečnému mudrování, ale neschopného se čímkoliv zabývat kvůli svému rozezlenému rozumu. (T. Masaryk. 1996 III:157-158) Tento stav můžeme v souladu s definicí B. Mathesia ztotožnit s pojmem „zbytečného člověka“: „*Zbytečný člověk je člověk vyčleněný ze svého prostředí a odcizený svému okolí, cítící snad právě proto vůči němu jakousi povýšenost, člověk, který si svou odcizenost idealizuje a utápí se v narcisovském sebezrcadlení, padá do snů o jakémsi svém vyšším poslání do nejčernější skepse a nihilismu, člověk v jádru vášnivý, aktivní, nesentimentální, s divokými poryvy vůle se neumí objektivizovat, člověk, který správně cítí hluboký rozpor mezi svou hlubokou povahovou a životní pustotou, člověk potácející se v „ohromné prázdnotě“, tedy člověk typicky neplodný.*“ (B. Mathesius, 1975:118) O vnějších poměrech hlavního hrdiny Masaryk hovoří jako o „*typicky ruských*“ a ztotožňuje je s poměry „*typického aristokrata, který má přístup ke dvoru a do společnosti*“ a který „*podřizuje život malicherným událostem vnějším, nikoliv bytostným motivům vnitřním.*“ (T. Masaryk, 1996 III:158) Vidíme, že Masaryk nahlíží na ruskou aristokracii opět velmi kriticky, podobně jako tomu činí na příkladu děl L. Tolstého (viz výše).

Druhým hrdinou, kterého Masaryk blíže analyzuje je Taťána. Taťánu prezentuje jako nezkaženou ruskou ženu, která žije na vsi ve stálém styku s přírodou a s lidem, díky čemuž si zachovala svou prostotu a také své ruské mravy a způsoby. Masaryk zde také nepřímou naznačuje, že jsou tyto ruské mravy spojeny s jistou dětskou naivností, která se projevuje například v Taťanině vyznání lásky v dopise Oněginovi. (T. Masaryk, 1996 III:157-158) Postavu Taťány zde Masaryk pojímá především z hlediska morálního a shledává ji ryze pozitivním charakterem. (T. Masaryk, 1996 III:160) Opět zde nacházíme opakování Masarykova motivu naivního a důvěřivého dítěte ve vztahu k Rusku.

### **4.3 Masaryk a M. Lermontov**

Ke studiu osobnosti a děl M. Lermontova Masaryk přistupuje podobně jako v případě analýzy tvorby A. Puškina, tj. vybírá si z jeho děl pouze ta, která podle jeho názoru nejvíce reflektují Rusko a tamější poměry. (T. Masaryk, 1996 III:220-221) Konkrétně se jedná o poemu *Démon*, román *Hrdina naší doby* a drama *Podivín*. Při analýze osobnosti M. Lermontova jsme zaznamenali, že Masaryk polemizuje s Dostojevského interpretací Lermontovových děl. Jednak Dostojevskému vytýká, že nesprávně hovoří o Lermontovově pojetí démonismu, a jednak konstatuje, že Dostojevský vůbec nedocenil krásu Lermontovovy poezie. Ve druhém případě tak měl Dostojevský podle Masaryka

činit proto, že pokládal Lermontovovu kritiku ruských kulturních poměrů za příliš negativní, s čímž však Masaryk nesouhlasí. (T. Masaryk, 1996 III:222-223)

Důkazem, že Masarykův vztah k Lermontovovi (i Dostojevskému) byl problematický, je i jeho analýza otázky tzv. rozdvojení, které je jedním ze znaků romantismu. Masaryk v této souvislosti píše: „*Také rozdvojení, polovičitost lermontovovských typů se opakuje právě u Dostojevského – v Dostojevském jde o rozdvojení srdce a hlavy, jímž Lermontov trpěl jako všichni romantikové a které Dostojevskij překonal nejméně.*“ (T. Masaryk, 1996 III:223)

Masaryk zde rovněž analyzuje to, jak oba ruští spisovatelé přistupují ve svých dílech k otázce mysticismu a poznamenává, že: „*mystiku (...) Lermontov dovedl ovládnout ne-li filozoficky, tedy umělecky, kdežto Dostojevskij zůstal filozoficky a umělecky daleko za Lermontovem. Dostojevskému chyběl umělecký smysl pro harmonii i pro pravou míru a filozoficky se spokojil scholastikou, kterou by Lermontov nikdy nebyl chtěl uznat.*“ (T. Masaryk, 1996 III: 223) Dané tvrzení lze podložit myšlenkou J. Horáka, který se domnívá, že ona problematika mystiky a jistá duchová rozdvojenost Dostojevského společně s jeho náboženskými pochybnostmi představují několik podstatných důvodů, proč měl Masaryk změnit pohled na Dostojevského a názorově se s ním úplně rozejít. (J. Horák, 1931:53)

#### **4.3.1 Zobrazení Ruska v díle M. Lermontova**

V *Rusku a Evropě* Masaryk předkládá analýzu poemy *Démon*, kterou uvádí podrobným převyprávěním syžetu díla. Masaryk postavu Démona částečně vykládá politicky tím, že ho připodobňuje (nicméně však v uvozovkách) k ruskému carovi. Mezi jejich charakteristické vlastnosti, jako jsou zlo, nevíra a pochybnosti, doplňuje i schopnost svést lidi a následně je ponechat svému osudu, neboť jimi opovrhuje pro jejich hloupost a faleš. Na rozdíl od Puškinovy *Taťány*, kterou vnímá jako mravní ideál, však Masaryk spatřuje elementy démonismu také v kněžně Tamaře především kvůli její pýše. (T. Masaryk, 1996 III:217-218) Budeme-li tedy vycházet z faktu, že Masaryk připodobnil Démona k ruskému caru, logicky nám z toho vyplývá, že vládnoucí poměry v Rusku kritizuje, přičemž také s ohledem na syžet *Démona* nepřímou poukazuje na fakt, že změna u cara-démona není možná. Lermontovův *Démon* nemůže šířit lásku a stát se kladnou postavou, ačkoliv se o to může sebe více snažit, a v tom spočívá jeho tragičnost.

Nemůžeme však soudit nic určitého, neboť se Masaryk soustředil spíše na převyprávění syžetu než na jeho interpretaci.

Jinak tomu však je v případě Lermontovova dramatu *Podivín*. Ačkoliv jej Masaryk hodnotí jako „*skladbu slabou a podivínskou*“, nachází v ní mnoho paralel s ruskými poměry. (T. Masaryk, 1996 III:219) Tak především drama prezentuje jako „*obět nešťastných poměrů aristokratické společnosti ruské v době reakce za Alexandra I. a Mikuláše I.*“ (T. Masaryk, 1996 III:219) Na dramatu Masaryk dále vyzdvihuje, že zde Lermontov zachycuje a odmítá ruské nevolnictví. Přináší také konkrétní výňatek z díla, přesněji promluvu Vladimira Arbenina, který zoufale volá „*Ó vlasti! Ó vlasti!*“, když mu ruský mužik vypráví o trápení a mukách, jimiž sedláky týrá statkářka. (T. Masaryk, 1996 III:221) Arbenin následně dává příteli peníze, aby vesnici koupil a sedláky vysvobodil. Masaryk kladně hodnotí skutečnost, že Lermontov vystupuje hrdě a kriticky proti absolutismu, avšak zároveň zdůrazňuje, že tuto Lermontovovu hrdost vnímá jen jako uraženou hrdost aristokrata způsobenou jeho vypovězením na Kavkaz a míní, že: „*Lermontov necítil demokraticky ani sociálně, množství – i aristokratické – zůstávalo proň hloupé a falešné.*“ (T. Masaryk, 1996 III:221)

V ústřední postavě Lermontovova románu *Hrdina naší doby*, Pečorinovi, Masaryk nachází další typ „zbytečného člověka“. Konkrétně jej prezentuje jako „*bohatého ruského aristokrata a důstojníka v nicotné společnosti období Mikuláše I.*“ (T. Masaryk, 1996 III:220) Píšeme o něm jako o dalším typu, neboť sám Masaryk jej co do kritiky nesmyslného života klade nad Oněgina, když o něm tvrdí: „*je to Oněginova nuda, ale vyššího stupně, protože lidé nemají nic v sobě ani kolem sebe, nanejvýš vzrušující hazardní hru, zábavy, nebezpečství vztahů k ženám a falešný patos soubojů.*“ (T. Masaryk, 1996 III:220) Z děje románu Masaryk vyzdvihuje, jak tento aristokrat z nudy zabije svého přítele a rovněž z nudy lehkovážně unese dceru knížete Belu, která jej po čase přestává bavit. Masaryk na základě tohoto románu reflektuje život v Mikulášově Rusku následovně: „*Nudný, smutný, pustý je život – prázdný a hloupý žert... Lidé tohoto období stárnou v pochybnostech a v nečinném, činů neschopném vědění; lhostejní k dobru a zlu zbaběle prchají před nebezpečstvím a otrocky se sklánějí před mocí. Předčasně zralí starci si vysušili rozum neplodným vědáním – zcela nahodilá je jejich láska a jejich nenávisť, krev sice ohnivě vzkypí, ale v duši leží olověné závaží tajného chladu... Prázdný a jednotvárně šedivý je celý život, bez štěstí, bez cíle...*“ (T. Masaryk, 1996 III:220-221)

Na závěr této kapitoly ještě zmíníme Masarykovu interpretaci Lermontovovy básně *Vlast* (1841), která spadá do autorovy pozdní tvorby. Masaryk vyzdvihuje, jak Lermontov přemýšlí o své vlasti, jak ji kritizuje, ale současně také miluje. Masaryk však vnímá tuto Lermontovovu lásku jako podivnou, neboť z této lásky podle jeho názoru nemluví patriotismus, úcta k historii Ruska či jeho slávě, nýbrž z ní vyplývá pouze pocit náklonosti k ruským stepím, lesům, k tanci a tlachání opilých sedláků. Masaryk na základě této básně usuzuje, že Lermontov prchá „*před ruskou skutečností do jižní přírody a do říše romantického snu.*“ (T. Masaryk, 1996 III:223-225)

#### **4.4 Masaryk a N. Gogol**

Hned v úvodu ke kapitole o Gogolovi v *Rusku a Evropě* Masaryk píše, že Gogola v žádném případě nelze považovat za filozofa ani za básníka-myslitele, neboť se „*Gogol nikdy nepovznesl nad způsob myšlení takzvaného zdravého lidského rozumu, ani neměl palčivé touhy po hlubším věděni.*“ (T. Masaryk, 1996 III:225) Masaryk zde rovněž podtrhuje, že se Gogol podobně jako Lermontov „*oddává zpočátku romantické fantastice a značnou část svého života prchá před Ruskem do jižní přírody a do říše romantického snu.*“ (T. Masaryk, 1996 III:225) Toto působení romantické fantastiky však podle Masaryka způsobilo, že Gogol ve svých dílech pojímá Rusko „*životněji v jeho bytostné podstatě*“, dále však tuto svou myšlenku nerozvíjí (T. Masaryk, 1996 III:225)

V souvislosti s Gogolem Masaryk zdůrazňuje, že měl mnoho literárních vzorů především z evropských zemí. V první řadě podtrhuje vliv, který na Gogola měli němečtí romantici (E. T. A. Hoffmann, L. Tieck, F. Schiller, J. Herder), ale neopomíjí ani vliv dalších významných evropských spisovatelů (W. Shakespeare, Molière, H. Balzac aj.). Masaryk však i přesto vyzdvihuje Gogola jako „*jednoho z nejsamostatnějších Rusů*“, neboť podle něj žádný z evropských autorů nepůsobil na Gogola „*zvláště rozhodným vlivem výchovným.*“ (T. Masaryk, 1996 III:225-226) Rozhodný vliv na Gogola měl však podle Masaryka Puškin, a to především svým realismem. (T. Masaryk, 1996 III:226)

##### **4.4.1 Masarykovo zhodnocení Gogolova realismu**

Charakteristickým rysem Gogolova realismu je podle Masaryka fakt, že tento realismus byl a zůstal čistě umělecký bez jakéhokoliv filozofického zdůvodnění. Masaryk však Gogola nevnímá pouze jako realistu a zdůrazňuje, že Gogol zůstal celý život romantikem, přičemž připouští určitý vývoj jeho romantických tendencí. Ranou tvorbu Gogola pak vnímá jako směsku elementů romantismu a realismu, což dokládá na příkladu

jeho první poemy *Hans Küchelgarten*, kde se Gogol „*oddává romantické fantastice a la Hoffmann, ale i tam se uplatňuje realismus, Gogol sám věří v čerta a ve strašidla.*“ (T. Masaryk, 1996 III:226) Povídku *Taras Bulba* z cyklu povídek *Mirgorod* vnímá jako „*historicky slabou*“, avšak zdůrazňuje v souvislosti s ní, že zde ruský autor využívá minulost pouze jako „*rámec a materiál k líčení kozáckého života jeho jihoruské vlasti.*“ (T. Masaryk, 1996 III:226) Gogol pro Masaryka, jak sám píše, „*právě byl a je kozákem – jeho náhlý útěk z Petrohradu do ciziny roku 1829, jeho pozdější neklidné putování po Evropě, do Jeruzaléma, jeho nestálost ve vlasti – to je neklid kozákův. Tento neklid se projevuje u Gogola umělecky jako touha vytvořit něco velikého, a tato touha je zároveň téměř chorobnou touhou po slávě.*“ (T. Masaryk, 1996 III:226) Masaryk hodnotí Gogolův realismus jako umělecky omezený, a to především proto, že „*se mu nedaří žádné větší, složitější dílo, dovede jen reprodukovat, co spatřil.*“ (T. Masaryk, 1996 III:226) Na příkladu románu *Mrtvé duše* a divadelní hry *Revizor* pak Masaryk uvádí, že je on sám nevnímá jako díla umělecká, nýbrž „*pouze jako jednotlivé perly charakteristiky, přiřazené k sobě.*“ (T. Masaryk, 1996 III:226)

Masaryk však současně s uměleckou omezeností podtrhuje také výjimečnost Gogolova realismu, která má spočívat v tom, že Gogol nefotografuje, dívá se, maluje, a maluje samé karikatury. Masaryk sám píše, že karikaturou rozumí „*pravdivé portréty, které, protože jsou pravdivé, mívají vždy v něčem ráz karikatury, něco takto zdůrazňují.*“ (T. Masaryk, 1996 III:226) Tuto myšlenku Masaryk demonstruje na příkladu postavy statkáře Tentětnikova (*Mrtvé duše*). Doslova píše: „*Tentětnikov velmi pozdě vstává, potřebuje dvě hodiny k tomu, aby si protřel oči, dvě hodiny snídá, další dvě pracuje – tohoto ospalce nikdo nerespektuje, skoro by ho již ti, kteří vedou dvůr, zardousili svými zobáky. Tento portrét je podle mého mínění karikaturou, ale právě tím dosahuje životní pravdivosti.*“ (T. Masaryk, 1996 III:226) Samotný fakt, že Masaryk vnímá tyto Gogolovy karikatury jako reálné a pravdivé a že je vnímá jako skutečné zachycení Ruska, dokládá on sám svým kritickým tvrzením: „*V Revizoru a Mrtvých duších defilují před námi typy Mikulášova Ruska: úředníci a venkovské gentry v postavách důstojníků ve výslužbě a místních celebrit, mužik zde běží spolu se svými pány...*“ (T. Masaryk, 1996 III:226)

Masaryk v této souvislosti konstatuje, že se Gogol hrdinům svých děl směje, ale že „*se směje v slzách*“, čímž podporuje své tvrzení, že má podle něj „*Gogol z ruských básníků nejhlubší cit, má jako nikdo druhý humor a strhující, ale nikoliv řezavou ironii a také sebeironii.*“ (T. Masaryk, 1996 III:227) Svou myšlenku Masaryk dále rozvíjí, když

tvrdí, že: „Gogol se nesměje jen jiným, ale i sám sobě. Gogol se směje a ironizuje bez jakékoliv tendence politické; nicotnost ruského společenského života, která dosahuje až do absurdnosti, jeho malost a malichernost zobrazil tak pravdivě, že cenzura a administrativa z básníka zcela nepolitického učinily politického mučedníka – tak absurdní byla totiž mikulášovská absurdita.“ (T. Masaryk, 1996 III:227) O Gogolově humoru vychází také zpráva v Čase z března 1888 zveřejněná pod pseudonymem „b.“: „Humoristické spisy, při nichž se lid směje, přirovnávají se k bibli. Zrovna týž význam připisují spisům Gogoljovým. Gogolj od veselé komiky přechází v humor, který svůj základ bere v protivě ideálního a skutečného života. A proto humor jeho rozesměje jen sprostáky nebo děti; lidé, kteří nahlédli v hloubku života, hledívají na jeho obrázky s tesknou pochybností, s tíživou úzkostí...“ (J. Herben, 1888, II:87) Ačkoliv je autor skryt za pseudonymem, soudíme, že se jedná o Masaryka, a to především z toho důvodu, že recenze spadá do období, kdy se Masaryk vrátil ze své první cesty do Ruska, kdy se mimo jiné měl čas seznámit i ruskou literaturou. Styl recenze navíc koresponduje s celkovým Masarykovým přemýšlením o Rusku, jakožto i s faktem, že její autor vnímá Gogolovy karikatury jako kritické a reálné zobrazení Ruska, a tak je také interpretuje, což koresponduje s faktem, jak o ruské literatuře přemýšlí Masaryk. V *Rusku a Evropě* se Masaryk přiklání k názoru, že negativní reakce ruské veřejnosti na divadelní hru *Revizor* jsou hlavním důvodem, který „vyhnal Gogola z Ruska do ciziny“, neboť podle něj „Gogol hluboce cítil malichernost tehdejšího života a hledal život vyšší, krásnější!“ (T. Masaryk, 1996 III:227) Toto Gogolovo vyhnání však Masaryk popisuje jako „vítaný podnět“, z čehož můžeme usuzovat, že jej vnímal jako Gogolovu pozitivní příležitost nalézt jiný a lepší život v cizině. (T. Masaryk, 1996 III:227)

#### **4.4.2 Kritika ruské církve s ohledem na Gogolovu mystiku**

V *Rusku a Evropě* Masaryk reflektuje fakt, že Gogol přistupuje ve svých dílech<sup>8</sup> také k problému náboženskému. Vnímá Gogolovy myšlenky jako vyjádření, že „je jeho životním úkolem spasení duše, nikoliv literatura, - a po dlouhém kolísání se obrací k náboženství ruské církve; v ruském pravoslaví Gogol hledá klid a mír, ale nenalézá míru úplného. Gogol vidí příliš dobře, a proto nemůže jen tak bez výhrady najít v církevní zbožnosti proti „mrtvým duším“ „živou duši“, kterou hledal velmi záhy.“ (T. Masaryk, 1996 III:229)

---

<sup>8</sup> Konkrétní názvy Gogolových děl však Masaryk nezmiňuje



Za základní rys Gogolovy religiozity, která postupně přechází v mystiku, považuje Masaryk strach, přičemž příčinu tohoto strachu blíže nespecifikuje. Tuto mystiku popisuje jako: „*vskutku slabou, obsahově je do veliké míry estetickou, žádná gnóze, žádná teozofie, vůbec nic charakteristického.*“ (T. Masaryk, 1996 III:230) Z uvedené citace vyplývá, že Gogolovi vyčítá povrchnost a neschopnost systematicky přemýšlet v oblasti religiozity. Za nejvýznamnější dílo z hlediska projevů Gogolových náboženských myšlenek označuje *Rozjímání o božské liturgii*, ve kterém se podle Masaryka právě nejvíce projevuje vliv ruské pravoslavné církve. Toto dílo Masaryk označuje za „*mrtvé*“ a v této souvislosti píše: „*ruská církev a její teologie jsou němé a mrtvé, a proto podněcují ducha tak málo.*“ (T. Masaryk, 1996 III:232)

Gogolovu náboženskou filozofii Masaryk přijímá jako cosi surového a starého, což podle něj tkví právě v tom, že „*Gogol přejímá církevní náboženství a s ním starou morálku.*“ (T. Masaryk, 1996 III:232) Tato filozofie je podle Masaryka něčím dávno překonaným, co dokonce může v politických a sociálních oblastech působit protidemokraticky. V této souvislosti se Masaryk odkazuje na Gogolův spis *Vybraná místa z korespondence s přáteli*, který považuje za jakousi „*duchovní závěť Gogolovu*“, o níž však říká, že „*je velmi smutná, protože je tak chabá!*“ (T. Masaryk, 1996 III:232) Dále zde píše: „*Gogol ve Vybraných místech přednášel ideály Pogodinovy (Evropa prý bude od Rusů kupovat nejen konopí a tuk, ale i ruskou moudrost) (...)*“ (T. Masaryk, 1996 III:233) Z uvedené citace soudíme, že hlavní důvod Masarykova kritického soudu o Gogolově posledním díle spočívá v tom, že v něm Gogol povyšuje význam Ruska nad význam Evropy, což Masaryk jednoznačně odmítá.

#### **4.5 Masaryk a I. Gončarov**

Gončarovovu tvorbu Masaryk hodnotí velmi kladně a pro pochopení Ruska velmi zásadně, když uvádí, že: „*přehled prvního období ruské literatury, nám podává nejlépe Gončarov a jeho díla.*“ (T. Masaryk, 1996 III:236) Gončarova vnímá jako následníka Gogola v zobrazování všedního života, ale zdůrazňuje, že Gončarov jej na rozdíl od Gogola popisuje proto, aby jej sám pochopil, a nikoliv jen proto, aby ho ironizoval a kritizoval. Masaryk vnímá Gončarova jako zcela objektivního, neboť při popisu událostí postupuje natolik realisticky, že tyto události „*mluví samy za sebe a samy objasňují svůj význam.*“ (T. Masaryk, 1996 III:236) Co se však týče náboženské otázky, Masaryk píše, že „*náboženství nehraje u Gončarova žádnou roli; církevní obřady se absolvují ze zvyku,*

jen Věra<sup>9</sup> po svém pádu potřebuje náboženské útěchy. Poklekne před svatým obrazem a očekává – typicky ruské -, že obraz jí dá zázračné znamení!“ (T. Masaryk, 1996 III:243) Z této citace vidíme, že Masaryk ruskou náboženskou tradici ironizuje a poukazuje na naivní religiozitu až pověřčivost Rusů.

#### 4.5.1 Zobrazení Ruska v dílech I. Gončarova

Z Gončarovových děl věnuje Masaryk pozornost třem jeho románům: *Obyčejná historie* (1846), *Oblomov* (1859) a *Strž* (1869). *Obyčejnou historii* Masaryk nepovažuje za tak „umělecky zralé“ dílo, jako třeba *Oblomova*, nicméně připouští, že i přesto se jedná o stěžejní dílo, které „otevřeně, ba přímo programově podává analýzu ruského života.“ (T. Masaryk, 1996 III:236) V *Obyčejné historii* Masaryk spatřuje další problémy Ruska a v této souvislosti píše: „Gončarov podává velmi správnou diagnózu o tom, v čem je kořen zla na Rusi: všeobecná nesvoboda, která se zakládá na nevolnictví a vůbec na starém režimu. Spisovateli, který téměř celý život (1835-1891) bydlí v hlavním městě, staví se naléhavě před oči především život rodinný a společenský, a tu vidí otroctví (ruské) ženy. Mistrovsky zobrazuje v *Obyčejné historii*, jak žena Adujeva staršího Lizaveta Alexandrovna tělesně i duševně chřadne – Lizaveta Alexandrovna si na svého muže a tyрана zvykla. (T. Masaryk, 1996 III:238) Kromě kritiky ruského nevolnictví a carského režimu Masaryk naráží na postavení ruské ženy v rodině i v celé společnosti, které shledává žalostným a připodobňuje je k otroctví. Gončarova pak vnímá jako „jednoho z prvních, kdo se v ruské literatuře pokusili řešit tzv. ženskou otázku, a právě tam ukázal ruským mužům a ženám vysoký ideál.“ (T. Masaryk, 1996 III:240)

Dalším významným dílem je pro Masaryka *Oblomov*, jehož vnímá jako velkou kritiku ruské aristokracie, tj. drží se sociálně orientované interpretace díla. Doslova píše: „V *Oblomovu* se velmi názorně ukazuje nečinnost a chabost aristokracie, která v nevolnickém ovzduší svým sněním hyne: hrdina románu *Oblomov* sice ví, že by měl pracovat, ale přiznává se, že si po celý život ani punčochy sám neoblékal – kdo má k ruce tři sta poddaných mužiků, nač by pracoval?“ (T. Masaryk, 1996 III:239) Také soudí, že Gončarov v postavě *Oblomova* zachytil ruský typ – má jít o charakter Gogolova Tentětnikova doplněný analýzou nevolnictví, „které vychovávalo aristokratické charaktery“, díky čemuž podle Masaryka Gončarov položil základ pro všechny spisovatele, kteří přišli po něm a kteří v postavách svých hrdinů vždy poodkryli kousek

---

<sup>9</sup> Postava z románu *Strž*

Oblomova. (T. Masaryk, 1996 III:240) Gončarov však Masaryka zaujal nejen tím, že předkládá tento obraz typického aristokrata, ale bezesporu také tím, že v jeho díle našel lék na onu „*oblomovskou nemoc*“, jak o ní hovoří Masaryk: „*Gončarov se v Oblomovu pokouší podat v postavě Štolcově lék proti oblomovské nemoci, proti „oblomovštině“, proti „aristokraticko-oblomovské nehybnosti.*“ – *k Němcům s jeho praktickou pracovitostí a svědomitostí má jít Rus do učení.* (T. Masaryk, 1996 III:239-240) Masaryk toto Gončarovovo řešení nehodnotí, nicméně vidíme, že postavu Štolce vnímá kladně pro její původ a vlastnosti a současně neodmítá, že by lékem na „*oblomovskou nemoc*“ nemohlo být ruské přiblížení se evropským tradicím a zvyklostem.

Masaryka rovněž zaujalo, že Gončarov ve svých dílech zdůrazňoval otázku mravního vlivu nevolnictví na statkáře, a píše, že všechny Gončarovovy otázky se jejich autor pokusil řešit v nejobsáhlejších románech *Strž*. Masaryk ve spojitosti tímto románem vyzdvihuje mistrovské zobrazení postav a jejich přesnou symboliku: „*(...) především babička Taťána Markovna, vskutku kabinetní kousek Gončarovovy drobnomalby; zároveň poznáváme velmi brzy, že Taťána Markovna je Gončarovův sociálněpolitický ideál – vskutku je básníkovi symbolem Ruska. V listě hraběti Valujevovi Gončarov odůvodnil svou lásku k babičce Rajského a oběma jeho sestřenicím Věře a Marfiňce; babička je představitelkou konzervativního, ale silného Ruska; toto Rusko jde pomalu vpřed, ohlíží se a nerado ustupuje požadavkům doby, které neberou ohled na jeho staleté zvyky; je poctivé a prakticky moudré, a proto ví, že se nemůže ani zastavit ani jít zpět. Tato Rus miluje moc, chce mít své děti v rukou, právě tak jako babička vodi jako na provázku nejen svou mladší pokornou kmotřenku Marfiňku, ale i samostatnou zvědavou, smělou Věru – nejmladší inteligenci.*“ (T. Masaryk, 1996 III:241-242) Masaryk zde naznačuje, že ruská konzervativnost spočívající v tradicích a síle absolutistické carské moci je pomyslnou brzdou na cestě Ruska k pokroku.

#### **4.6 Masaryk a I. Turgeněv**

V úvodu k této podkapitole připomínáme, že se Masaryk setkal s Turgeněvovými romány už když studoval v Lipsku, přičemž je tehdy vnímal jako prvního ruského spisovatele, který ve svých dílech zobrazuje pravý obraz Ruska (viz podkapitola 1.5). V očích Masaryka Turgeněv navazuje na tvorbu Gončarova, který měl poznat, že právě nevolnictví je nemocí Ruska. Turgeněvův přínos pak Masaryk spatřuje v jeho „*Hannibalově přísaze*“, ve které slibuje, že proti nevolnictví bude bojovat a že se s ním nikdy nesmíří. Masaryk připomíná, že značný vliv na tvorbu Turgeněva měla právě jeho

osobní zkušenost s nevolnictvím v rodině: „jistě pozoroval na svém otci, jak utiskoval žemu, děti i nevolníky a jak jich užíval jako nástroje svých nízkých záměrů, jako dorůstající chlapec viděl nevolnický harém a bezmocnost své matky, která se však po smrti svého manžela-tyrana stala právě takovou tyrankou.“ (T. Masaryk, 1996 III:249) Masaryk píše, že právě „tyto životní zkušenosti a vliv evropské filozofie i ruské literatury vytvořily z Turgeněva prvního ruského politického básníka-myslitele velkého slohu, básníka-myslitele směru pokrokového.“ (T. Masaryk, 1996 III:249)

Masaryk si také uvědomuje, že Turgeněv poznal západnické i slavjanofilské smýšlení a prezentuje jej „jako myslícího Rusa, který zná slavjanofilské a západnické problémy filozofie dějin a sám se snaží je řešit.“ (T. Masaryk, 1996 III:264) Podle Masaryka je nejlepší ilustrací Turgeněvova smýšlení jeho poslední báseň v próze *Ruský jazyk*, ze které cituje: „Za dnů pochybností, za dnů tíživých úvah o osudech mé vlasti – ty jediný jsi mi podporou a oporou, ó veliký, mohutný, pravdivý a svobodný ruský jazyku! – Nebýt tebe – jak neklesnout do zoufalství při pohledu na všechno to, co se děje doma? – Ale nelze věřit, že by takový jazyk nebyl dán velikému národu!“ (T. Masaryk, 1996 III:264) Turgeněv si podle Masaryka bezesporu uvědomoval mnoho nedostatků a problémů tehdejšího Ruska, na které také ve svých dílech poukazoval. Na druhou stranu však ruský spisovatel nepochybuje o tom, že Rusové jsou velkým národem, který tyto problémy překoná. Turgeněv také vyzdvihuje kvality ruského národa a srovnává jej s Evropany, o čemž píše mimo jiné také A. Lukanina: „Rus není takový individualista jako Evropan; také mravnost je v Rusku jiná; „máme více sociálního citění, které se vyvíjí...“ (А. Луканина, 1887) Masaryk i přesto nakonec soudí, že u Turgeněva přeci jen zvítězilo západnické smýšlení, kterému podle jeho názoru „Turgeněv zůstával věren“ a podporuje toto své tvrzení odkazem na Turgeněvův dopis Gercenovi z prosince 1867, kde Turgeněv píše, že: „Rus, ponechán sám sobě, neodvratně propadá starověrectví, na které existuje jen jeden lék – západní evropská věda a civilizace.“<sup>10</sup> (И. Тургенев, 1867)

#### 4.6.1 Rusko jako směs Hamletů a Don Quijotů

Své základní filozofické názory se Turgeněv pokusil rozvinout v přednášce *Hamlet a Don Quijote*, ve které rozděluje Rusy na tzv. typ Hamlet a typ Don Quijote. Masaryk shledává analýzu těchto dvou typů za nejlepší komentář ke všem dílům Turgeněva, proto i zde tyto typy představíme. (T. Masaryk, 1996 III:250) Turgeněv pojímá Hamleta a Dona

---

<sup>10</sup> Jedná se o volný překlad ruského originálu

Quijota nejen jako zástupce své doby a svých národů, ale i jako dva základní lidské typy vůbec. Hamlet i Don Quijote jsou podle něj dvě hybné síly v člověku, přičemž je zdůrazněno, že žádný člověk nemůže být čistý typ Hamlet ani čistý typ Don Quijote, ale že se v něm oba typy mísí a jeden či druhý převládá. Turgeněv dále soudí, že podle rázu doby a společenských poměrů se v lidech častěji projevuje Hamlet než Don Quijote, přičemž nám říká, že v jeho dobu: „*jest v Rusku Hamletů mnohem více nežli Donů Quijotů; ale ani Doni Quijotové nevyimizeli*“, s čímž Masaryk souhlasí. (I. Turgeněv, 1917:25) (T. Masaryk, 1996 III:251)

Typ Don Quijote představuje podle Turgeněva především víru, víru v cosi věčného a nezvratného a krom toho také víru v pravdu. Ona pravda se nachází v okolním světě a člověk-Don Quijote, který ji chce odhalit, proto podstupuje řadu služeb a obětí. Typ Don Quijote však neváhá podstoupit jakoukoliv oběť, dokonce se nebojí ani smrti, jen když to povede k odhalení pravdy, neboť „*on sám život svůj cení jen potud, pokud může býti prostředníkem ke ztělesnění ideálu, k nastolení pravdy, spravedlnosti na světě.*“ (I. Turgeněv, 1917:26-27) Člověk převládajícího typu Don Quijote nežije pro sebe, ale pro druhé za účelem vyhubení zla a „*sil nepřátelských lidstvu – kouzelníků, obrů - tj. utiskovatelů.*“ (I. Turgeněv, 1917:27) Z toho pak Turgeněvovi vyplývá, že v člověku-Don Quijotovi není ani stopy egoismu, neboť on se nestará o sebe, v čemž spočívá jeho sebeobětování založené na neochvějně víře.

Naproti tomu typ Hamlet má představovat egoistu, který koná věci tak, aby z nich měl nejlepší prospěch on sám. Turgeněv také zdůrazňuje, že Hamlet nevěří ani v sebe sama a je skeptikem – věčně se trápí a zaobírá se vlastní existencí, svým postavením ve společnosti a neustále o všem pochybuje. Turgeněv zmiňuje také nepřetržitou zahleděnost člověka-Hamleta do svého nitra a jeho pohrdání sebou samým, neboť zná všechny své nedostatky. Člověk-Hamlet je marnivý, nevěří v sebe ani v druhé, neví, co chce a proč žije. (I. Turgeněv, 1917:28-29) Masaryk podle tohoto klíče vnímá jako typické představitele lidí s převažujícím hamletovským typem ruské aristokraty a píše, že: „*Hamlet je Mefisto. Hamlet je ruským aristokratem, dokonce je synem královským, ale bojuje proti králům, zároveň však opovrhne masou, nebo aspoň stojí od ní daleko ve svém egoismu, který není bez krutosti; je aristokratem, ale přeci je v něm cosi, co připomíná parvenu.*“ (T. Masaryk, 1996 III:250)

Po důkladné analýze těchto dvou typů přichází Masaryk k názoru, že Turgeněv správně vidí kořen zla na Rusi v nevolnictví a v aristokracii založené na nevolnictví, což koresponduje s „*Hannibalovou přísahou*“ ruského spisovatele. Pakliže dojde ke zrušení nevolnictví, objeví se podle Turgeněva možnosti budoucího vývoje nového Ruska. Masaryk však namítá, že i v tomto budoucím Rusku opět budou jak Doni Quijoti, tak i Hamleti, neboť podle jeho názoru i „*stará Rus měla oba tyto základní typy*“ Masaryk proto přichází s řešením a píše, že „*by bylo novým úkolem srovnat také oba tyto základní typy starého a nového Ruska a z toho plyne úkol další, objasnit přechod typů starých v nové. Jedním slovem – je třeba zobrazit nového člověka, nového ruského člověka.*“ (T. Masaryk, 1996 III:267)

#### **4.6.2 Zobrazení starého a nového Ruska v románu *Otcové a děti***

Ze všech Turgeněvových děl věnuje Masaryk v *Rusku a Evropě* největší pozornost románu *Otcové a děti*, který byl publikován v roce 1862. Děj románu se odehrává v roce 1859, tj. dva roky před zrušením nevolnictví v Rusku (1861). V románu jsou zobrazeny dvě generace. Starší generaci představují bratři Pavel a Nikolaj Kirsanovové – aristokraté, kteří žijí na statku spolu se svými nevolníky. Mladší pokolení představují synové: Nikolajův syn Arkadij přijede na statek na prázdniny se svým přítelem Bazarovem, Arkadij je kandidát filozofie, Bazarov je přírodovědec, medik.

Masaryk jednotlivé postavy z románu blíže popisuje a analyzuje. Bratry Kirsanovovy vnímá jako reprezentanty staršího pokolení a píše o nich v této souvislosti, že jsou to „*lidé bez pravidelného zaměstnání, neužiteční zahaleči, kteří čas jen projedí, propijí a prospí; Pavel Kirsanov pěstuje s největší péčí své nehty, obléká se po anglicku a vůbec žije bezvadně podle anglické společenské etikety; v kruhu své čeledi a pro těch několik málo návštěv sousedů, kteří jsou mu rovni. Nikolaj Kirsanov, který to dotáhl na kandidáta, prostě zasedlačí, není mužem světa jako jeho bratr.*“ (T. Masaryk, 1996 III:257) Masaryk tedy pokračuje ve své kritice ruské aristokracie. Pavel Kirsanov podle Masaryka odráží tradiční slavjanofilské učení, jehož principy právě Bazarov vyvrací: „*patriarchalismus a náboženský život sedláků, „mir“, rodina – Bazarovovi není ovšem neschůdné vyvrátit tyto ruské „principy“ brutálními fakty právě tohoto ruského života. Slavjanofil přirozeně nemůže odpovědět, když mu Bazarov vyvrátil posvátnost rodiny odkazem na „snochačestvo<sup>11</sup>“.*“ (T. Masaryk, 1996 III:257) Masaryk dále píše, že rodinný

---

<sup>11</sup> Tzv. snochačestvo vyjadřuje milostný poměr mezi tchánem a snachou, podle Masaryka bylo v ruském lidovém životě velmi časté. (T. Masaryk, 1996 III:257)

život Pavla Kirsanova je sám o sobě vyvrácením posvátnosti rodiny: „(...) otec Kirsanov se cítí od samého počátku před Arkadijem stísněný a zahanbený, užije také první vhodné chvíle, aby se synovi omluvil, že žije – je vdovec – s nevolnicí Féničkou; Arkadij hraje naivního, raduje se ze svého bratříčka, je to přirozené a samozřejmé...“ (T. Masaryk, 1996 III:257-258) O vzdělání Kirsanovových Masaryk hovoří jako o „výtečně charakterizované polovičatosti“, která se podle Masaryka nejlépe odráží v tom, „jak otec Arkadijův zasedlačil ; (...) v prázdných frázích jeho bratra; (...) na Arkadijovi, který přejal od Bazarova nihilistické fráze, ale záhy přejde na cestu strýcovu a otcovu.“ (T. Masaryk, 1996 III:258) Masaryk zde rovněž připojuje svůj osobní názor na vzdělání představitelů staršího pokolení: „Tato polovičatost vyrůstá z neuvěřitelné slabosti povahové – všichni Kirsanovové jsou lidé bez síly, neúnavní tlachalové, nejsou to muži, jsou to zcela neúčinná stvoření; Turgeněv vůbec ve všech svých dilech kreslí tuto ruskou slabost, proti které se má představit Bazarov jako silná povaha a činný, obecně užitečný člověk.“ (T. Masaryk, 1996 III:258)

Jako nejvýraznější protiklad ke starému pokolení tedy Masaryk vnímá především postavu Bazarova, jejíž analýze věnuje v *Rusku a Evropě* velký prostor. Již z výše uvedené citace vidíme, že jej vnímá jako silného a užitečného člověka. Tušíme, že právě Bazarov je pro něj zobrazením onoho nového ruského člověka – spojením typu Hamlet a Don Quijote. Masaryka zajímá především jako představitel nihilismu, kterému se on sám věnoval již dříve ve své habilitační práci a později také v rámci svých literárních kritik v *Athenaeu*. V *Rusku a Evropě* Bazarova popisuje jako tzv. uvědomělého nihilistu, tj. nihilistu, kterému je jeho nihilismus jasný. (T. Masaryk, 1996 III:257) Masaryk také poukazuje na to, jaká debata se mezi třemi Kirsanovovými rozvine, když přijde na to definovat, co je to nihilismus: Nikolaj Kirsanov soudí, že termín nihilista se odvozuje z latinského *nihil* – nic, tedy člověk, který nic neuznává. Pavel Kirsanov jej opravuje a tvrdí, že nihilista je člověk, který nemá před ničím úctu. Arkadij míní, že nihilista je člověk, který ke všemu zaujme stanovisko kritické, který se tedy nesklání před nijakou autoritou a nijakou zásadu nepřijímá jen z pouhé víry. (I. Turgeněv, 1975:29)

Masaryk také poukazuje na skutečnost, jak je pro Bazarova snadné vyvést slavjanofila Pavla Kirsanova z rovnováhy a neustále obhajovat negaci všeho ruského; Kirsanov se neustále Bazarova ptá, zda nihilisté popírají vše, na což Bazarov odpovídá, že ano: „Vy všechno popíráte čili, abych se vyjádřil přesněji, všechno boříte... Ale vždyť je nutno i budovat.“ - „To už není naše věc (...) Zprvu je nutno vyčistit místo.“ (I. Turgeněv,

1975:56-57) „*Na Rusovi je pěkné jedině to, že má o sobě prašpatné mínění.*“ (I. Turgeněv, 1975:49) Masaryk se i přesto domnívá, že se „*označení „nihilista“ na Bazarova rozhodně nehodilo, bylo příliš silné a zcela jistě právě toto označení odpuzovalo mladé věřící Rusko – vždyť tito lidé víru měli! Jejich nevíra, jejich negace, jejich nihil se týkaly jen starého Ruska a jeho obhájců, ale v Rusko nové, ve vítězství demokracie a svého socialismu Bazarovové věřili velmi pevně.*“ (T. Masaryk, 1996 III:260) Dále soudíme, že Masaryk s postavou Bazarova, coby kritika Ruska, sympatizuje, neboť vyzdvihuje jeho promluvu, ve které Bazarov poukazuje na onu polovzdělanost Kirsanovových, kteří mají „*anglické umyvadlo v pokoji, ale dveře u pokoje se nedají zavřít.*“ (I. Turgeněv, 1975:23-24) Tato promluva koresponduje také s výše zmíněnými Masarykovými názory na vzdělanost Kirsanovových (T. Masaryk, 1996 III:258)

I přes veškeré Masarykovy sympatie s Bazarovem pramenící většinou v kritice starého Ruska, však zdůrazňujeme, že ani figura Bazarova nebyla pro Masaryka ideální a že jeho ideály nevnímal jako ideály, které by měly tvořit základ budoucího směřování Ruska. V závěru svých úvah o Bazarovovi dochází k závěru, že „*(...) není obr, jakým by chtěl být.*“ (T. Masaryk, 1996 III:258) Nachází u něj spoustu nedostatků, když píše: „*Vidíme to z toho, jak přehání svůj utilitarismus, vidíme to z jeho nihilistické pózy; jak dětinsky například vykládá své názory sedmiletým chlapcům, které posílá pro žáby, nebo jak jedná se sedláky, chce-li slyšet formulaci jejich životních názorů.*“ (T. Masaryk, 1996 III:258) V souvislosti s nihilismem jako směrem pak Masaryk přichází s konečným tvrzením, že „*Bazarovův nihilismus však vůbec nemůže vystupovat důsledně a s vnitřní jistotou, protože v něm máme pokus nejen o životní názor, ale také o nový způsob života, a praktický, důsledný, jednotný způsob života se nedá jen teoreticky konstruovat: u Bazarova nešlo jen o pouhý překlad z Milla do ruštiny – to by se bylo povedlo snadno -, ale šlo o to, aby Rusové dovedli podle Milla také žít. A to nebylo snadné, nehledě k tomu, že to bylo i nemožné.*“ (T. Masaryk, 1996 III:258) V závěru tedy můžeme říct, že se Masaryk, jak sám říká, ztotožňuje s názorem I. Turgeněva, který ve své rozpravě o románu *Otcové a děti* píše, že zde zobrazil „*nového člověka šedesátých let.*“ Nicméně jej však s ohledem na všechny nedostatky odmítá jako základní model fungování budoucího ruského života. (И. Тургенев, 2017) (T. Masaryk, 1996 III:259-260)

#### **4.6.3 Náboženská otázka v díle I. Turgeněva**

Podobně jako v případě analýzy textů Gogola a Gončarova Masaryk i nyní během analýzy tvorby Turgeněva hledá jakési vyjádření ruského spisovatele k náboženské otázce.



Nakonec přichází k názoru, že je „náboženství Turgeněvovi lhostejné, stal se nábožensky indiferentním“, nicméně však dodává, že „jako všichni vzdělání Rusové jeho doby postihl nedostatečnost vlastní církve a jejího náboženství čili lépe řečeno, v rozvoji jeho evropského vzdělání se mu oficiální náboženství prostě ztratilo.“ (T. Masaryk, 1996 III:261) Nejlépe to pak podle Masaryka Turgeněv demonstruje právě ve svém díle, kde se: „Církev a její služebníci se objevují jen potud, pokud se o jejich existenci tu a tam musí vypravovat, protože se vyskytují v ruském společenském životě; ale celá náboženská činnost přestává na vykovávání obřadů při křtu, při posledním pomazání nebo při pohřbu, a tím je činnost církve téměř vyčerpána.“ (T. Masaryk, 1996 III:261)

Několik nábožensky založených charakterů z tvorby Turgeněva však Masaryk nachází a komentuje. Prvním případem je náboženská zbožnost Lízy z románu *Šlechtické hnízdo*. Lízina náboženskost se Masarykovi jeví jen jako „pasivní pokora, přijímající rány osudu; nejsme proto křesťané – jak Líza jednou říká – abychom poznávali věci nebeské a pozemské, ale proto, že každý člověk musí zemřít.“ (T. Masaryk, 1996 III:262-263) Lízino rozhodnutí stát se jeptiškou, které vnímala jako vyjádření konce své lásky k Lavreckému, chápe Masaryk jako „příliš pasivní.“ Masaryk zde kritizuje ruské pravoslaví, když soudí, že se Líza „nemusila stát jeptiškou, byla by mohla zůstat ve světě a pracovat, aniž se provdala, ale to by právě vyžadovalo, aby v ní i v jejím okolí bylo jiné, vyšší náboženství.“ (T. Masaryk, 1996 III:263)

Další příklad náboženského charakteru Masaryk nalézá v povídce *Podivný příběh* a píše o něm jako o „náčrtu z patologie lidového života náboženského: Sofia, mladá, devatenáctiletá dívka, vzdělaná, dcera bohatého aristokrata, opustí rodinu a připojí se k „božímu člověku“ – k jurodivému -, aby mu sloužila, myla jeho rány a sdílela s ním jako služka jeho žebrácký život. Po nějakém čase se rodině podaří dostat dívku domů – ale brzy zemřela jako „mlčící“, na nikoho nepromluvila slova. Vypravěč – který mluví patrně Turgeněvovým jménem – přiznává, že této příhodě nerozumí, lituje Sofii, ale nemůže ji odepřít svůj obdiv, ano svou úctu.“ (T. Masaryk, 1996 III:263) Masaryk zde ztotožňuje věřícího člověka s jurodivým, tj. bláznivým a poukazuje na fakt, že tento jurodivý hrdince neumí pomoci – Sofia umírá němá, a to i přes všechnu svou oddanost a víru. Domníváme se, že na tomto příkladu Masaryk naznačuje, že pravoslavná víra je podle jeho názoru prázdná a podivínská.

## 5 Masaryk a F. Dostojevský

V této kapitole analyzujeme Masarykův vztah k osobnosti a tvorbě F. Dostojevského. Záměrně jsme části o Dostojevském vyhradili samostatnou kapitolu, neboť i přes to, že by jej šlo zařadit po bok výše uvedených ruských spisovatelů 19. století, pro Masaryka stojí na místě výjimečném. Sám Masaryk přiznává, že věnuje „*Dostojevskému, a v souvislosti s ním literatuře pozornost zdánlivě neúměrnou.*“ (T. Masaryk, 1996 III:9) Samotný Masarykův spis *Rusko a Evropa* měl být zaměřen převážně na Dostojevského, jak Masaryk píše v předmluvě k prvnímu dílu: „*Přítomné studie usilují o to, postihnout Rusko pomocí literatury z jeho nitra; zejména jsem se zabýval dlouho Dostojevským a jeho analýzou Ruska; a tak také v těchto studiích jest část o Dostojevském částí hlavní. (...) Vlastně jest celé dílo věnováno jen Dostojevskému, ale nebyl jsem stylisticky tak obratný, abych dovedl do výkladu o Dostojevském všechno správně a vhodně umístit.*“ (T. Masaryk, 1996 I:9) Svůj výběr Masaryk zdůvodňuje tvrzením, že „*nikdo druhý z Rusů neanalyzoval tak jako on intimní duševní stránky svého lidu; nikdo jiný se nepokusil – tak jako Dostojevskij – pochopit historická a sociální fakta jako projevy ruské duše a psychologicky objasnit základní hybné síly ruského života státního a národního. Dostojevskij je největším ruským sociálním filosofem, z něho můžeme poznat Rusko nejlépe.*“ (T. Masaryk, 1996 III:9) Masaryk dále píše, že ačkoliv si mohou Evropané přečíst mnoho dobých knih o Rusku, budou tyto knihy popisovat jen „*jednotlivosti a celek v neživé souvislosti*“. Naproti tomu zdůrazňuje, že „*v Dostojevském máme Rusko celé a živé.*“ (T. Masaryk, 1996 III:10) Masaryk také píše, že Dostojevský byl „*ve svém nejhlubším nitru pln žhavé lásky k Rusku, a v tom, co zamýšlel, ale i v tom, čeho nezamýšlel, nakreslil nejvelkolepější obraz soudobého Ruska.*“ (T. Masaryk, 1996 III:10-11)

Pozorný čtenář *Ruska a Evropy* si však všimne, že Masaryk zdaleka nenaplnil to, co v předmluvě ke svému spisu předdeslal, tj. že bude jeho ústřední část o Dostojevském. Ačkoliv je Dostojevský několikrát citován a spojován s různými myšlenkami, nemůžeme říci, že je *Rusko a Evropa* dílem o Dostojevském, a to ani z většiny. Na tuto skutečnost poukazuje také F. Kautman, který se domnívá, že je to především z důvodu Masarykova postupného vývoje názoru na ruského spisovatele. Masaryk podle Kautmana začal psát dílo o Rusku na základě myšlenek Dostojevského v době, kdy sám byl jeho nadšeným stoupencem. Než však dílo dopsal, stal se, jak přímo prohlašuje v předmluvě, jeho názorovým odpůrcem: „*sám naprosto odmítám Dostojevského světový i životní názor.*“ (T. Masaryk, 1996 I:10) (F. Kautman, 1966:38)

## 5.1 Vývoj Masarykova vztahu k Dostojevskému

J. Horák i F. Kautman se shodně domnívají, že Masaryka upozornil na tvorbu F. Dostojevského západnický orientovaný Rus, učenec a filozof E. Radlov, a to již během jejich setkání ve Vídni v roce 1882. (J. Horák, 1948:116) (F. Kautman, 1966:30) Když se Masaryk vrátil ze své druhé cesty do Ruska v roce 1888, začínají se v *Čase* objevovat recenze pochvalně odkazující na tvorbu Dostojevského. Uvedeme např. recenzi díla *Zlato v ohni* od V. Vlčka, uveřejněnou v *Čase* na pokračování. Recenzent zde píše pod pseudonymem „F.“, z čehož pochopitelně nelze jednoznačně prokázat, že se jedná přímo o Masaryka, avšak domníváme se, že tomu tak je, neboť uvedená recenze spadá do období, kdy se Masaryk vrátil ze své první cesty do Ruska, přičemž víme, že Dostojevského již v té době četl (viz zde úvod ke kapitole 4). V recenzi autor píše: „*At' si jen autor přečte Dostojevského „Prestuplenie i nakazanie,“ at' studuje, jak opilý dokonce Razumichin chová se před Duňou, sestrou Raskoljnikova; nečekáme ovšem a nechceme, aby Albína se upejpala zbytečnou pruderií, ale žádáme po dívce tu slušnost, se kterou právě ženy Dostojevského a jiných znamenitých spisovatelů vystupují.*“ (J. Herben, 1888, II:69) J. Horák také zdůrazňuje, že si z jedné ze svých cest Masaryk přivezl šestisvazkové vydání spisů Dostojevského, které podle Horáka během své literární práce často využíval. (J. Horák, 1931:55)

V roce 1890 v referátu o spisech L. Tolstého v *Čase* se Masaryk zmiňuje o tom, jak před lety upozornil J. Penížka na potřebu přeložení románu „*Vina a trest*“ do češtiny a píše, že „*doufal, že české obecenstvo sáhne i po jiných spisech tohoto velikého dušezpytce. (...) Němci, pokud vím, „Vinu a trest“ čtou již v 2. vydání a mají přeloženy nejen „Zápisky z mrtvého domu“ ale i „Podrost“, „Bratři Karamazovi“ aj. Proč bychom my Češové nevníkali v ruského ducha realistického alespoň tolik, kolik naši sousedé?*“ (T. Masaryk, 1890, IV:219) Současně zde Masaryk doporučuje přeložit další Dostojevského romány *Idiot* a *Běsi*. O dva roky později v VI. ročníku *Času* pak vychází rozsáhlá Masarykova recenze prací Dostojevského s názvem *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského*. V této recenzi Masaryk píše o Dostojevském velmi pochvalně jako o „*nejváženějším člověku, jakého si dovedeme představit.*“ (T. Masaryk, 1892, VI:18); „*Nebylo a není lepšího křesťana v naší době, než je Dostojevský.*“ (T. Masaryk, 1892, VI:19); „*Dostojevský je básník XIX. století, - pochopil své století a ukazuje mu cestu do budoucnosti.*“ (T. Masaryk, 1892, VI:20) V této stati se Masaryk vyjadřuje mimo jiné také o Dostojevského realismu. Pokládá Dostojevského dokonce za měřítko v oblasti realismu:

„*Ne Dostojevský realismem, realism Dostojevským se určuje.*“ (T. Masaryk, 1892, VI:19) Masaryk dále píše o Dostojevském, že „*je ve všem tolerantní, milý, a přece neúprosně důsledný. Spravedlnost přijímáš u Dostojevského bez reptání.*“ (T. Masaryk, 1892, VI:19) Celá Masarykova recenze se nese ve velmi kladném hodnocení filozofie a smýšlení Dostojevského a byla předmětem dalších soudů. J. Horák tuto recenzi považuje za „*epochální událost v pohledu na Dostojevského v měřítku evropském*“. (J. Horák, 1931:28) F. Kautman s tímto Horákovým soudem nesouhlasí a píše, že je toto tvrzení přehnané, přičemž ale také současně zdůrazňuje, že o Masarykově příspěvku nelze pojednávat jako o nějaké „*efemérní recenzi*“, která shrnuje několik improvizovaných myšlenek. Podle Kautmana patří Masarykova recenze Dostojevského díla k nejoriginálnějšímu, co u nás do té doby bylo o Dostojevském napsáno, a svědčí podle něj mimo jiné o tom, že se Masaryk Dostojevským hluboce zabýval, že ho dobře znal a dospěl k ucelené interpretaci jeho díla. (F. Kautman, 1966:33)

Masaryk zkoumal osobnost a dílo Dostojevského velmi komplexně a dlouho, což mohlo později být jednou z příčin změny jeho názoru na ruského spisovatele. Ačkoliv Masaryk Dostojevského považoval v *Čase* z roku 1892 za nejlepšího křesťana své doby, v *Rusku a Evropě* se již jeho názory proměnily a píše zde o něm jako skeptikovi: „*Vskutku je Dostojevskij skeptikem, Dostojevskij si přeje věřit, ale věřit již nemůže. A právě v tom tkví světový literární význam Dostojevského, že tak mohutně rozebral a zobrazil pochybování, nesplnitelnou touhou po víře.*“ (T. Masaryk, 1996 III:57) Při posuzování Dostojevského románu *Bratři Karamazovi* Masaryk rovněž vnímá Dostojevského jako skeptika: „*Nejen theologie Zosimova, ale i všechny postavy v Karamazových nám ukazují skeptika; v svém nejzralejším, závěrečném díle Dostojevskij nepřekonal nihilistického ateismu.*“ (T. Masaryk, 1996 III:57-58) F. Kautman rovněž odkazuje na Masarykovo německé vydání *Ruska a Evropy*, ve kterém je podle něj zobrazeno Masarykovo odmítnutí Dostojevského ještě věrohodněji a Dostojevský je zde prezentován jako „*protidemokratický aristokrat, hluboký a přitom pokrytecký skeptik, dogmatik ortodoxního jesuitismu, nemocný dekadent, sexuálně úchylný, docházející až do abnormality a perverze, ruský imperialista a šovinista, umělec bez smyslu pro harmonii a pravou víru...*“ (F. Kautman, 1966:48) (T. Masaryk, 1996 III:141-152)

Příčiny Masarykovy názorové změny na Dostojevského nejsou jednoznačné, a jak ukazují následující studie, lze k nim přistupovat z různých směrů. J. Horák vidí základní příčinu v otázkách politických: „*Je-li v oblasti náboženské, etické a sociální mezi*

*Masarykem a Dostojevským shoda aspoň zásadní, jest mezi oběma mysliteli zásadní rozpor v otázkách politických.*“ (J. Horák, 1931:49) S Horákem zde však nemůžeme souhlasit už jen proto, že samotný Masaryk v *Rusku a Evropě* kriticky hovoří především o náboženské stránce Dostojevského, tj. jeho skepticizmu a nihilismu. Horák dále píše, že: „*Masaryk také poznal duchovou rozdvojenost Dostojevského, jeho pochybnosti náboženské, které se s jasností tak bolestnou projevíly v Br. Karamazových, postihl hlubokou skepsi, s níž Dostojevskij marně bojoval po celý život a snad si již tehdy uvědomil některé dekadentní rysy složité osobnosti umělce...*“ (J. Horák, 1931:53) Tuto příčinu vnímáme jako pravděpodobnější. K podobnému závěru dospěl také J. Hromádka, který píše, že: „*Masaryk odhaluje více a více skepsi a nihilism na dně duše Dostojevského. V roce 1892 píše o veliké víře a jistotě Dostojevského, r. 1913 naznačuje, že vnitřní boj s nihilismem skončil pro Dostojevského zhoubně.*“ (J. Hromádka, 1931:14) Hromádka také oba myslitele srovnává, přičemž k Dostojevskému se staví velmi kriticky, když o něm píše: „*Masaryk je zdravý, ukázněný, cílevědomý, neoblomný, rozhodný bojovník – Dostojevskij je churavý, nevyrovnaný, rozvrácený, kolísavý, zmítaný mystik, který nadto musí neustále zápasit se svými chorobnými, démonskými, abnormálními sklony a pudy.*“ (J. Hromádka, 1931:40) Na základě tohoto svého srovnání pak Hromádka píše, že: „*Masaryk i Dostojevskij výrazně ukazují svým řešením, jak rozdílný je duch evropského Západu a Východu, nebo Evropy a Ruska.*“ (J. Hromádka, 1931:22) Poslední hledisko přináší F. Kautman, který na myšlenky J. Hromádky navazuje a píše, že „*skutečný rozpor tu sice byl, nikoli však mezi Masarykovým zdravím a Dostojevského nemocí, ale mezi Masarykovým šedivým, střízlivým realismem, nedostatkem citu pro krásu (...) a Dostojevského romantismem, uměleckou vášnivostí a jednostranností, bezbřehostí „široké ruské duše“.*“ (F. Kautman, 1966:42) Z uvedených citací vidíme, že příčin názorového odklonu Masaryka od idejí Dostojevského může být velmi mnoho s ohledem na množství posuzovaných skutečností. Výše citované názory autorů se nevyklučují, ba naopak jsou konvergentní, tj. soudíme, že výsledná příčina by mohla být jakousi syntézou všech citovaných příčin a bezesporu i mnohých příčin dalších, které autoři nereflektovali, ale to bychom již zabíhali do spekulací. Zvláště ale podtrhujeme fakt, že ať už byla příčina Masarykova názorového odklonu jakákoliv, rozhodně nebyla jedna.

## **5.2 Masarykovo zhodnocení uměleckých děl Dostojevského**

Ať už se Masaryk s Dostojevským názorově rozešel z jakýchkoliv příčin, nepřestal si jej cenit jakožto umělce, což popisuje jednak J. Horák (J. Horák, 1931:53), jednak

i samotný Masaryk v předmluvě k třetímu dílu *Ruska a Evropy* (viz výše), kdy již na filozofii Dostojevského měl prokazatelně jiný názor než v roce 1892. Ve své studii z roku 1932 píše Masaryk o Dostojevském-umělci toto: „*Dostojevský je veliký básník. Dostojevský není pouze myslitel. Bratři Karamazovi – máme jen I. díl – je největší dílo v celé literatuře světové, větší dílo umělecké nikdy nebylo stvořeno. Ovšem, jak už řečeno epickost Dostojevského nesmí se hledati jako ještě u Tolstého v opisování velikých událostí historických, událostí vnějších, ale v opisování a zachycování velikých událostí světa vniterního, světa citův a myšlének.*“ (T. Masaryk, 1932:27) F. Kautman považuje tento Masarykův názor na *Bratry Karamazovy* za opravdu originální, neboť podle něj sice bylo v Rusku dost lidí, kteří toto dílo pokládali za největší dílo Dostojevského, ale soudí, že za vrcholné umělecké dílo v celé světové literatuře je dosud nepokládal nikdo ani v Rusku, ani na Západě. (F. Kautman, 1966:35) Dále Masaryk ve své stati srovnává staré eposy s Dostojevského románem *Bratři Karamazovi* a dochází k závěru: „*(...) staré epos s naivní bezprostředností podává činy, činy vnější, a především čin bohatýrský, výpravu válečnou; Dostojevský je epikem citův a myšlének, jeho román s analytickým vědomím podává činy vniterní, filosofii moderního člověka. Bratři Karamazovi jest epos XIX. stol.*“ (T. Masaryk, 1932:19) Na základě této citace můžeme souhlasit s F. Kautmanem, který píše, že Masaryk vnímal Dostojevského jako mistra psychologického románu. (F. Kautman, 1966:34)

Za *Bratry Karamazovy* Masaryk staví ve své stati další Dostojevského díla, která zároveň také hodnotí, čímž je vytvářen jakýsi žebříček kvality děl: „*Idiot po Bratřích Karamazových je snad největší; známý u nás román Vina a trest daleko se oběma nerovná co do souladnosti a propracovanosti. Z větších prací Běsi nejméně činí zadost uměleckým požadavkům; ne proto, že je tendenční, ale proto, že se básníku nedostávalo ke konstrukci nihilistických rejdi dosti názorné znalosti. V Běsích Dostojevský nad to tu i tam káže.*“ (T. Masaryk, 1932:27) Vidíme tedy, že na první tři místa Masaryk umístil v tomto pořadí díla *Bratři Karamazovi*, *Idiot* a *Zločít a trest*, přičemž román *Běsi* kritizuje. Povšimli jsme si, že se však v *Rusku a Evropě* k tomuto svému hodnocení již nevrací, nicméně zde nalézá jakýsi společný jmenovatel většiny Dostojevského literárních prací – nihilismus. Také situace a obsah z Dostojevského děl Masaryk vztahuje na životní poměry v Rusku, jako tomu činil i v případě jiných ruských spisovatelů.

Uvažme například, co v *Rusku a Evropě* Masaryk soudí o románu *Idiot*, který označuje jako „*vlastní román o nihilismu.*“ (T. Masaryk, 1996 III:21) Doslova zde píše: „*Idiot je naivní, čistý, milující člověk a je příznačné, že tento ruský ideál člověka neobstojí*

v Rusku, ale musí skončit svůj mladý život v cizině...“ (T. Masaryk, 1996 III:22) Dále zde Masaryk tvrdí, že se zde „Dostojevskij pokouší postavit proti negativnímu Raskolnikovovi svůj pozitivní charakter v osobě „idiota“, knížete Myškina; zdůrazňuji tento pokus Dostojevského tím raději, protože se musím připojit k těm kritikům, kteří mu vytýkají, že negativní typy zobrazil lépe a mnohostranněji než pozitivní. Přesto chci hned zde prohlásit, že *Idiota* pokládám také umělecky za nejlepší dílo Dostojevského.“ (T. Masaryk, 1996 III:22) Z uvedené citace je patrné, že Masaryk musel svůj dřívější žebříček přehodnotit. Domníváme se, že to může být i tím, že *Idiota* vnímá jako myšlenkový základ pro mnohé myšlenky a poselství *Bratrů Karamazových*: „v *Idiotu* najdeme již předobraz Velikého inkvizitora z *Bratrů Karamazových*. Právě tak je v *Idiotu* již zobrazena ruská nemoc, „karamazovština“, byť i ne tak podrobně jako v *Karamazových*.“ (T. Masaryk, 1996 III:22)

Hned z několika románů Dostojevského reflektuje Masaryk špatnou sociální a ekonomickou situaci v Rusku. Nejprve v této souvislosti zmiňuje román *Uražení a ponížení* a nepřímo také romány *Zápisky z mrtvého domu* a *Chudí lidé*: „Jak silně Dostojevskij cítil hospodářskou tíseň své doby, vidíme z románu *Uražení a ponížení* – vedle „mrtvého domu“ stále myslel na „chudé lidi“ -, sám byl jedním z těchto chudých, uražených a ponížených, byl sice šlechticem, ale přece proletářem, jedním z pišících „raznočinců.“ (T. Masaryk, 1996 III:21) Masaryk také naznačuje, že se podle jeho názoru tato situace projevila rovněž v románu *Zločin a trest*, a vnímá ji zde na rozdíl od Dostojevského jako klíčový motiv vraždy: „Jeden z chudých a nejchudších je rozhodně Raskolnikov, hrdina románu *Zločin a trest*; kdyby nebyl tak chudý a zbavený všech prostředků, stěží by ho napadla myšlenka takto spáchat zločin, ačkoli Dostojevskij se všemožně pokouší zobrazit Raskolnikovovi zločin jako důsledek nihilistické filozofie.“ (T. Masaryk, 1996 III:21)

Masaryk ani s odstupem času v *Rusku a Evropě* nezměnil své kritické stanovisko k románu *Běsi*. V *Běsech* se Dostojevský zabývá politickým nihilismem a předkládá politický obraz revolučního hnutí. Masaryk poukazuje na skutečnost, že mnoho literárních kritiků poukazuje na to, že je zde nihilismus zobrazen jen „po své stránce technické – agitace tajné organizace atd.“ (T. Masaryk, 1996 III:22) Masaryk s touto myšlenkou souhlasí, a dokonce píše, že „v *Běsech* je leccos přehnané, (...); je pravda, že vyličení nihilistické agitace je přehnané a celé hnutí se posuzuje velmi nespravedlivě.“ Masaryk nakonec shledává, že „V *Běsech* Dostojevský svou analýzu nihilismu dovršil; později již

*nepodal nové prvky, ani nová hlediska. Dává-li ve Zločinu a trestu nihilismus podnět k filozofické vraždě, Běsi zvláště zdůrazňují filozofickou sebevraždu jako důsledek nihilismu. Nihilismus se také jeví, jak řečeno, jako polovzdělání, tedy nikoliv jako filozofie v pravém smyslu slova.*“ (T. Masaryk, 1996 III:23) Zaujalo nás, jak velkou důležitost Masaryk přiznává onomu polovzdělání, které opět kriticky vztahuje k Rusku, když se odkazuje na postavu z *Běsů* Stěpana Trofimoviče: „*Postava Stěpana Trofimoviče je kabinetní kus psychologické drobnomalby, která zobrazuje podstatu ruského polovzdělání a jeho škodlivost po stránce mravní i sociální.*“ (T. Masaryk, 1996 III:22-23)

Posledním problémem, který Masaryk v souvislosti s analýzou Dostojevského v *Rusku a Evropě* vyzdvihává, je problém ruského rodinného života. V této souvislosti vyzdvihuje román *Výrostek* a samozřejmě opět *Bratry Karamazovi*. V souvislosti s *Výrostkem* Masaryk zavádí termín „*nahodilá rodina*“, ve které hlavní hrdina vyrůstá a která je důvodem toho, že „*hrdina je již ve svém dvanáctém roce nihilistou, který se naučil nenávidět lidi.*“ (T. Masaryk, 1996 III:23) Masaryk tuto „*nahodilou rodinu*“ popisuje jako „*neuvěřitelně rozvrácené rodinné prostředí*“. (T. Masaryk, 1996 III:23) V *Bratřech Karamazových* se pak podle Masaryka odhaluje vnitřní podstata „*nahodilé rodiny*“, kromě toho také tzv. karamazovština a nemírnost a nezdrženlivost všeho druhu, zvláště v životě pohlavním. (T. Masaryk, 1996 III:23)

Samotný román *Bratři Karamazovi* má však pro Masaryka bezesporu zásadní význam, neboť mu v *Rusku a Evropě* věnuje v porovnání s ostatními Dostojevského díly značnou pozornost, což jen koresponduje s jeho názorem na důležitost tohoto románu. Domníváme se, že je to i proto, že zde Masaryk konečně spatřuje ideální model onoho nového ruského člověka, který u Turgeněva odmítl (Bazarov). Masaryk píše: „*V nejmladším Karamazovu, Aljošovi, Dostojevskij naznačuje budoucí pozitivní charakter, který překonal nihilismus; tento charakter se však vskutku jen naznačuje, v epilogu románu se Aljoša druzí k dětem – budoucnost Ruska zaručují děti, které se budou řídit zásadami Aljošových. Tyto zásady se znázorňují jednak na postavě umírajícího „starce“ Zosimy v klášteře, jednak je vykládá Zosima sám – Aljoša si ho vyvolil za svého duchovního rádce a zapsal si ve výtahu jeho učení. Ruský mnich zvítězí nad nihilismem a stane se zachráncem Ruska. Karamazovi, závěrečné, souborné dílo Dostojevského, končí Aljošovým krédem osobní nesmrtnosti.*“ (T. Masaryk, 1996 III:23)



### 5.3 Ruský charakter u Dostojevského

V *Rusku a Evropě* věnuje Masaryk značnou pozornost analýze ruského charakteru, přičemž se odkazuje převážně na to, jak tento charakter zobrazuje a popisuje Dostojevský. Masaryk píše, že ačkoliv v Dostojevském vidí „*representative man*“, uvědomuje si subjektivnost takového posuzování a nemožnost zobecnění příslušných charakterových vlastností na všechny Rusy napříč historií, neboť i Dostojevský představuje pouze určitou dobu a určitou vrstvu ruského národa. Obojí se pak samozřejmě v čase mění, což si Masaryk rovněž uvědomuje. (T. Masaryk, 1996 III:119) Ačkoliv zdůrazňuje, že „*výroky o bytosti a charakteru národa vlastního i národů cizích je třeba přijímat u většiny spisovatelů opatrně*“, připouští, že „*výklady Dostojevského o ruské národní bytosti, o ruské národní povaze, o ruské duši jsou pro mne především jen projevy vlastní osobnosti Dostojevského, jak chápe lidi a věci; tento obraz nám podává významný Rus, který po celý život přemýšlel o Rusku a o jeho dějinách.*“ (T. Masaryk, 1996 III:119) Právě významnost Dostojevského a jeho životní zkušenost<sup>12</sup> z něj pro Masaryka činí relevantní zdroj pro posuzování ruského charakteru. (T. Masaryk, 1996 III:119) Masaryk také připouští, že Rusové mají i další vlastnosti, jako např. receptivnost, u té však píše: „*(...) lze připustit, že Rusové mají receptivnost; nevěřím, že je to zvláštní schopnost národní. Aspoň ji nenalézám právě u – Dostojevského.*“ (T. Masaryk, 1996 III:110) Lze tedy usuzovat že za národní charakterové rysy Rusů Masaryk považuje jen ty, které jsou patrné z děl Dostojevského, což jen podtrhuje význam, který Masaryk ruskému spisovateli přisuzoval. Masaryk tedy tvoří svůj obraz Ruska a ruské mentality na základě charakterových vlastností, které připisuje hrdinům románů Dostojevského.

Obraz Rusa, který Masaryk nalézá u Dostojevského, popisuje takto: „*Rus je mu, jako většině spisovatelů, člověkem citovým. Také Dostojevskij nalézá v Rusovi velice živý soucit s bližním, živější, než u národů západních; také Dostojevskij míní, že Rusko proto rozřeší problém sociální, a že vůbec rozřeší problém, že spasí lidstvo.*“ (T. Masaryk, 1996 III:119) Masaryk však s Dostojevským nesouhlasí v tom, že Rusové jsou lidé citoví, zvláště pak poukazuje na to, že sám Dostojevský zobrazuje Rusy kruté a nelidské. Doslova píše: „*zvláštní tvrdost je jistě charakteristický rys Rusů a dodávám, Slovanů vůbec. Je nesprávné dělat z nás lidi citové. Rus bývá velmi často tvrdý a krutý z bezmoci, z nedostatku vynalézavosti.*“ (T. Masaryk, 1996 III:120) V této souvislosti Masaryk

---

<sup>12</sup> Masaryk v této souvislosti vyzdvihuje Dostojevského pobyt v sibiřské káznici, kde se sblížil s ruským muzikem a pozoroval ho za abnormálních vlivů.

odkazuje na Dostojevského *Zápisky z mrtvého domu* a píše, že zde zobrazený „prostý ruský lid pokládá psa za zvíře nečisté; proto mu nevěnuje pozornost a jedná s ním často nevlídně i surově; nikoliv z krutosti, nýbrž z bezradnosti.“ (T. Masaryk, 1996 III:120)

Masaryk rovněž poukazuje na to, že Dostojevský téměř u všech svých postav zdůrazňuje nemírnost, s čímž podle něj souvisí také časté kolísání mezi krajnostmi. Konstatuje, že „ruskou nestálost a nemírnost Dostojevskij vidí i v ruské lenosti a nechuti k práci.“ (T. Masaryk, 1996 III:121) K tomu dodává, že „tuto chybu třeba zčásti přičíst na vrub dosavadní výchovy ze strany církve a indeterministické náboženské víry v zázraky.“ (T. Masaryk, 1996 III:121) Také píše, že Dostojevský považuje ruský lid za čistý a cudný, ačkoliv kárá jeho prolhanost, kterou však současně také omlouvá. V reakci na Dostojevského Rusy hájí a píše, že: „Rusové nejsou lidé nejprolhanější. Naopak, celkem je třeba pochválit upřímnost, otevřenost a bezelstnost ruského sedláka. Tyto krásné vlastnosti se také projevují v dílech Dostojevského; ovšem lidových postav autor zobrazuje málo.“ (T. Masaryk, 1996 III:121-122) Za podstatnou ruskou vlastnost podle Masaryka Dostojevský považuje tuláctví. Podle něj vidí ruský spisovatel „v této nestálosti mravní neklid svědomí – snad souvisí s poměry hospodářskými a kulturními. Sedlák v agrárním společenství vesnickém snadno opouští dům i hospodářství, chudoba ho žene do města a ke kolonizování atd.; vzdělanec touží dostat se do Evropy.“ (T. Masaryk, 1996 III:121)

## **Závěr**

Cílem této diplomové práce bylo zjistit, zda ruská literatura 19. století ovlivnila myšlení Tomáše Garrigue Masaryka a do jaké míry měla vliv na utváření jeho názorů na Rusko. V práci reflektujeme vývoj Masarykova vztahu k Rusku již od raného dětství, kdy jej upoutalo především ruské pravoslaví. Až do roku 1885 se jeho vztah k Rusku neustále proměňoval pod vlivem různých sociálních prostředí, ve kterých se nacházel, nicméně však neustále rozšiřoval své znalosti o Rusku mimo jiné i studiem ruské literatury a postupně zmírňoval své kritické stanovisko odsuzující především ruské pravoslaví.

Ruské pravoslaví bylo jednou z příčin Masarykovy první cesty do Ruska, jejíž motiv byl ale také částečně politický – snaha přesvědčit české rusofily o jejich naivních sympatiích k Rusku a ruskému carovi. Tomu mělo napomoci setkání s ruskými slavjanofily, které, jak se domníváme, Masaryk mylně ztotožňuje s lidmi, usilujícími o sjednocení slovanských národů. Odmítnutí slavjanofilů pak Masaryk využívá politicky k výše uvedenému účelu. V rámci svých cest do Ruska naráží také na ruské pravoslaví

v jeho, jak soudí Masaryk, nejryzejší podobě – tj. v podobě ruského mnicha v odlehle poustevně, kterého vnímá jako zvědavé a naivní dítě. Zde tedy nacházíme zrod Masarykovy polemiky: naivní dítě Rusko a uvědomělý rodič Evropa. Vnímá Rusko jako dítě, které musí dospět, aby se jednou mohlo přiblížit svému rodiči, a kriticky poukazuje na jeho zaostalost podmíněnou charakterem pravoslaví, tak jak ho vnímá Masaryk, přičemž podtrhuje velikost propasti mezi Ruskem a Evropou a odmítá jakoukoliv nadřazenost Ruska.

Oporu pro svá tvrzení nalézá mimo jiné i v osobě náboženského myslitele V. Solovjova, který shledává propastný rozdíl mezi Evropou a Ruskem právě v pasivním charakteru ruského pravoslaví. S ohledem na analyzovaný materiál soudíme, že tento názor Masaryk zastává ještě ve svém spisu *Rusko a Evropa*.

V diplomové práci byl značný prostor věnován také analýze periodik *Athenaeum* a *Čas*, do nichž Masaryk přispíval svými recenzemi literárních děl, ze kterých byl nejpatrnější jeho názorový vývoj. V roce 1885 Masaryk přiznává velikost ruského realismu a obrací svou pozornost k analýze děl ruských spisovatelů a jejich přenesení do českého prostředí. Značné množství recenzí je zde zveřejňováno právě po Masarykově návratu z cest do Ruska, z čehož usuzujeme, že zde přišel do intenzivnějšího styku také s ruskou literaturou. Jak sám několikrát deklaroval, vnímal ruskou literaturu jako objektivní a realistický zdroj poznání Ruska, přičemž z jeho textů bylo patrné, že v Masarykově myšlení je v tomto ohledu hranice mezi fikčním uměleckým světem a světem reálným prostupná. Jeho obraz ruské reality se tvoří na základě fikčních textů. V této souvislosti u něj také pozorujeme syntetický typ přemýšlení, v němž dochází k mísení romantických a realistických prvků: z jedné strany vnímá ruskou literaturu jako vrcholnou demonstraci národního ducha (romantismus) a z druhé strany jako zdroj sociologické a psychologické informace o ruském národu (realismus). U Masaryka také nacházíme synekdochické myšlení, kdy usuzuje o celku, tj. Rusku a jeho skutečnosti na základě několika děl ruských spisovatelů.

Nejvíce pozornosti věnoval ve svých dílech analýze tvorby A. Puškina, M. Lermontova, N. Gogola, A. Gončarova, I. Turgeněva, L. Tolstého a F. Dostojevského. U Puškina a Lermontova Masaryk vyzdvihuje realistické tendence obou autorů, romantické tendence naproti tomu razantně odmítá. Značnou pozornost Masaryk věnuje románu *Evžen Oněgin*, jehož hlavní hrdina podle něj věrně odráží ruskou skutečnost, kterou v této

souvislosti Masaryk hodnotí ryze negativně jako ruskou nemoc, ruskou krizi apod. Ona krize se má podle něj projevovat nezřízeným způsobem života, smutkem a nudou. Zachycuje ji v rámci své analýzy díla *Hrdina naší doby* od M. Lermontova. Z Masarykových komentářů k dílům Lermontova vyplývá především obecná kritika aristokracie, ale také kritika romantického hrdiny, kterému Masaryk vyčítá, že zůstává na individualistických pozicích a nic s okolní situací nedělá. V tomto případě jsme si také všimli faktu, že Masaryk všeobecně ztotožňuje autory s postavami jejich děl.

Gogolova tvorba také významně ovlivnila Masarykův pohled na Rusko, a to z několika důvodů. Na jedné straně vnímá Gogola jako další z prostředků pro demonstraci duchovní vyprázdněnosti ruské pravoslavné církve, jejíž odraz viděl Masaryk v jeho mystice. Na druhé straně to jsou Gogolovy karikatury ruského života, zobrazené především v románu *Mrtvé duše*, které Masaryk opět přijímá jako reálné, pravdivé a přesné zobrazení Ruska. Jejich prostřednictvím pak kriticky poukazuje na zaostalost Ruska, bídu a nevolnictví. Ještě lépe s problematikou nevolnictví však Masaryk pracuje u Gončarova, kde ji společně s všeobecnou nesvobodou, kritikou carského režimu a rozsáhlou opětovnou všeobecnou kritikou ruské aristokracie označuje za množinu prvků tvořících jádro zla v Rusku. Na tyto myšlenky Masaryk navazuje i při rozboru Turgeněvova díla, nicméně zde se spíše zaměřuje na potenciální řešení ruské otázky a možného budoucího směřování Ruska. Tento nový směr je podle něj částečně reprezentován Bazarovem, hlavním hrdinou románu *Otcové a děti*, s jehož myšlenkami a nihilistickým postojem se však Masaryk ztotožnit neumí, a proto jej jako prototyp nového ruského člověka odmítá. Na vybraných příkladech z Turgeněvových děl Masaryk opětovně poukazuje na charakter ruské pravoslavné církve, z čehož usuzujeme, že tyto elementy cíleně vyhledával u více spisovatelů, zvláště pak, když tvrdí, že podle jeho názoru samotný Turgeněv nevěnoval ruskému pravoslaví prvotní pozornost a byl k němu lhostejný.

Co se týče Masarykovy analýzy Tolstého, tak jednoznačně můžeme odmítnout názor J. Dolanského, že k němu Masaryk přistupoval více jako k náboženskému mysliteli než jako k umělci, což můžeme podložit recenzemi z periodika *Čas*, kde je dáván Tolstého realismus za vzor českým spisovatelům, a to především díky mistrné schopnosti introspekce ruského autora. V *Čase* Masaryk také poukazuje na nutnost přeložit díla Tolstého a podtrhuje jejich velikost a nenahraditelnost. Masaryk Tolstému vyčítá, že ačkoliv málo emocionálně cítí, má silnou intelektuální základnu. Z Masarykových vzpomínek na setkání obou myslitelů v Jasné Poljaně jsme rovněž vyvodili, že měl

Masaryk z Tolstého pocít religiózního prožitku. U Tolstého Masaryk rovněž vyzdvihuje kritiku ruské aristokracie, o které v souvislosti s Tolstého tvorbou hovoří jako o nicotné. Víceméně bychom zde našli analogické komentáře jako v případě Oněgina a Pečorina – projevy nicotnosti ruské aristokracie tedy Masaryk reflektuje jako nudu, zvrhlý pohlavní život, polygamií a prostituci.

Nejvíce reálných ruských problémů však Masaryk nachází v tvorbě F. Dostojevského. Samotný Masarykův vztah k Dostojevskému prošel dlouhým vývojem od prvotních sympatií, přes obdiv a měřítko ideálu, až po úplný názorový odklon. Hned z několika románů Dostojevského reflektuje Masaryk nepříznivou sociální a ekonomickou situaci v Rusku, komentuje tzv. tragédii ruského polovzdělání, vyzdvihuje špatné rodinné poměry a mylné náboženské přesvědčení apod. Můžeme říci, že v souvislosti s dílem Dostojevského dosáhla Masarykova kritika Ruska vrcholu a podtrhla onen pomyslný trojúhelník předních kritizovaných idejí, který Masaryk nalézal u většiny zmíněných spisovatelů: nicotnost ruské aristokracie, zaostalá pravoslavná církev a špatné sociální podmínky. Tím jsme naplnili druhý cíl předkládané diplomové práce, tj. odhalit elementy ruské skutečnosti, kterým Masaryk v rámci formulací svých postojů k Rusku přisuzuje největší význam.

V rámci obecného zhodnocení naší analýzy vztahu Tomáše Garrigua Masaryka k Rusku, která se zakládá na jeho dlouhodobém studiu ruské literatury 19. století soudíme, že Masaryk vnímal tuto literaturu jako cenný a relevantní zdroj reálných informací o Rusku. Na základě studia této literatury pak Masaryk formoval své postoje a názory na Rusko, přičemž ale zdůrazňujeme, že se opíral převážně o beletristická díla. Z Masarykových textů a úvah o Rusku dále vyplývá, že zaujímal k Rusku jednostranný kritický postoj a odmítal jakoukoliv jeho rovnost či dokonce nadřazenost vůči Evropě.

Z hlediska dalšího využití by předložená diplomová práce mohla sloužit jako úvod k rozsáhlejším výzkumům zaměřeným na Masarykovu reflexi ruské literatury 19. století, či jako podklad pro výzkum jeho vztahu k ruským spisovatelům a filozofům 19. století, které jsme do práce z nejrůznějších důvodů nezahrnuli. Dále může být práce využita jako podklad pro výzkum zaměřený na Masarykovu reflexi ruské literatury 20. století jakožto zdroje jeho přemýšlení o životě a sociálních podmínkách v porevolučním Rusku s ohledem na ruskou emigraci do Československa.

## Резюме

Предметом изучения данной дипломной работы является русская литература XIX века как источник осмысления России в творчестве политика, социолога, философа, учёного, педагога, журналиста и первого президента Чехословакии Т. Г. Масарика. Кроме того, в работе представлена попытка показать постепенное развитие отношения Масарика к России в XIX веке. Цель данной дипломной работы состоит в сборе достаточного количества материалов, учитывая главным образом исследовательских и публицистических работ Масарика, чтобы подтвердить гипотезу, указывающую на факт, что русская литература повлияла на восприятие России XIX века Масариком.

Представленная работа разделена на пять глав. Первая глава включает в себя шесть подразделов и ее целью является общее представление личности и взглядов Т. Масарика в определенных этапах его жизни до 1885 г. В первом подразделе описано детство Масарика, подчеркивая сильное христианское влияние его матери и капеллана. Также в первой главе описаны первые воспоминания Масарика, касающиеся русского православия, которые вызвали у Масарика первый интерес к России. Второй подраздел посвящен Польскому восстанию 1863 г., в ходе которого молодой Масарик симпатизировал полякам и относился к России с недоверием.

В третьем подразделе внимание обращается на движение чешского русофильства в 1860-е годы и даётся его общая характеристика, подчеркивая его влияние на Масарика, который в то время являлся учеником гимназии в городе Брно. Несмотря на то, что Масарик не мог присоединиться к движению из-за того, что жил в семье начальника милиции, он начал изучать русский язык и читать русскую литературу в переводе. Четвёртый подраздел рассматривает кризис взглядов Масарика во время его проживания во Вене. С одной стороны показываются симпатии Масарика к русскому языку, проявляющиеся главным образом в его личной корреспонденции, в которой мы наблюдаем большое количество русизмов. Однако с другой стороны Масарик выражает в личной корреспонденции свое несогласие с Россией и ее военными действиями, намеренными против Османской империи, и при этом выступая в известной чешской газете как сторонник России.

Следующий подраздел намерен описать период проживания Масарика в городе Лейпциг. В данном периоде Масарик заявил, что он воспринимает себя как

европейца и западника. Основа этих мыслей вытекает из русской литературы, точнее из романа И. С. Тургенева *Дым*, который здесь Масарик прочитал. Получив образ России от главного героя романа Потугина, который описывает жизнь в России очень критически, Масарик принимает его мысли очень реалистически и с тех пор на их основе начинает относиться к России отрицательно. Данное отношение отразилось в его диссертации на соискание ученой степени кандидата наук под названием *Sebevražda*. В этой работе Масарик критикует определенные элементы России – ее медленное историческое развитие и отсталость от Европы, туманность и необразованность русской православной церкви и даже русскую литературу, которая по его мнению, ссылаясь на героев Онегина и Печорина, отражает лишь меланхолию повседневной жизни.

В последнем подразделе первой главы мы сосредоточимся на проживании Масарика в Праге. Хотя в Прагу он приехал уже под влиянием мыслей Потугина, ему хотелось приблизиться к пражскому обществу, которое под влиянием русофилов тяготело к России. Тогда Масарик решил заниматься изучением вопроса славянства, с упором на русскую и чешскую культуры. Конечно же данное решение было постепенное, что лучше всего показывает статья Масарика *O studiu děl básnických* (1884 г.), в которой пражский профессор рассматривает вопросы изучения поэзии. В данной статье он цитирует главным образом западных писателей (англичан, немцев, французов) даже в оригинале, причем русским авторам в статье посвящен всего лишь только один небольшой абзац, который полный критики. Из этого вытекает, что Масарик даже в 1884 г. не приписывал русской поэзии значение.

Во второй главе, состоящей из двух подразделов, рассматривается журнал *Athenaeum*, которым до 1888 г. руководил именно Масарик. Данный журнал он использовал как средство коммуникации с чешской публикой и посредством своих отзывов передавал ей свое восприятие России. В первом подразделе подчёркивается, что в этот период Масарик пока не обращал свое внимание на русскую художественную литературу, а скорее на русскую научную литературу. До 1885 г. отношение Масарика к России являлось резко отрицательным и критическим, что конечно заметили многие люди и начали критиковать одностороннюю и западническую ангажированность журнала, в результате чего в 1885 г. произошло ее изменение.

В следующем подразделе внимание сосредоточено на русской литературе, точнее на определенных отзывах о художественных произведениях русских писателей. Первое положительное мнение Масарика отражается в его отзыве о произведении Л. Н. Толстого *Ma Religion*. Толстого здесь Масарик воспринимает как авторитет, которому удалось преодолеть не только нигилизм, но также отрицательное влияние своей церкви, в результате чего он стал, по мнению Масарика, настоящим христианином. В 1887 г. Масарик публиковал в журнале свой отзыв о произведении *Le Roman russe*, автором которого являлся французский виконт де Вогюэ. Ссылаясь на авторитет французского виконта, Масарик признаёт значение русского романа, отметив особо важность жанра русского реализма. В данном отзыве Масарик в первый раз в журнале упомянул имена Пушкина, Гоголя, Тургенева и Достоевского и вернулся еще раз к творчеству Толстого. Творчество Тургенева и Толстого он считает очень важным в контексте мировой литературы, причем недооценивая значение Пушкина, которого здесь критикует, потому что, на его взгляд, среди русских он очень часто переоценивается. В заключении Масарик рекомендует чешской публике произведение де Вогюэ и считает необходимостью перевести его с французского на чешский.

Поскольку по словам Масарика одним из важнейших элементов, на которых строится его восприятие русской культуры и ее аспектов является его личное временное пребывание в России, третья глава, состоящая из двух подразделов, намерена разобрать именно его впечатления от двух поездок в Россию в 1887 и 1888 гг. Масарик особенно подчеркнул, что его интересовало именно русское православие, однако кроме этого в России он встретил русских славянофилов, а также увеличил свои познания в русской литературе XIX века. В первом подразделе третьей главы описывается его политически мотивированное отношение к русским славянофилам, чтобы показать чешской публике, что Россия не тяготеет к другим славянским народам, главным образом к чехам, из-за их разных вер. Однако здесь также показано, как Масарик неправильно смешивал понятие славянофильства с идеями людей, которые хотят объединить славянские народы, в результате чего он пришел к неправильному заключению. Результатом интереса Масарика к русским славянофилам является его статья *Slovanské studie. Slavjanofilství Ivana Vasiljeviče Kirějevského*, в которой главным образом рассматривается вопрос русского православия, к которому автор постоянно выражает отрицательное отношение,



ссылаясь теперь на авторитет основоположника русского течения славянофилов И. Киреевского. Учитывая то, что данная статья была опубликована в журнале *Athenaeum*, мы пришли к выводу, что главной ее целью является политическая мотивация Масарика повлиять на чешских русофилов и показать им заблуждения русского православия.

Проблематика опыта Масарика с русским православием больше рассматривается в следующем подразделе третьей главы. Из интервью с К. Чапекком нам ясно, что интерес Масарика к русскому православию был центральным мотивом его поездок в Россию. Ничто из своих путешествий по России он в своих работах не описывает так подробно и всесторонне, как свои переживания, связанные с посещением русских церквей. Он много раз вспоминает время, когда останавливался в Свято-Троицкой Сергиевой Лавре и в отдаленном скиту в Гефсимании, где на него больше всего произвела впечатление встреча с молодым русским монахом. В Гефсиманском монахе и во многих других своих впечатлениях из монастырей и паломничеств Масарик видит образ древней России допетровского времени. На основе этих впечатлений он воспринимает Россию как ребенка, который должен вырасти, чтобы иметь возможность вообще приблизиться к своей родительской модели - Европе, и критически указывает на отсталость страны. И хотя он приписывает России монашеское любопытство и желание учиться, ощущается, что он считает пропасть между Россией и Европой слишком большой, чтобы ее можно было преодолеть в ближайшее время. В связи с этим подчёркиваем то, что Масарик ссылается на авторитет русского религиозного философа В. Соловьева, который указывал в своих работах на русскую православную церковь как на главную причину разногласий между Россией и Европой, и хотел её посредством своей идеи свободной теократии больше связать с католической церковью, которую он считал более развитой, чем православная церковь.

Центральной частью данной дипломной работы является четвертая глава, в которой рассматриваются конкретные отношения Масарика к определенным русским писателям и их творчестве. Масарик считал русскую литературу важным источником информации о России и русском обществе, а также в своих работах он описывает, насколько русская литература, по его мнению, отражает реальное состояние России. Понимая, что в рамках данной работы невозможно разобрать творчество всех русских писателей и философов XIX века, которых Масарик

упоминает в своих произведениях, было решено проанализировать размышления Масарика только о тех русских авторах, которые, по его мнению, внесли наибольший вклад в анализ так называемой русской проблемы. По мнению Масарика это помимо Достоевского Л. Толстой, А. Пушкин, М. Лермонтов, Н. Гоголь, А. Гончаров и И. Тургенев.

В первом подразделе четвертой главы внимание обращается на жизнь и творчество Льва Толстого. Масарик воспринимает Л. Толстого как уникальную фигуру в плеяде русских писателей, утверждая, что его на самом деле нельзя связывать или сравнивать ни с одним из них. Масарик видит Толстого как истинного представителя России. Для него он один из самых русских людей, прежде всего потому, что идеи, повлиявшие на Толстого и на основе которых он действовал и творил, исходят прежде всего из русских культурных и социальных условий. Масарик далее подчеркивает, что надо понимать взгляды Толстого на Россию как отрицание составляющих слоев русской культуры, имея в виду конкретные примеры: ошибки русского государства, недостатки русского образования и некомпетентность русской науки. Далее здесь подробно описывается встреча Масарика с Толстым в мае 1887 г. в усадьбе Ясная Поляна, где они также вели много споров о философии и религии Толстого. Подчеркивая религиозное переживание, которое Масарик во время своего пребывания в Ясной Поляне чувствовал, мы пришли к выводу, что Толстой очень сильно повлиял на Масарика не только как художник, но также как религиозный авторитет, тем более потому что анархизм Толстого оборачивается также против русской православной церкви. По мнению Масарика, Толстой осознал внутреннюю связь церкви с государством, а тем самым и теократическую суть русского цезаропапизма.

В следующей части первого подраздела мы сосредоточимся на издательской деятельности Масарика в журнале *Čas*. После своего второго возвращения из России в 1888 г. Масарик публикует много отзывов о русских произведениях. В журнале он выделяет Л. Толстого как ведущего представителя реализма и сравнивает с ним чешских авторов, особенно выделяя способность Толстого правильно изобразить внутреннюю жизнь отдельных литературных персонажей. Говоря о незаменимости Толстого, Масарик пишет, что литературное творчество Толстого им оценивается очень высоко. Выделяя такие произведения как *Война и мир*, *Смерть Ивана Ильича* и многие другие, Масарик выражает необходимость перевода данных произведений,

надеясь на то, что это увеличит интерес чешской публики к русскому писателю. Однако Масарик также выделяет в творчестве Толстого и проблемы, указывающие, по его мнению, на реалистические проблемы России – ничтожность русской аристократии, которую Масарик воспринимает как стремление людей из лучшего общества отогнать скуку и заполнить собственную внутреннюю пустоту разными способами.

Во втором подразделе четвертой главы рассматривается отношение Масарика к творчеству А. Пушкина. В своей работе *Rusko a Evropa* Масарик сосредотачивается только на один роман Пушкина – Евгений Онегин. Проанализировав этот роман, он пришел к выводу, что Пушкин отражает в своем романе так называемую русскую болезнь главного героя. Согласно Масарику, эта болезнь в основном проявляется в грусти, неорганизованном образе жизни и скуке, что соответствует понятию и определению лишнего человека в русской литературе.

Третий подраздел четвертой главы – комментарии Масарика к творчеству М. Лермонтова. Из данных комментариев вытекает общая критика русской аристократии, но также и критика романтического человека, которого Масарик обвиняет в том, что он остается на индивидуалистических позициях и ничего не делает с окружающей ситуацией. В случае анализа творчества Лермонтова Масариком мы также обращаем внимание на то, что Масарик обычно отождествляет авторов, включая Лермонтова, с персонажами их произведений.

В четвертом подразделе четвертой главы описывается анализ Масариком творчества Н. Гоголя. Работы Гоголя также значительно повлияли на взгляд Масарика на Россию по нескольким причинам. С одной стороны, он воспринимает Гоголя как еще одно средство демонстрации пустоты и отсталости русской православной церкви, отражение которой Масарик видел в его мистицизме. С другой стороны, именно гоголевские карикатуры на русскую жизнь, изображенные прежде всего в романе *Мертвые души*, Масарик снова воспринимает как реальное, верное и точное изображение России. Ссылаясь на эти карикатуры, Масарик критически указывает на отсталость, нищету и крепостничество России.

Проблематика крепостничества рассматривается в пятом подразделе в связи с комментариями Масарика к творчеству И. Гончарова. Масарик воспринимает Гончарова как вполне объективного автора, потому что тот описывает события

настолько реалистично, что они говорят сами за себя и сами разъясняют свой смысл. Из произведений Гончарова Масарик обращает внимание на три его романа: *Обыкновенная история* (1846), *Обломов* (1859) и *Обрыв* (1869). Масарик не считает *Обыкновенную историю* настолько художественно зрелым произведением, как, например, произведение *Обломов*, однако признает, что это все же ключевое произведение, открыто анализирующее русскую жизнь. В *Обыкновенной истории* Масарик видит другие проблемы России и в этом контексте пишет, что Гончаров в данном произведении поставил очень правильный диагноз того, в чем заключается корень проблем в России и определяет их причины как всеобщую несвободу, в основе которой находится крепостничество и старый режим вообще. Подчеркиваем также факт, что роман *Обломов* Масарик воспринимает как великую критику русской аристократии.

Последний подраздел четвертой главы описывает отношение Масарика к творчеству И. Тургенева. Масарик думает, что Тургенев во многом является последователем мыслей Пушкина и Гончарова. Во всяком случае, Масарик продолжает идеи этих двух авторов при анализе творчества Тургенева, но здесь он больше сосредотачивается на потенциальном решении русского кризиса и возможном будущем направлении России. По словам Масарика, это новое направление отчасти представляет Базаров, главный герой романа *Отцы и дети*, идеи которого, однако, Масарик не может отождествить с собой и поэтому отвергает его. На избранных примерах из произведений Тургенева Масарик еще раз указывает на отсталость и странность русской православной церкви, из чего вытекает, что он целенаправленно искал эти элементы в произведениях нескольких писателей, особенно когда он утверждает, что, по его мнению, сам Тургенев не обращал первостепенное внимание на русское православие и был к нему совсем равнодушен.

Пятая глава, состоящая из трех подразделов, знакомит читателя с анализом отношения Т. Масарика к личности и творчеству Ф. Достоевского. Для части о Достоевском была специально выделена отдельная глава, потому что, несмотря на то, что его можно было бы включить в предыдущую главу рядом с русскими писателями XIX века, он стоит для Масарика на исключительном месте. Сам Масарик признается, что уделяет, казалось бы, несоразмерно много внимания Достоевскому и его творчеству. В первом подразделе мы наблюдаем постепенное развитие отношения Масарика к Достоевскому, которое больше всего отражается в

журнале *Čas* и работе *Rusko a Evropa*. Здесь подчеркиваем то, что Масарик в журнале рекомендует перевести романы Достоевского *Идиот* и *Бесы*. Через два года Масарик опубликовал обширную рецензию произведений Достоевского под названием *Studie o F. M. Dostojevském*. В этой статье Масарик высоко оценивает Достоевского как самого благородного человека, которого можно себе представить и также здесь определяет Достоевского как лучшего христианина. Заметив, что по его мнению Достоевский является поэтом XIX века, Масарик высказывается в том числе и о реализме Достоевского, особо подчеркнув, что он даже считает Достоевского эталоном в области реализма.

Масарик очень всесторонне и долго исследовал личность и творчество Достоевского, что впоследствии могло стать одной из причин изменения его мнения о русском писателе. Хотя в 1892 г. Масарик считал Достоевского лучшим христианином своего времени, в работе *Rusko a Evropa* его взгляды уже изменились и он пишет о нем уже как об антидемократическом аристократе, глубоком и вместе с тем лицемерном скептике, догматике ортодоксального иезуитства, больном декаденте и писателе с сексуальным отклонением, доходящим до ненормальности и извращения. Он также называет его русским империалистом, шовинистом и художником без чувства гармонии и истинной веры. Проанализировав эти приведенные мнения Масарика, мы пришли к выводу, что его отношение к Достоевскому очень резко изменилось, подчеркивая то, что не существует лишь одной причины данных изменений.

Несмотря на изменение мнения Масарика, подчеркиваем тот факт, что Масарик продолжал уважать Достоевского не только как философа, но и как художника. Во втором подразделе пятой главы мы рассматриваем его оценку определенных произведений Достоевского. Масарик считает роман *Братья Карамазовы* лучшим его произведением, говоря также о мировом значении данного романа. Однако сам роман *Братья Карамазовы*, несомненно, имеет для Масарика принципиальное значение, так как он уделяет ему большее внимание в работе *Rusko a Evropa* по сравнению с другими произведениями Достоевского, что соответствует его мнению о важности этого романа. Мы полагаем, что в данном романе Масарик видит идеальную модель нового русского человека (Алеша Карамазов), которую он отверг в романе Тургенева *Отцы и дети* (Базаров).

Посмотрим, что в произведении *Rusko a Evropa* пишет Масарик о романе *Идиот*, который он считает романом о нигилизме и пишет, что *Идиот* – наивный, чистый человек, идеал человека, который не выдерживает жизни в России, и вынужден закончить свою молодую жизнь за границей. Тем не менее, Масарик заявляет, что он считает *Идиота* одним из лучших произведений Достоевского в художественном отношении.

Проанализировав несколько романов Достоевского, Масарик размышляет о бедственном социально-экономическом положении России. Во-первых, в этом контексте он упоминает роман *Униженные и оскорбленные*, а также косвенно затрагивает романы *Записки из мертвого дома* и *Бедные люди*. Масарик также указывает на то, что, по его мнению, это бедное социально-экономическое положение отразилось также в романе *Преступление и наказание*, и он воспринимает его здесь, в отличие от Достоевского, как ключевой мотив убийства.

Из других проблем, которые Масарик комментирует в связи с творчеством Достоевского, мы выделяем так называемое русское полуобразование. Нас интересует, какое значение придает Масарик этому полуобразованию, которое он критически определил как типично русское явление. Когда он ссылается на персонажа из романа *Бесы*, Степана Трофимовича, он определяет его как психологическую миниатюру, которая изображает сущность русского полуобразования и его пагубность в нравственном и социальном плане. Что касается романа *Бесы*, то Масарик его считает вершиной анализа нигилизма, заметив, что позже Достоевский уже не вводил новые элементы или новые точки зрения на это явление.

Последняя проблема, которую Масарик выделяет в связи с анализом Достоевского в произведении *Rusko a Evropa* — это проблема русской семейной жизни. В этом контексте он выделяет роман *Подросток* и, конечно же, *Братья Карамазовы*. В связи с романом *Подросток* Масарик вводит термин «случайная семья», которую определяет как семью, в которой растет главный герой романа и которая является причиной того, что герой уже с молодого возраста становится нигилистом, научившись ненавидеть людей. Так, критикуя Россию, Масарик выделяет также проблему невероятно вредного семейного окружения.

В третьем подразделе пятой главы описано восприятие Масариком русского характера, как он о нем пишет в работе *Rusko a Evropa*. Здесь Масарик уделяет значительное внимание анализу русского характера, обращаясь главным образом к тому, как Достоевский изображает и описывает этот характер. Масарик пишет, что, хотя он и видит в Достоевском репрезентативного представителя своего поколения, он осознает субъективность такой оценки и невозможность распространить соответствующие черты характера на всех русских на протяжении всей истории, понимая, что даже Достоевский представляет лишь определенный период и определенный социальный слой русского народа. Из нашего анализа можно сделать вывод, что Масарик считает национальными чертами характера русских только те, которые проявляются в произведениях Достоевского, что лишь подчеркивает то значение, которое Масарик придавал этому русскому писателю. Таким образом, Масарик формирует свой образ России и русского менталитета на основе черт характера, которые он приписывает героям романов Достоевского.

В заключение данного подраздела мы представляем образ русского, который Масарик находит у Достоевского, описывая его главным образом как человека эмоционального. Подчеркивая то, что Достоевский находит и у русских очень живое сострадание к ближнему, более живое, чем у западных народов, Масарик пишет, что Достоевский также считает, что в этом образе кроется спасение человечества Россией. Однако Масарик не согласен с Достоевским в том, что русские люди эмоциональные, особенно указывая на то, что сам Достоевский изображает русских жестокими и бесчеловечными.

## Bibliografie

### České knižní zdroje:

ČAPEK, Karel a HALÍK, Miroslav a MASARYK, Tomáš Garrigue. *Hovory s T.G. Masarykem*. 7. souborné vyd., kromě vyd. lid., (v Čs. spis. 1. vyd.). Praha: Československý spisovatel, 1969. 303 s.

DOLANSKÝ, Julius. *Masaryk a Rusko předrevoluční*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, 392 s.

DOLEŽAL, Jaromír. *Masarykova cesta životem*. Brno: Tiskem a nákladem polygrafie v Brně, 1921, 226 s.

HERBEN, Jan. *Čas: list věnovaný veřejným otázkám*. Praha: Jan Herben, 1888.

HORÁK, Jiří, DOLANSKÝ, Julius a Jan THON, ed. *Z dějin literatur slovanských: stati a rozpravy*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1948, 535 s.

HORÁK, Jiří. *Masaryk a Dostojevskij*. V Praze: Jan Laichter, 1931, 59 s.

HROMÁDKA, Josef Lukl. *Dostojevskij a Masaryk*. 2. vyd. V Praze: YMCA-vydavatelské oddělení, 1931, 63 s.

JIRÁSEK, Josef. *Rusko a my: dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914*. II. díl. 2. vyd. Praha: Josef a Miroslav Stejskal, 1946, 244 s.

KAUTMAN, František. *Boje o Dostojevského*. Praha: Svět sovětů, 1966, 150 s.

MASARYK, Tomáš Garrigue a DOUBEK, Vratislav. *Rusko a Evropa: studie o duchovních proudech v Rusku, Díl I. a díl II. část 1*. Praha: Ústav Tomáše Garrigua Masaryka, 1996. 394 s.; Spisy T.G. Masaryka; sv. 11. ISBN 80-901971-1-6 (váz.).

MASARYK, Tomáš Garrigue a DOUBEK, Vratislav. *Rusko a Evropa: studie o duchovních proudech v Rusku, Díl II. část 2. až 5. a díl II. část 1*. Praha: Ústav Tomáše Garrigua Masaryka, 1996. 495 s. ; Spisy T.G. Masaryka ; sv. 12. ISBN 80-901971-6-7 (váz.).

MASARYK, Tomáš Garrigue a DOUBEK, Vratislav. *Rusko a Evropa: studie o duchovních proudech v Rusku, Díl III. část 2. a část 3*. Praha: Ústav Tomáše Garrigua Masaryka, 1996. 456 s. ; Spisy T.G. Masaryka ; sv. 13. ISBN 80-901971-7-5 (váz.).



- MASARYK, Tomáš Garrigue, BRABEC, Jiří a Stanislav POLÁK, ed. *Přednášky a studie z let 1882-1884: (Hume - Pascal - Buckle - O studiu děl básnických)*. Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1998, 182 s. Spisy T. G. Masaryka, svazek 17. ISBN 80-86142-04-3.
- MASARYK, Tomáš Garrigue, HORÁK, Jiří, ed. *Studie o F.M. Dostojevském: (s rukopisnými poznámkami)*. V Praze: Nákladem Slovanského ústavu a Společnosti Dostojevského, 1932, 84 s.
- MASARYK, Tomáš Garrigue, SROVNAL, Jindřich, ed. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. 4. vyd. Praha: Ústav T.G. Masaryka, 1998, 221 s. Spisy T. G. Masaryka, sv. 1. ISBN 8090197140.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Athenaeum: listy pro literaturu a kritiku vědeckou*. Praha: J. Otto, 1883.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Athenaeum: listy pro literaturu a kritiku vědeckou*. Praha: J. Otto, 1885.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Athenaeum: listy pro literaturu a kritiku vědeckou*. Praha: J. Otto, 1887.
- MASARYK, Tomáš, Garrigue, Karel KRAMÁŘ, Dušan MAKOVICKÝ, Zdeněk NEJEDLÝ a Karel VELEMÍNSKÝ. *Československé vzpomínky na Jasnou Poljanu*. Praha: B. Kočí, 1925.
- MATHESIUS, Bohumil, Jiří FRONĚK a Vladimír FORST, FRONĚK, Jiří, ed. *Básníci a buřiči: výbor ze statí o literatuře*. Praha: Lidové nakladatelství, 1975, 365 s.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Boje o nové Rusko*. 3. autoriz. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953, 526 s.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *T.G. Masaryk*. [Kniha] 2, Masaryk docent 1877-1882. Praha: Melantrich, 1932, 315 s.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *T.G. Masaryk*. Kniha 1., 1850-1882. Praha: Melantrich, 1930, 320 s.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *T.G. Masaryk*. Kniha 1.. Praha: Melantrich, 1931, 397 s.
- OPAT, Jaroslav. *Filozof a politik T.G. Masaryk 1882-1893: (příspěvek k životopisu)*. Praha: Melantrich, 1990, 469 s., [24] s. obr. příl. ISBN 8070230444.

TURGENĚV, Ivan Sergejevič a Jiří HONZÍK. *Dým: Novina*. Přeložil Tatjana HAŠKOVÁ. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, 467 s.

TURGENĚV, Ivan Sergejevič, Ervína MOISEJENKOVÁ a Vsevolod SATO. *Otcové a děti*. 2. vyd. Přeložil Prokop VOSKOVEC. Praha: Odeon, 1975, 230 s.

TURGENĚV, Ivan Sergejevič. *Hamlet a Don Quijote: přednáška*. Přeložil Otakar VOČADLO. V Praze: Nakladatelství J. Otto, 1917, 54 s.

### **Citace Masarykových statí z periodik *Athenaeum* a *Čas***

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Geschichte der Revolutionären Bewegungen in Russland*. In: MASARYK, Tomáš Garrigue. *Athenaeum: listy pro literaturu a kritiku vědeckou*. Praha: J. Otto, 1883.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Kompliment Světozoru*. In: HERBEN, Jan. *Čas: list věnovaný veřejným otázkám*. Praha: Jan Herben, 1888.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Le Roman russe*. In: MASARYK, Tomáš Garrigue. *Athenaeum: listy pro literaturu a kritiku vědeckou*. Praha: J. Otto, 1887.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *L'Empire des tsars et les Russes*. In: MASARYK, Tomáš Garrigue. *Athenaeum: listy pro literaturu a kritiku vědeckou*. Praha: J. Otto, 1884

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ma Religion*. In: MASARYK, Tomáš Garrigue. *Athenaeum: listy pro literaturu a kritiku vědeckou*. Praha: J. Otto, 1885.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Recenze díla Zlato v ohni*. In: HERBEN, Jan. *Čas: list věnovaný veřejným otázkám*. Praha: Jan Herben, 1888.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Recenze překladu Vojna a Mír od V. Mrštika*. In: HERBEN, Jan. *Čas: list věnovaný veřejným otázkám*. Praha: Jan Herben, 1890.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Sevastopolské povídky*. In: HERBEN, Jan. *Čas: list věnovaný veřejným otázkám*. Praha: Jan Herben, 1888.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského*. In: HERBEN, Jan. *Čas: list věnovaný veřejným otázkám*. Praha: Jan Herben, 1892.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Zemřel L. N. Tolstoj*. In: HERBEN, Jan. *Čas: list věnovaný veřejným otázkám*. Praha: Jan Herben, 1910.

### **České elektronické zdroje:**

HÝSEK, Miloslav. *Masarykovy Dopisy Leandru Čechovi*. Listy Filologické / Folia Philologica, vol. 56, no. 2/3, 1929, pp. 142–44. *JSTOR*, Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/23454486>

MASARYK, Tomáš Garrigue. 1906. *Řeč ke studentům o náboženství, náboženství a škole*. In: Studentský almanach 1906. Praha: Svaz československého studentstva, 1906. 123 s. Dostupné také z <https://arne-novak.phil.muni.cz/node/134>

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Slovanské studie I.: Slavjanofilství Ivana Vasiljeviče Kirějevského* [online]. Druhé vydání. Praha, 1893 [cit. 2022-11-07]. Dostupné z: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/498>

PETRUSEK, Miloslav. *Masaryk Tomáš Garrigue*. Sociologická encyklopedie [online]. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2018 [cit. 2022-12-20]. Dostupné z: [https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Masaryk\\_Tom%C3%A1%C5%A1\\_Garrigue](https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Masaryk_Tom%C3%A1%C5%A1_Garrigue)

### **Ruskojazyčné elektronické zdroje:**

ЛУКАНИНА, А. Н. *Мое знакомство с И. С. Тургеневым. Иван Тургенев* [online]. 1887 [cit. 2023-01-26]. Dostupné z: <http://turgenev-lit.ru/turgenev/vospominaniya-o-turgeneve/v-vospominaniyah-sovremennikov-2/lukanina-moe-znakomstvo-s-turgenevym.htm>

ТУРГЕНЕВ, И. С. *По поводу "Отцов и детей."* Либ.ру [online]. Санкт-Петербург, 2017 [cit. 2023-01-29]. Dostupné z: [http://az.lib.ru/t/turgenev\\_i\\_s/text\\_0610.shtml](http://az.lib.ru/t/turgenev_i_s/text_0610.shtml)

ТУРГЕНЕВ, И. С. *Тургенев И. С. - Герцену А. И., 13 (25) декабря 1867 г.* Иван Тургенев [online]. 1867 [cit. 2023-01-26]. Dostupné z: <http://turgenev-lit.ru/turgenev/pisma-1867-1868/letter-103.htm>

## **Anotace**

**Jméno a příjmení autora:** Bc. Miroslav Holub

**Název fakulty a katedry:** Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, katedra slavistiky

**Název diplomové práce:** Ruská literatura 19. století jako zdroj přemýšlení o Rusku v díle T. G. Masaryka

**Vedoucí práce:** Mgr. Patrik Varga, Ph.D.

**Počet znaků:** 199 038

**Počet příloh:** 0

**Počet titulů použité literatury:** knižní zdroje – 38, elektronické zdroje – 7

**Klíčová slova:** Tomáš Garrigue Masaryk, ruská literatura 19. století, Rusko, Evropa

**Charakteristika práce:** Předmětem předkládané diplomové práce je analýza reflexe vztahu Tomáše Garrigua Masaryka k Rusku na základě jeho dlouhodobého studia ruské literatury 19. století. Práce je rozdělena na pět kapitol. V první kapitole je čtenář seznámen s vývojem Masarykova vztahu k Rusku od jeho raného dětství do roku 1884. Druhá kapitola se zaměřuje na analýzu Masarykových příspěvků v jeho periodiku *Athenaeum*, s důrazem na recenze věnované dílům ruských spisovatelů. Třetí kapitola popisuje Masarykovy cesty do Ruska v letech 1887 a 1888 a jejich roli při utváření Masarykova vztahu k ruskému slavjanofilství a pravoslaví. Čtvrtá kapitola tvoří centrální část práce a je věnována ruské literatuře 19. století a konkrétním ruským autorům a jejich dílům. Pátá kapitola pak reflektuje Masarykův vztah k osobnosti a tvorbě F. Dostojevského.

## **Annotation**

**Name and surname:** Bc. Miroslav Holub

**Name of the department and the faculty:** department of the Slavonic studies, Faculty of Arts, Palacký University Olomouc

**Title of thesis:** Russian literature of the 19<sup>th</sup> century as a source for assessing Russia in the works of T. G. Masaryk

**Supervisor:** Mgr. Patrik Varga, Ph.D.

**Number of characters:** 199 038

**Number of attachments:** 0

**Number of titles of used literature:** 38 + 7

**Key words:** Tomáš Garrigue Masaryk, Russian literature of the 19<sup>th</sup> century, Russia, Europe

**Abstract:** The aim of this diploma thesis is the analysis of the reflection of Tomáš Garrigue Masaryk's relationship to Russia based on his long-term study of Russian literature of the 19<sup>th</sup> century. The thesis consists of five chapters. In the first chapter, the reader is introduced to the development of Masaryk's relationship with Russia from his early childhood to 1884. The second chapter focuses on the analysis of Masaryk's contributions in his periodical *Athenaeum*, with an emphasis on reviews devoted to the works of Russian writers. The third chapter describes Masaryk's trips to Russia in 1887 and 1888 and their role in shaping Masaryk's relationship to Russian Slavophilism and Orthodoxy. The fourth chapter forms the central part of the work and is devoted to Russian literature of the 19<sup>th</sup> century and specific Russian authors and their works. The fifth chapter then reflects Masaryk's relationship to the personality and work of F. Dostoyevsky.